

Rambynas

2 (26)
2024 m. lapkritis

Rambynas

Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“
leidinys 2024 m. 2 (26)

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS Spaudos projektą „Rambynas“ iš dalies finansuoja Medijų rėmimo fondas

Redakcinė kolegija

Diana Milašauskienė – vyriausioji redaktorė

Marytė Gečienė

Birutė Žemgulienė

Juozas Vercinkevičius

Vytenis Almonaitis

Egidijus Bacevičius

Rengėjas (leidėjas)

Pagėgių krašto draugija „Sandūra“

Finansiniai rėmėjai

AB „Vilkyškių pieninė“, Aušrinė ir Ramūnas Čepai, UAB „Veizas“, Rasa ir Sigita Stoniai, Gražina ir Gintautas Stančaičiai, Pagėgių savivaldybės tarybos nariai: E. Kuturys, R. Kelneris; visi Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“ bičiuliai, įsigiję ir užsiprenumeravę žurnalą „Rambynas“.

Informaciniai rėmėjai

Nacionalinis Lietuvos istorijos žurnalas „Voruta“

TURINYS

Liudvika BARZDŽIUVIENĖ Lietuviškos tapatybės išsaugojimas: Mažosios Lietuvos patriarcho Martyno Jankaus vyriausioji duktė Elzė Jankutė	2
Gintaras SKAMAROČIUS Apie Donelaitį, 310	8
Vytenis ALMONAITIS Šiaurės Skalvos piliakalniai. IV dalis. Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnis	15
Diana STUNGURIENĖ Prigimtinis prūsų tikėjimas ir vokiečių civilizacija	24
Vytautas A. GOCENTAS Elzė iš Raudonojo Kryžiaus. Senomis Klaipėdos ir Vilniaus istorijomis paremtas naujas pasakojimas	31
Birutė SERVIENĖ Rašytoja Šarlotė Kaizer (Charlotte Keyser)	35
Daiva BARTKIENĖ Mažlietvių kulinarinis paveldas gaivinamas Mociškiuose	42
Egidijus BACEVIČIUS Išlikimo tarpsnio muziejaininkė	50
Marytė GEČIENĖ Mokyklos aplinka – tarsi atversta gamtos knyga	59

Viršelio nuotrauka. Eva – Milda Jankutė (oficialiai – Gerola Eva Jankus), gimė 1924 m. birželio 24 d. Bitėnuose - mirė 2014 m. rugsėjo 13 d. Klaipėdoje. Visuomenės veikėja išeivijoje ir Lietuvoje, buvusi Mažosios Lietuvos rezistencinio sąjūdžio (JAV) vicepirmininkė, Mažosios Lietuvos fondo valdybos narė ir mecenatė, Mažosios Lietuvos Enciklopedijos garbės rėmėja, spaudos ir leidinių apie Mažąją Lietuvą mecenatė, Martyno Jankaus vardo kultūros paveldo saugojimo ir puoselėjimo premijos steigėja, Mažosios Lietuvos patriarcho, aušrininko ir Lietuvos Respublikos Valstybės Tarybos nario (koptuotas 1920 m. kovo m.) Martyno Jankaus vaikaitė. E. Skipičio nuotrauka

Nugarėlės nuotrauka. Laiptai. Etnoarchitektūrinės sodybos, statytos 1895 m., namas Rusnėje (Nemuno g. 23). D. Milašauskienės nuotrauka

Birutė BALTRUŠAITYTĖ

☆ ☆ ☆

*Ramybės kalne, dabintas smilgomis,
Lietuvos upių vandeniui girdomas,
žolynų vešlių vilnimis nuvilnijęs,
kalne, laukų karalijos globėjau ir sarge,
sergėki mūsų namus,
kai pavasarį vyšnios nubus,
sergėk jų žiedo baltybę,
sergėk Nemuno paukščių bylą,
Rambyne...*

Iš rinkinio „Lietuvninkų ir prūsų žemė“, Vilnius, 1991 m.

Redakcijos žodis

Diana MILAŠAUSKIENĖ

Rukai

Gyvenimas tarytum banguojanti upė. Viskas turi pradžią ir pabaigą. Geri dalykai taip pat prasideda ir baigiasi.

26-asis žurnalo „Rambynas“ numeris jau yra paskutinis. Todėl noriu padėkoti visiems 16 metų dirbusiems, kūrusiems, bendradarbiavusiems ir skaičiusiems žurnalą „Rambynas“.

Noriu pasidžiaugti, kad ši veikla leido ne vienam augti ir bręsti. Iš geros vienam kūrybingam žmogui kilusios idėjos išsirutuliojo 16 metų leidybinis projektas, apėmęs ne tik Mažąją Lietuvą, bet sulaukęs nacionalinio pripažinimo – ilgametės paramos iš Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo, o 2024-iais iš naujai įsteigto Medijų rėmimo fondo, prenumeruotas, platintas Lietuvos viešosioms bibliotekoms, kraštą kažkada palikusiams, užsienyje gyvenantiems lietuviams, dovanotas, kolekcionuotas ir kitaip mylėtas.

Noriu padėkoti visiems verslininkams, taip pat privatiems žmonėms ir netgi politikams, palaikiusiems žurnalo leidybą finansiškai. Jų vardai garbingai įamžinti žurnalo pirmuosiuose viršeliuose.

Noriu padėkoti redakcinei kolegijai - būreliui mylinčių, šią leidybinę idėją palaikiusių, kraštui ir jo istorijai atsidavusių žmonių, kurie buvo ta gyvoji siena, saugojusi ir leidusi kurti.

Žurnalo „Rambynas“ vyriausioji redaktorė Diana Milašauskienė. Asmeninio archyvo nuotrauka

Atskira padėka prie leidinio kūrimo, parengimo spaudai ir išspausdinimo įvairiais laikotarpiais prisidėjusiems žmonėms.

Dėkoju gyvenimui už daugybę leidinio „Rambynas“ dėka užsimezgusių ir mane auginusių santykių, už galimybę pasitarnauti Lietuvai ir jos žmonėms.

MRF MEDIJŲ
RĖMIMO
FONDAS

Lietuviškos tapatybės išsaugojimas: Mažosios Lietuvos patriarcho Martyno Jankaus vyriausioji duktė Elzė Jankutė

Liudvika BURZDŽIUVIENĖ

Bitėnai

Dar XIX a. I pusėje spaustuvininko Martyno Jankaus tėvas, taip pat Martynas, būdamas pakankamai stiprus ūkininkas, aktyviai priešindamasis germanizacijai ir bijodamas, kad vaikai praras lietuviškąją tapatybę, neleido vaikams siekti aukštesnių mokslų. Pradžios mokyklos 7 klases baigęs, vėliau spaustuvininku tapęs ir visą gyvenimą mokęsis savarankiškai, Martynas Jankus tapo vienu žymiausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios visuomenės, spaudos ir politikos veikėjų, aktyviai dalyvavęs Aušros, Varpo, Saulėtekos ir kitų reikšmingų periodinių leidinių ir knygų, skirtų Didžiajai Lietuvai, leidyboje ir spaudos darbuose. Jis – vienas pirmosios Lietuvių kultūrinės draugijos „Birutė“ įkūrėjų, knygnešystės rėmėjas ir organizatorius, Petrapilio Lietuvių Seimo dalyvis, Tilžės akto signataras, 1920 m. buvo kooptuotas į Lietuvos Valstybės Tarybą. Lemtingomis 1922–1923 metų dienomis tapo Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto pirmininku. Už nenuilstamą ir kryptingą veiklą lietuvių vardu vadintas Mažosios Lietuvos patriarchu, Rambyno sergėtoju, Mažuoju Prezidentu. Šalia tėvo koja kojon žengė ir vyriausioji Martyno Jankaus duktė Elzė Jankutė.

Elzė Jankutė gimė 1894 m. liepos 16 d. Bitėnuose, Ragainės apskrityje. Jankų šeimoje buvo ugdomi racionalumo, asmens savigarbos,

Elzė Jankutė - Šiupinio šventės Toronte gaidintoja ir organizatorė. Iš Martyno Jankaus muziejaus rinkinių

tautinio sąmoningumo sampratos ir tautinio tapatumo saviginos gebėjimai. Vaikų labai tėvai stebėjo Bitėnų mokyklos mokymo būklę ir mokytojų elgseną. Patyręs tendencingą Lietuvos istorijos aiškinimą, tėvas ir Elzė ragino gilintis į enciklopedijas ir nebijoti klasėje pateikti autoritetingu veikalų pagrįstų versijų. Nors gabumų turėta, vaikų į aukštuosius mokslus Jankai neišleido, tačiau padėjo įgyti profesinį išsilavinimą. Elzei teko sunki dalia savo jaunesniems broliams ir seserims atstoti anksti mirusią mamą ir visam gyvenimui tapti tėvo tautinės veiklos rėmėja. Jau nuo 15 metų ji dirbo spaustuvėje, o įmonę perkėlus į Klaipėdą, aktyviai įsiliejo į čionykščių lietuvių visuomeninį gyvenimą. Pirmą kartą viešai ji pasirodė 1910 m. *Lietuvininkų susivienijimo Prūsijoje* renginyje, kur deklamavo lietuvių kalbos gynėjų politiniu argumentu tapusias patriotines vokiečių poeto Maxo von Schenkendorfo eiles „Gimtoji kalba“. Merginos galvą puošė Mažosios Lietuvos vėliavos spalvų – žalios, baltos, raudonos – kaspinas.

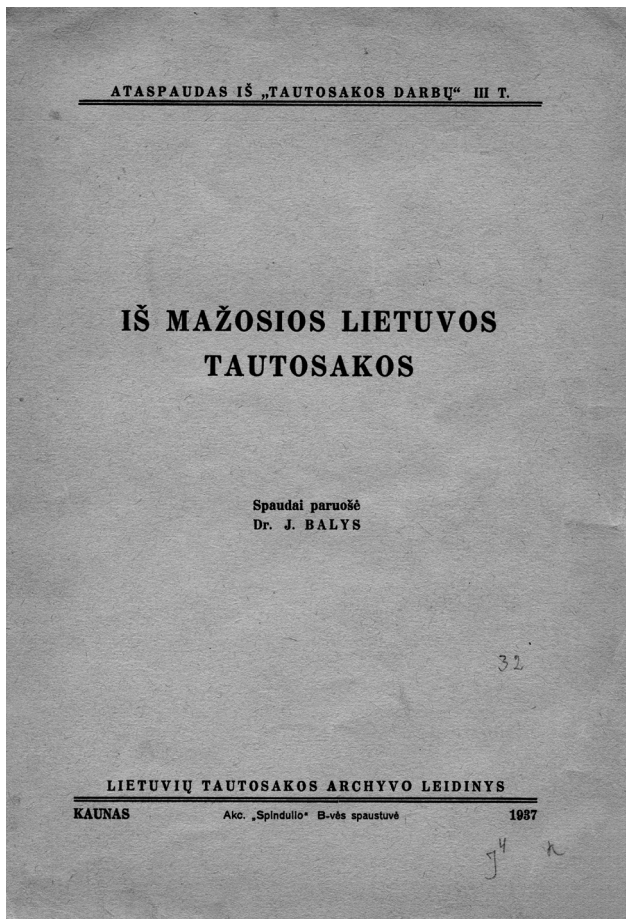
Po Pirmojo pasaulinio karo grįžusi iš tremties Pavolgyje, Elzė aktyviai veikė tėvo politinėje ir kultūrinėje veikloje. Tėvo Martyno Jankaus prašoma, ji ne kartą slapta gabeno į Karaliaučių pinigų, skirtų pirkti ginklams besiformuojančiai Lietuvos kariuomenei.

Po to, kai Martynas Jankus tiesiogiai dalyvavo Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos Respubliką politiniuose veiksmuose, kitą svarbų žingsnį jis padarė 1922 m. Lietuvos universitetui padovanodamas kelis dešimtmečius kauptą archyvą. Jame sukaupti šaltiniai turėjo ypatingos svarbos jauno universiteto akademinės bendruomenės pradedamiems lituanistiniais tyrimams. Dėl didelės apimties archyvo perdavimas Kauno universitetui užtruko. Nesulaukusi pagalbos ir suprasdama archyvo perdavimo svarbą, jo tvarkymu ir rengimu siuntoms užsiėmė Elzė Jankutė. Paskutinius likučius universitetui ji perdavė 1926 m. vasarą pasinaudodama iš Rambyne švęstų Joninių į Kauną garlaivių grįžtančių svečių talka. Beje, puikiausiai Jonines ant Rambyno kalno prisimena Martyno Jankaus vaikaitė Ieva Jankutė-Gerola: krikšto mama Elzė ją šešiametę, o vėliau ir vyresnę, pasiimdavo su savimi kartu ant Rambyno organizuojamų švenčių pasižiūrėti. Vaikui į šventę tūkstančiai iš visos Lietuvos suplaukusių, suvažiavusių ar pėstute

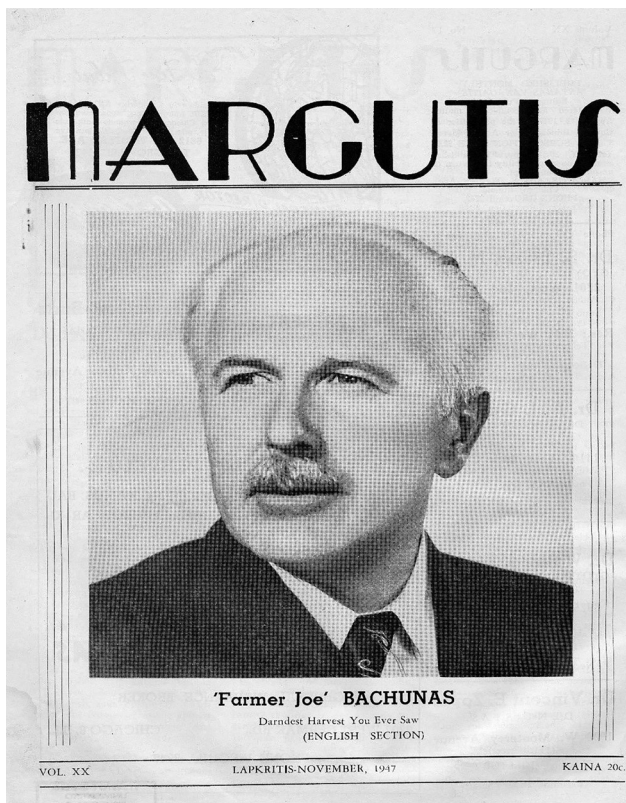
suguzėjusių svečių darė didžiulį įspūdį. Rambyno aukuro ugnies įžiebimas pagal senąsias tradicijas, vaidinimai, chorų pasirodymai, jos senelio, tituluojamo Mažosios Lietuvos Patriarchu, patriotinės kalbos ir krikštamotė Elzė, visų *gerąja Rambyno dvasia, vaidilute* vadinama, tokia graži tuo spalvingu tautiniu kostiumu. Ji buvo nuotaikingo būdo, gyvybinga ir komunikabili. Bitėnuose ir Rambyne priiminėjo gausias ekskursijas, valdžios delegacijas, žurnalistus, pavienius lankytojus. Ji, padedama kaimo moterų, nuolat organizavo šventes, kurios turėjo poveikį palaikant lietuviškumo dvasią ir suteikiant tautiškumo akcentus Klaipėdos krašto viešajam gyvenimui.

Elzė Jankutė Lietuvos nepriklausomybės laikais buvo ruošėja Motinos dienos šventės, kuri tuomet turėjo didelės politinės reikšmės ir praeidavo pavyzdingai. Ji taip pat buvo Užsienio Lietuviams remti draugijos Pagėgių skyriaus valdybos narė. 1935 m. transatlantinis lakūnas Feliksas Vaitkus, kai bandė pakartoti Dariaus ir Girėno skrydį per Atlantą, sugedus lėktuvui nusileido Airijoje, o toliau keliavo keleiviniu transportu. Pirmasis Lietuvos teritorijoje iškilmingas susitikimas su lakūnu įvyko Pagėgiuose spalio 2 d. Išlipusį iš traukinio vagono 10 val. 30 min. perone jį pasitiko minia sveikintojų: Tilžės konsulas Juozapas Sruoga, tarnautojai, kariškiai, vietos gyventojai, Doneičio gimnazijos mokiniai ir mokytojai, grojo 7-ojo pėstininkų pulko orkestras. Tarp pasitinkančiųjų svarbiausias asmuo buvo Martynas Jankus. Jis pasakė sveikinimo kalbą, o gėlių lakūnui įteikė Elzė Jankutė ir įvairių organizacijų atstovės. Šis trumpas, bet entuziastingas Vaitkaus ir pagėgiškių susitikimas Jankus bei kraštiečius įrašė į lietuvių pirmųjų transatlantinių skrydžių istoriją.

Tarpukariu Lietuvos tautosakos archyvas, formuodamas Mažosios Lietuvos tautosakai skirtą išsamų rinkinį, 1935 metais į fonografo plokšteles įrašė Jankaus padainuotų 53 dainų melodijas. Didesniąją jų dalį iššifravo Jadvyga Čiurlionytė. Netrukus duktė Elzė užrašė ir jų tekstus. Ji atsiskleidė ir kaip aktyvi tautosakos rinkėja. Rinko vietinių žvejų dainas. Dr. J. Balio spaudai parengtame ir 1937 metais Kaune išleistame *Tautosakos darbų* trečiame tome *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos* kartu su J. Banaičio, J. Bruožio, D. Jagomasto, A. Vilmantienės

1937 m. leidinyje išspausdintas Elzės Jankutės Bitėnų apylinkėse surinktas tautosakos pluoštelis. Iš Martyno Jankaus muziejaus rinkinių

Kilnių lietuvių darbų rėmėjas ir finansuotojas tuometinis Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininkas Juozas Bachunas. Iš Martyno Jankaus muziejaus rinkinio

surinkta tautosaka Mažojoje Lietuvoje yra ir Elzės Jankutės užrašytų dainų.

Dar tarpukariu, tikėtina, dailininkų Anastazijos ir Antano Tamošaičių paveikta Elzė surinko, o vėliau jiems ir perdavė Mažosios Lietuvos drabužių, audinių ir jų fragmentų pavyzdžių, suriktų iš Bitėnų ir aplinkinių vietovių. Šiuos eksponatus Tamošaičiai išsaugojo, o po ilgų klajonių po pasaulį dabar jie saugomi Vilniuje, Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerijoje *Židinys*. Tamošaičių draugystė su Elze ir bandymai neprarasti lietuviškumo egzilyje per tautinį kostiumą atsispindi ir jų susirašinėjime. Viename iš 1956 metų laiškų Anastazija patarinėdama Elzei, kokio namo ieškoti, kad šis būtų tinkamas audimui, svarsto apie ateities planus: „...ypač man norėtusi Mažosios Lietuvos ir Rytprūsių audinius iškelti. Čia ir būtų didžiausia Jums ateities dirva, ne tik pragyvenimui, bet ir kultūrinei didelės darbas“.

2005 metų rugpjūčio 6 d., tradicinės Sueigos pas Martyną Jankų metu, Mažosios Lietuvos patriarcho vaikaitė Ieva Jankutė Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejui padovanavo tautinį kostiumą ir Klaipėdos sukilimo apdovanojimą – Klaipėdos išvadavimo bronzos medalį, priklausiusius jos tetai Elzei Jankutei. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto medalis jai buvo įteiktas kaip sukilimo rėmėjai ir dar iki 1923 m. tinkamai pasidarbavusiai tautiškoje dirvoje. Kadangi veikta ir Šaulių gretose, Elzė Jankutė buvo paskirta Šaulių moterų tarybos nare ir apdovanota Šaulių žvaigžde (1939). Lietuvos Respublikos nepriklausomybės 20-mečio proga ji Vyriausybės apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ketvirtojo laipsnio ordinu (1938).

Nacistinei Vokietijai aneksavus Klaipėdos kraštą Elzė kartu su tėvu, seserimi Ede ir broliu Kristupu optavo Lietuvos pilietybę, tačiau pasinaudojo teisine galimybe su broliu ir tar-naite Ona Bakaityte liko Bitėnų ūkyje. Artėjant frontui, vokiečių administracinės valdžios nurodymu, 1944 m. spalį su šeima Elzė evakavosi į Vokietijos šiaurę, apsistojo netoli Flensburgo vietinio ūkininko sodyboje, vėliau perkeltųjų asmenų stovykloje Husume. Po tėvo mirties su broliu Kristupu 1951 m. spalį emigravo į Kanadą, apsigyveno Toronte. Čia ji aktyviai įsitraukė į lietuvių visuomeninę veiklą. Įkūrė *Mažosios Lietuvos moterų draugiją*, kuriai ilgus metus pirmininkavo. Ji taip pat įsteigė ir ilgą

laiką vadovavo *Toronto lietuvių evangelikų liuteronų Išganytojo parapijos Moterų draugijai*. Aktyviai dalyvaudama lietuvių tautinėje veikloje, įdainavo mažlietuvių dainų į plokšteles. Elzės įdainuotų dainų yra 1971 m. Kanadoje išleistoje garso įrašų plokštelėje „Rūtų vainikas“, kurią parengė žymus XX a. Kanados etnomuzikologas Kenneth'as Peacock'as. E. Jankutė priklauso „auksinei“ lietuvininkų dainuojamosios tautosakos pateikėjų kartai, kurios kasdienybėje liaudies daina buvo neatsiejama kasdienio ir šventinio laiko dalis. Kasetės su Elzės Jankutės įdainuotomis dainomis saugomos Otawos muziejuje.

Elzė Jankutė, skatindama lietuviybės išsaugojimą išeivijoje, siekė atkurti lietuvininkų Užgavėnių šiupinio tradiciją. 1958 m. Šv. Jono krikštytojo bažnyčios salėje įvyko pirmoji Šiupinio šventė, kuri tapo tradicinė, joje svečių kasmet daugėjo. Švenčių meninę dalį sudarė ištraukų iš Donelaičio poemos *Metai* skaitymai, dainininkų pasirodymai, liaudies šokių ir skautų tuntų šokėjai, chorai, o atidarymo ceremonijoje dalyvaudavo kunigai, kultūros ir politikos veikėjai. Šiupinio šventės tapo netgi pelningos, mat buvo įvesta loterija, parduodami žymių menininkų paveiksiai. Iš surinkto pelno buvo remta *Vasario 16-osios gimnazija, Tautos fondas, Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis*, Kanadoje leisti lietuviškas laikraštis *Tėviškės žiburiai* ir Mažajai Lietuvai skirtas Laisvosios Lietuvos priedas *Lietuvos pajūris*, radijo valandėlė *Tėvynės prisiminimai*. Redaktorius Ansas Lymantas pažymi, kad laikraštį *Lietuvos pajūris* Elzė ilgus metus rėmė iš savo asmeninių lėšų.

Gyvendama Kanadoje ji buvo Lietuvos *Šaulių sąjungos tremtyje Martyno Jankaus kuopos Broktone ir Putvio šaulių kuopos Toronte* narė, *Mažosios Lietuvos rezistencijos sąjūdžio Toronto* skyriaus vicepirmininkė, aktyviai bendradarbiavo spaudoje.

Matyt niekas negalėtų prieštarauti, kad prisiminimai apie bet kurį asmenį, jo gyvenimo tikslus ar siekius papasakoti šeimos nario gyvai yra patys vertingiausi, turintys daugiausiai išliekamosios vertės. Tad tyrinėjant Elzei Jankutei priklausiusį tautinį kostiumą akivaizdu, kad dabarties mokslininkų ir etnografų jis būtų įvertintas kaip nieko bendro neturintis su Mažosios Lietuvos regiono tautiniu kostiumu. Kilo įtarimų, kad čia savo

menininkės-tekstilinkės ranką galėjo pridėti Anastazija Tamošaitienė. Paprašyta papasakoti apie tokią galimybę, ponija Ieva patikino, kad Antanas ir Anastazija Tamošaičiai su Elze Jankute tikrai buvo pažįstami ir gražiai bendravo, mat tuo metu Elzė gyveno Toronte, o Tamošaičiai – kaime, visai šalia jo. Tamošaičių sodyba buvo tapusi daugelio Kanados ir JAV lietuvių traukos centru. A. Tamošaitienė pati labai daug ausdavo ir mokė visas moteris, norinčias to išmokti. Kai moterys pramokdavo – ausdavosi pačios... A. Tamošaitienė Elzei lietuviškais raštais buvo išaudusi medžiagos keliems tautinio kostiumo sijonams pasisiūti. Mat jei tik lietuviškas eidavo į susiejimą ar kokį lietuvišką vakarą, jos visada puošdavosi tautiniu kostiumu. Anot Ievos, ypač daug mažlietuvių grupei audė Baltaduonienė (vardo ji nepaminė), o Elzei ji buvo išaudusi medžiagos kiklikui (liemenei) ir žiurstui (prijuostei). Ievai tautiniam sijonui medžiagą taip pat audė Baltaduonienė. Pati Elzė taip pat gerai mokėjo austi, o ypač juostas, bet ar muziejaus rinkinyje saugomos juostos yra būtent jos austos – dabar sunku pasakyti, mat labai daug austinių juostų ji gaudavo dovanų, o ir lietuvių išeivių bendruomenėje įvairioms šventėms išausti ar iš audėjos nupirkta juostas dovanoti buvo labai populiariu. Tiek tarpukariu Lietuvoje, tiek ir išeivijoje Elzė Jankutė geriausiai jautėsi apsirengusi tautiniu kostiumu, ir net kasdien savo namuose ji vilkėjo jei ne visą kostiumą, tai bent jau tautiniais raštais austu sijonu – turėjo jų ir vasarinių, ir žieminių.

Didžiausią paminklą Mažajai Lietuvai Elzė pastatė nusprendusi įamžinti savo tėvo M. Jankaus atminimą. Tik atvykusi į Kanadą, ji susitiko su kiek anksčiau ten apsistojusiu Praniu Alšėnu, rodydama sukauptą medžiagą apie Martyną Jankų, tačiau tuomet P. Alšėnas nesiryžo imtis tokio sunkaus ir atsakingo darbo. Tik po 12 metų bandymų ir paieškų, 1963 m. susirado knygos-monografijos leidėją – finansuotoją, bet redaktoriaus rasti niekaip nepavyko. Leidėju pasižadėjo būti daugybės gerų ir kilnių lietuvių darbų rėmėjas, palaikytojas ir finansuotojas, tuometinis *Pasaulio Lietuvių Bendruomenės* pirmininkas Juozas Bachunas (Bačiūnas), kuris ne tik apsiėmė monografiją išleisti, bet šokosi ieškoti ir autoriaus jai parašyti. Jo asmenybė įdomi daugeliu aspektų: kaip senosios *grynorių* bangos emigranto ir

Jankū šeima 1946 m. DP stovykloje Husume, Vokietijoje. Nuotrauka iš interneto

Elzė Jankutė 90-mečio minėjimo iškilnėse dėkoja šventės dalyviams. Iš Martyno Jankaus muziejaus rinkinių

Martyno Jankaus vaikų Kristupo, Urtės, Edės ir Elzės amžinojo poilsio vieta Šv. Jono lietuvių kapinėse Mississaugoje, netoli Toronto. Viliūnos Budrienės nuotrauka

Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininko, kaip klestinčio lietuvių verslininko, vieno garsiausių to meto turizmo propaguotojų Mičigano valstijoje, kaip spaudos žmogaus ir leidėjo, kaip mecenato, pritaikiusio amerikietiškas mecenatystės tradicijas lietuviškam gyvenimui ir lietuviškai veiklai paskyrusio nemažą dalį savo uždirbtų pinigų. Taigi, Elzė vėl kreipėsi į Pranį Alšėną. Po ilgai laukto teigiamo atsakymo visa Elzės turėta medžiaga buvo perduota į autoriaus rankas. Net buvo kreiptasi į visuomenę dėl medžiagos knygai. Lietuviškosios visuomenės reakcija buvo gana graži: daug kas atsiliepė atsiųsdami senesnių brošiūrų, fotografijų, straipsnių iškarpu, daugelis atsiliepė atskirais rašiniais ar prisiminimais. Be bendro prašymo spaudoje Elzė Jankutė ir Pranas Alšėnas laiškus su raginimais pasidalinti turima medžiaga išsiuntė asmeniškai Martyną Jankų pažinojusiems. Po kelerių metų bendro lietuvių bendruomenės darbo 1967 m. Toronte 2000 egz. tiražu išėjo Prano Alšėno monografija *Martynas Jankus Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai*.

Kiek svarbi lietuvių išėivijoje saugotojos ir skleidėjos Elzės asmenybė, mums liudija Mažajai Lietuvai skirtas Laisvosios Lietuvos priedo *Lietuvos pajūris* 1984 m. Nr. 34 P. Pakeleivio iš Detroito pagarsinimas apie vieno tūkstančio ir po metų dar vieno tūkstančio dolerių auką Elzės Jankutės prisiminimų knygai išleisti ...*Tuojau reikia pradėti užrašinėti p-lės Jankutės prisiminimus ir greičiausiai išleisti tų prisiminimų knygą...tai būtų jos tinkamiausias*

pagerbimas, o ir tautiniam reikalui reikšminga nauda. Subruzkime visi – vyrai ir moterys, nes reikalas yra reikšmingas.

1985 m. kovo mėn. Nr. 38 paskelbta Elzė Jankutė Mažosios Lietuvos moterų draugijos pirmininkės pareigose pakeitusios Valerijos Anysienės žinutė ...*p-lė Elzė įkalbėjo į savo rekorderi (diktofoną) visą 1914 m. Jankų šeimos tremties kelionę į Rusiją ir tenai gyvenimą. Tik dar neturiu laiko užrašyti tuos jos įkalbėtus žodžius.*

Išskirtinė pagarba ir dėmesys Elzei Jankutei buvo parodytas 1984-ųjų liepos 7 d. Toronte Prisikėlimo salėje, kur vyko Elzės Jankutės 90-mečio jubiliejus. Jame dalyvavo daugiau kaip 200 svečių net iš tolimesnių Kanados ir JAV miestų. Minėjimas buvo labai iškilmingas, o pagerbtuves surengė Kanados lietuvių bendrijų Jungtinis Organizacijų Komitetas. Į pobūvį iš ligoninės atlydėta Elzė Jankutė iškilmių pabaigoje visiems širdingai padėkojo už tokias jai suruoštas pagerbtuves, o savo trumpą padėkos žodį sukaktuvininkė baigė žodžiais: „... *dariau savo gyvenime, kiek pajėgiau, o ši, man skirtą pagerbimą, skiriu Mažajai Lietuvai.*“

Elzei Jankutei likimo buvo skirta sunki dalia palaidoti savo seseris Edę ir Urte, brolių Kristupą. Greta jų ji atgulė 1985 m., rugsėjo 9 d. Toronte, sulaukusi 91 m. amžiaus, palaidota Šv. Jono lietuvių kapinėse Mississaugoje, netoli Toronto. Su dėkingumu turime paminėti, kad Kanadoje palaidotų Mažosios Lietuvos patriarcho Martyno Jankus vaikų amžinojo poilsio vietą savo noru ir neatlygintinai tvarko ir prižiūri Viliūna Budrienė.

LITERATŪRA

1. Kaunas D. Martynas Jankus tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas. Vilnius, 2021.
2. Alšėnas P. Martynas Jankus Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai. Torontas, 1967.
3. Lietuvos pajūris. 1983 m. rugpjūčio mėn. Nr. 19.
4. Lietuvos pajūris. 1984 m. liepos mėn. Nr. 30.
5. Lietuvos pajūris. 1984 m. Nr. 34.
6. Lietuvos pajūris. 1985 m. kovo mėn. Nr. 38.
7. Lietuvos pajūris. 1985 m. rugpjūčio mėn. Nr. 43.
8. Lietuvos pajūris. 1985 m. spalio mėn. Nr. 45.
9. Lietuvos pajūris. 1986 m. liepos mėn. Nr. 54.
10. Lietuvos pajūris. 1986 m. spalio mėn. Nr. 57.
11. Mažosios Lietuvos enciklopedija. T.I, Vilnius, 2000.
12. Mažosios Lietuvos enciklopedija. T. IV, Vilnius, 2009.
13. Moteris. Lietuvių moterų žurnalas. Torontas, 1958, Nr. 1.
14. Moteris. Lietuvių moterų žurnalas. Torontas 1986, Nr. 2.
15. Lietuvių enciklopedija. T. IX, Bostonas, 1956.
16. Žemaitaitis A., Martyno Jankaus laiškas iš tremties Rusijoje. Vo-ruta. 2013, Nr. 16.
17. Kaunas D., Matijošienė A. „Aušros“ archyvas. Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011.
18. Balyš J. Tautosakos darbai. T. III, Iš Mažosios Lietuvos tautosakos. Kaunas, 1937.
19. Kavaliauskas V. Už nuopelnus Lietuvai. T. 2, Vilnius, 2003.
20. Vanagaitis J. Kovos kelias. Klaipėda, 1938.
21. Pėteraitis V., Reisgys J., Stiklorius J. Mažosios Lietuvos Garbin-ga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis. T. Romuna, 2003.
22. Tėviškės žiburiai. Mažlietuvės atsiminimai. Toronto 1985.I. 10.
23. Tėviškės žiburiai. Palaidota Elzė Jankutė. Toronto 1985.IX. 17, Nr. 38.

Apie Donelaitį, 310

Gintaras SKAMAROČIUS

Marijampolė

Didžiojo lietuvių literatūros pradininko Kristijono Donelaičio (1714–1780) gimimo 310-mečio minėjimas ir sąsajų bei jų pokyčių vertinimas susijęs su Jo kūryba bei atminimo puoselėjimu ir įamžinimu Mažojoje Lietuvoje – Poeto gimtinėje Lazdynėliuose bei gyvenimo, kūrybos ir amžinojo poilsio vieta Tolminkiemyje, Karaliaučiaus krašte.

Pakankamai plačiai aprašytos Martyno Liudviko Gedimino Rėzos, Kristijono Milkaus, Johano Jordano ir kitų, abiejų Lietuvos dalių lietuvių šviesuomenės veikėjų pastangos K. Donelaičio poemos „Metai“ rankraščius išleisti knygomis – kaip Lietuvių Tautos pasididžiavimą savo branda, Poeto įrašyta ir įamžinama Poemoje. Išleista savo ir kitoms tautoms – kaimynams, draugams.

Apie Petro Kriaučiūno (1850–1916), Vinco Kudirkos (1858–1899) ir kitų XIX a. pabaigos Rusijos imperijoje buvusios Lietuvos šviesuomenės, varpininkų sąsajas su K. Donelaičiu kaip asmenybe – lietuvių tautos atgimimo žadintoju – rašė kraštotyrininkas, žurnalistas Bernardas Aleknavičius. Jis priminė, kad Vincas Kudirka kalbėjo: „Žmonės privalo gerai žinoti, ką ir kaip parašė Donelaitis, o pažinus jo kūrybą tvirčiau galės siekti ir tautinio gyvenimo. Donelaitis – tai mūsų literatūros saulėtekis. Aš

stengsiuosi padaryti tai, kad žmonės pamiltų Donelaitį“. Ir daktaras duotąjį žodį ištesėjo. 1898 m. „Varpo“ 1–3 numeriuose jis paskelbė straipsnį „Tiesos eilėms rašyti“, kuriame nagrinėjama K. Donelaičio „Metų“ ritmika, kalbama apie hegzametą, pateikta „Pavasario linksmybių“ (1–12) pradžia. Praėjus beveik dvejiems metams po šios publikacijos pasirodymo, daktaras Kudirka išskeliavo Amžinybėn.

Jo ir kitų veiklą tęsė bręstantys šviesuoliai abipus Nemuno bei kituose kraštuose.

Būtina paminėti, kad lietuviai tremtiniai bei emigrantai 1905 m. birželio 11 d., Kolinsvile, Iliojaus valstijoje, JAV, įkūrė „Tautišką Kristijono Donelaičio draugiją“. Jie taip pat Donelaičio asmenyje matė ne tik poetą, kunigą, bet ir tvirtą Tautinės savimonės žadintoją, atgimimo kelrodę žvaigždę.

Atskiros ir bendros lietuvių iniciatyvos pamažu pradėjo telktis K. Donelaičio atminimo įamžinimui, jo gimimo ir veiklos ryškesnių datų minėjimui.

Vieni pirmųjų buvo Mažosios (Prūsų) Lietuvos lietuviai šviesuoliai, siekdami paminėti K. Donelaičio 200 metų gimimo sukaktį bei deramai įamžinti jo atminimą. Jie svarstė, kaip šią datą ir patį poetą įamžinti Lazdynėliuose, Rambyne ir kitose vietose. Lazdynėliuose tuo metu

Suneštinės vaišės po talkos paskutinį gegužės šeštadienį. Nuotrauka iš Kristijono Donelaičio draugijos archyvo

Tolminkiemyje, prie paminklinio akmens. Nuotrauka iš Kristijono Donelaičio draugijos archyvo

Tolminkiemio bažnyčia ant Šventainės piliakalnio. Gintaro Skamaročiaus nuotrauka

Tolminkiemio bažnyčia naktį. Gintaro Skamaročiaus nuotrauka

jau buvo pastatytas paminklinis akmuo, tad paminklą sutarta statyti ant Rambyno kalno. Jie 1913 metais susirinko Tilžėje ir sudarė komisiją, pradėjo rinkti lėšas paminklo statybai.

Šią veiklą nutraukė du karai, fašizmas ir bolševizmas, karo ir pokario tremtys, priespauda.

Neliko paminklinio akmens bei sodybos Lazdynėliuose, 1950 metais nugriauta Tolminkiemio (dab. rus. Čistyje Prudy) bažnyčia.

Artinantis Poeto 250 gimimo metinėms (1964), Donelaičio ir Mažosios Lietuvos puoselėtojai savo rankomis ir lėšomis iš griuvėsių, atliekų bei krūmynų išvadavo bažnyčios griuvėsius. Vėliau į šią veiklą įsijungė Lietuvos TSR – skyrė etatinius specialistus bei lėšų buvusios bažnyčios ir klebonijos pastatų atstatymui, aplinkos sutvarkymui – būsimojai Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus Tolminkiemyje įkūrimui 1979 metais.

Formaliai jo steigėju tapo Karaliaučiaus srities administracija, tačiau baldus, įrangą ir kitas priemones nuolat rinko ir teikė Lietuvos TSR, vėliau atkurtoji Lietuvos Respublika, Kristijono Donelaičio, Alko ir kitos draugijos.

Šio muziejaus pastate, buvusioje bažnyčioje, prie įėjimo, dešinėje pusėje ant sienos buvo pakabintas **plakatas su istoriniu tekstu**:

„K. DONELAITIS (1714.01.01 – 1780.02.18)

Kristijonas Donelaitis, grožinės lietuvių literatūros pradininkas, gimė 1714 m. sausio 1 dieną netoli Gumbinės (dabar – rus. Gusevas), Lazdynėlių kaime, laisvojo valstiečio šeimoje. 1720 m. mirus tėvui, motina liko su 4 sūnumis ir 3 dukromis. Kristijonas baigęs Karaliaučiuje (dabar rus. Kaliningradas) Kneiphofio katedros mokyklą, 1736 metais įstojo į universitetą, teologijos fakultetą. Be teologijos, jis studijavo antikinę literatūrą, muziką, lankė Lietuvių kalbos seminarą. 1740 metais K. Donelaitis baigė universitetą ir tapo Stalupėnų (dabar rus. Nesterovas) mokyklos mokytoju, o netrukus ir tos mokyklos vedėju. 1743 m. buvo paskirtas Tolminkiemio (dabar – rus. Čistyje Prudy) bažnyčios kunigu. Čia jis reguliariai atlikinėjo savo pareigas – tuokdamas parapijiečius, krikštydamas vaikus, laidodamas mirusiuosius, sakydamas lietuvių ir vokiečių kalbomis pamokslus, taip pat prižiūrėdamas ir tvarkydamas Tolminkiemio klebonijai priklausančius beveik 40 hektarų žemės. 1756 m. už parapijiečių ir valdžios lėšas pastatė bažnyčią, o 1760 m. – naują mokyklą, 1764 metais – kunigų našlių namą ir perstatė kleboniją. Mėgo dirbti savo paties pasodintame sode, šlifavo

optikos linzes, dirbo barometrų, laikrodžių, padarė pora pianinų ir pirmąjį Prūsijoje fortepijoną.

Gyvendamas toli nuo kultūrinių šalies centrų, K. Donelaitis galėjo tik sekti to meto svarbiausius politinius ir kultūrinius gyvenimo įvykius. Užtat didžiąją savo kūrybinės energijos dalį jis skyrė poezijai ir svarbiausią savo gyvenimo laikotarpį, praleistą Tolminkiemyje, įamžino talentingu „Metų“ kūriniu, sukurtu tarp 1765 ir 1775 m.

K. Donelaitis mirė 1780 m. vasario 18 d. Po mirties jo žmona Ana Regina visus rankraščius perdavė J. Jordanui, artimam poeto draugui. XVIII a. pabaigoje J. F. Holfeldtas pasiskolino iš J. Jordano rankraščius ir pasidarė jų kopijas. Šitai išliko pilnas „Metų“ tekstas, nes dvių poemos dalių „Rudens gėrybės“ ir „Žiemos rūpesčiai“ originalai pražuvo 1812 m. karo metu.

Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza „Metų“ tekstą išvertė ir į vokiečių kalbą, parašė komentarus, įvadą ir trumpą poeto biografiją. K. Donelaičio poema buvo pavadinta „Metų laikais“ ir 1818 m. išspausdinta lietuvių kalba kartu su vokišku vertimu Karaliaučiuje. 1824 m. L. Rėza išleido ir K. Donelaičio pasakėčias.

1865 m. antras, jau pilnas „Metų laikų“ leidimas lietuvių kalba, redaguotas prof. A. Schleicherio, išleistas Rusijos Mokslų akademijoje Peterburge.

Lietuvoje K. Donelaičio kūrinių „Metų laikai“ pirmą kartą išleido J. Šlapelis 1909 m. Vilniuje (ir pakartotinai 1914 m.). Reprerzentacinį „Metų“ leidimą, iliustruotą žymaus dailininko V. K. Jonyno, 1939 m. parengė J. Ambrazevičius (išspausdintas 1940 m., pakartotas 1983). 1977 m. pasirodė akademiniai K. Donelaičio „Raštai“.

Rusų kalba išėjo šeši „Metų“ leidimai (išvertė D. Brodskis). K. Donelaičio kūryba taip pat išleista vokiečių (1869, 1894 ir 1966 m.), anglų (1967 ir 1985 m.), japonų, lenkų (1933 ir 1982 m.), čekų (1960 m.), baltarusių (1961 ir 1984 m.), latvių (1963 m.), gruzinų (1968 m.), vengrų (1970 m.), ukrainiečių (1989 m.), švedų (1991 m.), armėnų ir kai kuriomis kitomis kalbomis.

K. Donelaičio poema „Metai“ UNESCO nutarimu 1977 m. įtraukta į „Europos literatūros šedevrų biblioteką.““

Šis plakatas vėliau (apie 2010) buvo perkeltas į nuošalesnę vietą – ant prie įėjimo kairėje pusėje esančios laiptinės sienos, dar vėliau – ruošiantis „mažajam“ remontui (apie 2017) – nuimtas ir negražintas.

Šio plakato tekstas ir jo istorija ypatingai svarbi, nes tai ne tiek plakato istorija, kiek

pačios kraštą valdančios valdžios struktūrų bei dalies visuomenės požiūrio į K. Donelaičio atminties puoselėjimo apimtis ir viešumą kaita.

Nesklandumai Rusijos Federacijos aplinkoje brendo pamažu, o 2014 m. prasiveržė viešai. Tai labai stipriai pakeitė – atšaldė abiejų šalių tarpusavio santykius, kartu ir galimybę Lietuvos visuomenei lankytis mūsų (o dalinai ir čia gyvenančių bei Poetą gerbiančių žmonių) Poeto gimtinėje bei jo amžino poilsio vietose. Šių ribojimų didėjimas sumažino galimybes puoselėti ir minėti K. Donelaičio gimtadienius bei kitus susitikimus – jie tampa tarsi „pagarba per atstumą“.

Kelionių į Lazdynėlius ir Tolminkiemį metu jų senbuviai dalindavosi prisiminimais bei uždegdavo ypatinga energija pirmą kartą ten vykstančius. Pats nuvykimas pas Donelaitį, pabuvimas ir prisilietimas prie jo Gimtinės ir Namų, senųjų ažuolų ir liepų, kaštono, bendros talkos ir suneštinės vaisės ant pievos greta šią energiją ir bendrystę dar labiau stiprindavo. Būtina priminti, kad Tolminkiemio bažnyčia pastatyta ant Šventainės alkakalnio, greta Šventainės upelio.

Kažkuriam laikui to netenkame, tad turime

ieškoti naujų kelių iki Jo bei pas Jį, kartu ir į save. Tai, kas buvo „geriau vieną kartą pamatyti nei dešimt kartų išgirsti“, dabar situacija tarsi sako: „Turėsime dešimt kartų dažniau kartoti žodžius, parašytus Jo bei Jo kūrybos puoselėtojų“.

Viena iš priemonių šiai laikinai situacijai – atlikti bent dalį to, dėl ko buvo susitarta, bet iki 2014 m. ar kitų datų neatlikta ir atlikti bent tai, ką galima padaryti Lietuvos Respublikoje. Rašau „Lietuvos Respublikoje“, kad atskirtume nuo tos K. Donelaičio (ir poemoje „Metai“) vadinotos LIETUVA, kuri jo gyvenimo laiku buvo formaliai vadinama Prūsijos karalystės (imperijos) Lietuvos departamentu arba provincija, o neformaliai vadinama Mažąja Lietuva.

**Kristijono Donelaičio memorialiniam
muziejui Tolminkiemyje paruošta
ekspozicija laikinai bus eksponuojama
Kybartuose**

Ruošiantis paminėti Kristijono Donelaičio 300 metų gimimo sukaktį, buvo sudaryta Lietuvos valstybinė komisija. Buvo sudaryta ir tarpvalstybinė (su Karaliaučiaus srities administracija) komisija, kuri kartu su partneriais

Baldai Kybartuose. Gintaro Skamaročiaus nuotrauka

Kybartuose. Gintaro Skamaročiaus nuotrauka

Klavesinas Kybartuose. Gintaro Skamaročiaus nuotrauka

parengė Kristijono Donelaičio 300-mečio minėjimui skirtą priemonių planą. Jį 2012 m. balandžio 24 d. patvirtino Lietuvos ir Karaliaučiaus srities ilgalaikio bendradarbiavimo tarp regioninių ir vietinių valdžios institucijų tarybos Švietimo, kultūros, sporto ir sveikatos apsaugos darbo komisija.

Šio plano pirmuoju punktu numatytas išpareigojimas – naujos ekspozicijos parengimas K. Donelaičio memorialiniame muziejuje.

Tuo metu ir dabar muziejus Tolminkiemyje yra Karaliaučiaus srities istorijos ir meno muziejaus (KSIMM) padalinys. Šis muziejus yra Karaliaučiaus srities Kultūros ministerijos (pabrėžiu – vyriausybinė) biudžetinė įstaiga.

Lietuvos nacionalinis muziejus (LNM) išpareigojo 2013 metais papildomai surinkti ir muziejui Tolminkiemyje pagal dvišalį susitarimą 2014 metais perduoti K. Donelaičio laikmečio baldų, lietuviškų tautinių drabužių, muzikos instrumentų, leidinių, virtuvės rakandų ir kitų gėrybių viešam eksponavimui Tolminkiemyje.

LNM planuotas vertybes surinko, tačiau dėl prasidėjusios Krymo okupacijos abiejų šalių santykių atšalimo ir susijusių veiksnių nei 2014 metais, nei vėliau tiesiogiai (muziejus muziejui) jų perduoti negalėjo.

Kristijono Donelaičio draugijos pasiūlytas tarpininkavimas – turto perėmimas iš LNM ir jo perdavimas KSIMM-ui kaip nuo nevyriausybinės organizacijos – buvo nepriimtinas Rusijos Federacijos pusei.

Muziejinės vertybės turi būti prieinamos viešai, bent daliai – laisviau judantiems lankytojams. Kristijono Donelaičio draugijos vadovo siūlymu, susitikus su Lietuvos nacionalinio muziejaus bei Kybartų K. Donelaičio gimnazijos vadovais bei darbuotojais, buvo sutarta – sukauptas vertybes laikinam eksponavimui perduoti šiai, dar 1964 metais Kristijono Donelaičio vardą pasirinkusiai gimnazijai.

Šią ekspoziciją 2024 metų rugpjūtį padėjo įrengti Lietuvos nacionalinis muziejus, ją numatoma atidaryti 2024 metų spalį, minint K. Donelaičio gimimo 310-metį.

Ši ekspozicija Kybartuose bus laikinai - iki pasikeis situacija Karaliaučiaus srityje ar Rusijos Federacijoje, iki šias vertybes bus galima perduoti ilgalaikiam viešam eksponavimui Kristijono Donelaičio memorialiniam muziejui Tolminkiemyje.

2024 metai bus prisimenami ne tik šia ekspozicija, žurnalo „Donelaičio žemė“ ir kitų leidinių straipsniais, bet ir renginiais.

Jau ketvirtą dešimtį skaičiuojantys Poeto gimimo dienos (sausio 1-oji) skirti susitikimai vyko prie K. Donelaičio paminklo Klaipėdoje, dešimtmetį – Marijampolėje, taip pat Šiauliuose, Panevėžyje. Šiais metais jau ir Vilniuje.

Sausio 9 d. Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, vykusio paminėjimo metu, buvo prisimintas pats K. Donelaitis, jo gyvenimo kelias, prieš 10 metų kelionės į Donelaičio žemę patirti išpūdžiai. Šio susitikimo metu vykusių diskusijų dalyviai taip pat lygino K. Donelaičio muziejaus Tolminkiemyje lankymo galimybes tada ir dabar, aptarė kitus aplinkos pokyčius.

Sausio 19 d. Kristijono Donelaičio 310-ąsias gimimo metines šventė šiauliečiai bei svečiai iš aplinkinių vietovių. Minėjimą – literatūrinę popietę organizavo K. Donelaičio draugijos Šiaulių skyrius. Kalbėta ir apie planus galimoms šių metų išvykoms tikintis, kad iki tol pasibaigs karas bei susiję agresijos atvejai. Deja...

Minėjimai organizuojami ne tik didmiesčiuose, bet ir mažesnėse vietovėse, pavyzdžiui, Darbėnuose. Balandžio 5 d. Kretingos rajono savivaldybės Motiejaus Valančiaus viešosios bibliotekos Darbėnų filialas šiam klasikui paskyrė literatūrinę popietę „Donelaitis ir jo Mažoji Lietuva“. Šį renginį pagilino ir praturtino leidinių paroda „Donelaičio žemė“.

310-ieji metai bus pažymėti ir šimtmetį brandintu siekiu – poemą „Metai“ išversti į suomių kalbą. Apie tai jau tariamasi su lietuvių ir suomių kalbų vertėjais. Tikiuosi, kad Kristijono Donelaičio draugija ir partneriai ras finansinės paramos ir vertimą bei patį leidinį suomių kalba galėsime skaityti jau kitais metais.

Šimtmetį brandintas ir kitas siekis – ant Rambyno kalno, netoli senosios šventvietės, pastatyti paminklą Kristijonui Donelaičiui.

Šis paminklas Rambyne, prie Nemuno, taip pat bus pradėtas aptarinėti dar šiais metais, o sukurtas ir pastatytas vėliau – nebūtinai apvalios sukakties proga, nes ir pats Donelaitis augino ir kūrė bei savo krašto žmones mylėjo kaip ir jo mylima saulelė, vėl atkopianti budinti svieta – kasdien.

Tad dažniau prisiminkime ir Jį patį.

Šiaurės Skalvos piliakalniai.

IV dalis. Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnis

Vytenis ALMONAITIS

Kaunas

Kulmenų kaimo praeities bruožai

Kulmenų žemės plačia juosta driekiasi šiauriau Tilžės–Tauragės geležinkelio, po kelis kilometrus į rytus ir į vakarus nuo Vilkės (Vilkos) upelio¹. Dauguma sodybų susitelkusios prie kelio, vedančio iš Piktupėnų

į Vėlaičius. Vardą gyvenvietei bus suteikęs dešinysis Vilkės intakas Kulmena². Pastarasis vandenvardis laikomas archajišku, siejamas su senžodžiais *kulys* – įlanka, vingis, *kuliuoti* – vingiuoti³.

Tiesa, šiandien Kulmena per Kulmenų laukus nevingiuoja, tačiau XVIII a. – XX a.

Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnis, kai nebuvo apaugęs medžiais. Vaizdas iš šiaurės. 1955 m. Nuotrauka iš knygos: Lietuvos piliakalniai. Atlasas. T. II. Vilnius, 2005, p. 147

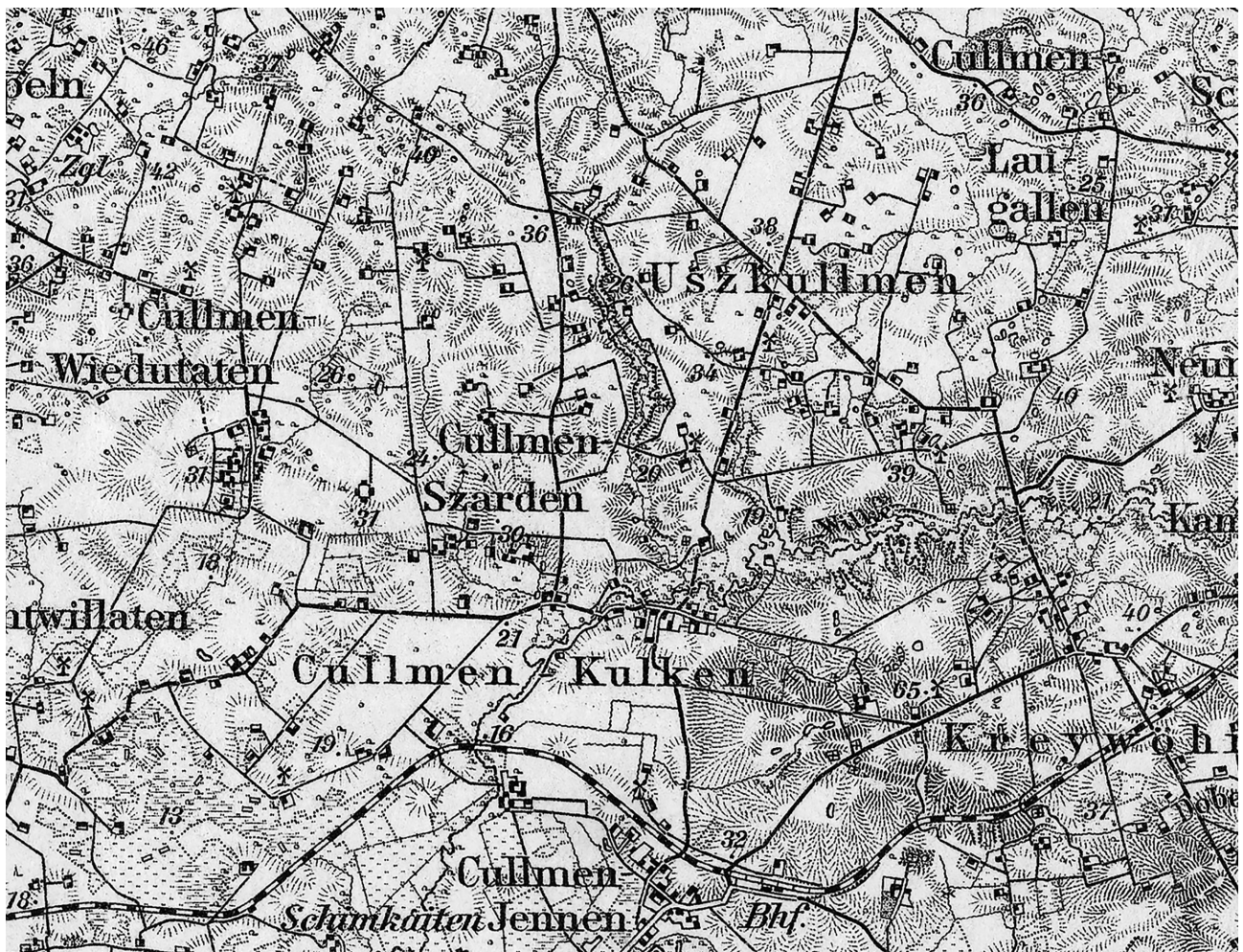
pirmos pusės rašytiniuose ir kartografiniuose šaltiniuose matyti, kad seniau šiose apylinkėse buvo visa grupė kaimų su šaknimi *Kulm-* pavadinime: *Kulmkulkaiai* (vok. *Kullmen Kulken*, dabar – Kulmenai), *Kulmenai-Geniai* (dabar – Geniai), *Kulmžardžiai* (dabar – Kentriai), *Kulmenai-Vydučiai* (dabar – Vydučiai), *Kulmenai-Vėlaičiai* (Užkulmeniai, dabar – Vėlaičiai) ir *Kulmenai-Laugaliai* (dabar – Steponiškiiai). Pastarasis kaimas tikrai įsikūręs prie Kulmenos⁴. Toks vietovardžių lizdas leidžia manyti, kad čia nuo seno būta valsčiaus, kurio centras – pilis – stovėjo ant toliau aprašomo piliakalnio.

Apie gyvenvietės senumą byloja Kulmenuose rastas akmeninis kirvis,⁵ taip pat dvi II a. romėniškos monetos⁶. VI–XII a. čia gyveno nemaža skalvių bendruomenė, kurią primena apie 1 kilometrą į pietus nuo piliakalnio, seniau gretimam Kreivėnų kaimui priklausiusioje žemėje, esantis kapinynas (žr. toliau).

Pro Kulmenus tekanti Vilkės (*Wilkeen*, *Wilkene*, *Wilkowe*) upelė kaip orientyras minima net aštuoniuose 1385–1395 m. sudarytuose

„vegeberichtuose“ – kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose. Žvalgai juose rekomendavo nuo Lumpėnų apylinkių (Lumpės upelės) toliau traukti Ariškių (dabar – Prysantai, Tauragės r.) link. Taigi taip žygiavę kariai Vilkę turėjo kirsti Kulmenų apylinkėse. Matyt, tai ne atsitiktinumas – į čia buvusią piliavietę galėjo vesti seniai susiformavę keliai. Vilkės pakrantės „vegeberichtuose“ apibūdinamos kaip vieta, tinkama palikti maisto atsargas, skirtas grįžimui. Čia siūlyta ir stovyklauti, esą yra „malkų, vandens pakankamai“. Galbūt XIV a. pabaigoje paupyje tebeegzistavo ir kaimelis, nes aprašymuose Nr. 8 ir 9, nors kalbama apie upę, vartojamas vietovardis *Wilkeniskin*, kuris labiau panašus į gyvenamosios vietovės pavadinimą. Tą dar XIX a. pastebėjo šaltinį publikavimui renkę archeografai⁷.

Kulmenai (*Colmen*) pirmą kartą paminėti 1540 m. sudarytuose mokesčiniuose sąrašuose. Čia jie apibūdinti kaip didkaimis, kuriame jau tuomet buvo bent 32 sodybos. Įdomu, jog

Kaimų su šaknimi *Kulm-* pavadinime „lizdas“ Kulmenų apylinkėse. 1920 m. išleisto vokiško M 1:100 000 topografinio žemėlapiu (lapas „Tilsit-Pojure. K-21“) fragmentas. Iš Vytenio ir Junonos Almonaičių kartografijos (skaitmeninių kopijų) rinkinio

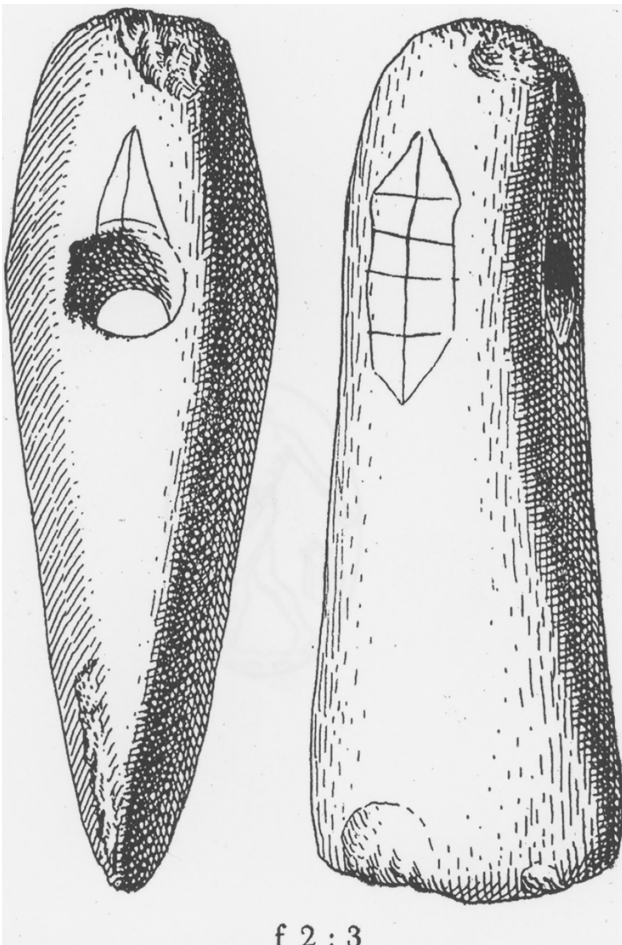
tarp Kulmenuose gausiai gyvenusių činšininkų bei lažininkų minimi ir kilmingieji, kurie su bendrininkais valdė 8 ūkius. Jie šaltinyje vadinami lietuvišku žodžiu *baioren*, tad galima numanyti, jog buvo atsikraustę iš LDK. Sąrašė įvardijamas ir kaimo šaltyšius (*schultheis*) Grigolius (*Gregol*)⁸. Kaip minėta, laikui bėgant, Kulmenai suskilo bent į 6 mažesnius kaimelius.

Didysis maras išguldė daug žmonių, tačiau 1736-aisiais minimi Kulmenuose (*Culmen Kulckein*) su šeimomis gyvenę lietuvininkai (*Littauer*): Balčys (*Baltzies*) Peteraitis, Hansas Jukštys (*Jugsties*), Jurgis Šerikas (*Scherigs*) ir dar 10 kitų⁹.

XX amžiaus pradžioje Kulmenai buvo valsčiaus, kuriam priklausė 7 kaimai, centras. 1905 metais iš 198 kulmeniškių 142 (apie 72%) lietuvių kalbą įvardijo kaip gimtąją¹⁰. Lietuvių toliau palaikė 1912 m. įsteigta jaunimo draugija „Spindulys“, įėjusi į „Santaros“ sąjungą¹¹. 1915 m. Kulmenuose buvo įsteigta pradinė mokykla¹². Jos mūrinis pastatas,

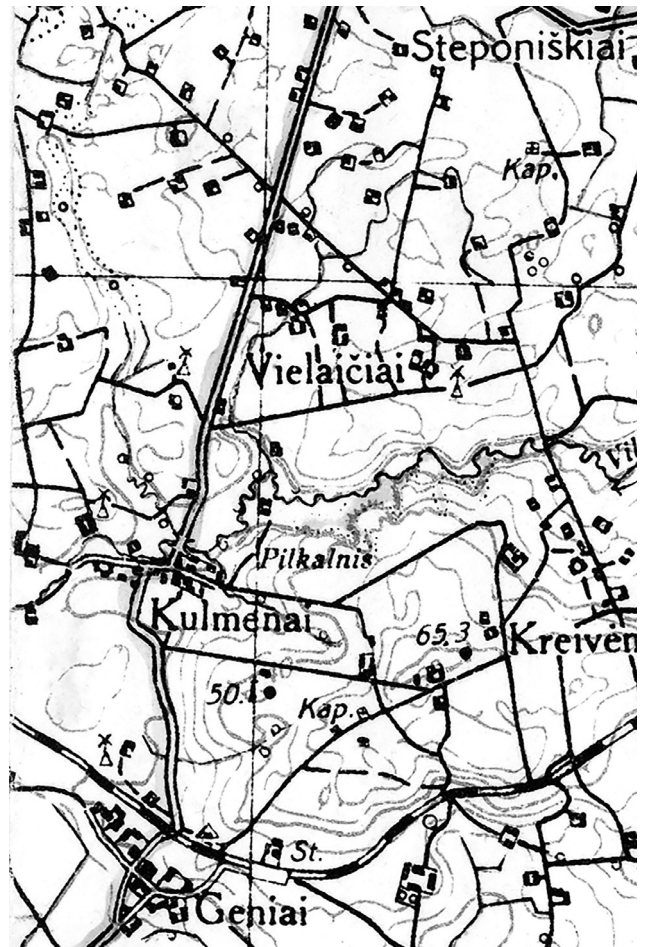
matyt, sumūrytas po mokyklos įsteigimo, tebestovi. 1926 m. duomenimis, kaime gyveno 235 sodiečiai, jie valdė 507 ha žemės¹³. Iki 1944-ųjų Kulmenai išliko gyvybingas ir turtingas kaimas.

Senuosius šių apylinkių gyventojus mena evangelikų liuteronų kapinės. Tęsiant šimtmetes laidojimo tradicijas, trejos iš jų – Kulmenų, Genių ir Kreivėnų (Genių II) – buvo įrengtos greta minėto Kreivėnų kapinyno, ant kalvos, dunksančios piečiau piliakalnio. Visos jos sovietmečiu buvo nuniokotos. Geriau išlikusiose Kreivėnų kapinėse 2010 m. dar stovėjo keletas metalinių kryžių su lietuviškais užrašais: „Czion ilsis Dievyje Anussis Schimkus“, „Pakajus Diewo su Mumis“ ir panašiais¹⁴. Paminklų su užrašais lietuvių ir vokiečių kalbomis, su juose įamžintomis senųjų gyventojų pavardėmis – Stragys, Saukantas (*Saukant*), Šerkus (*Scherkus*), Šulcas (*Schulz*) – išlikę ir Kentrių (Vėlaičių) evangelikų liuteronų kapinėse. Jos įrengtos į šiaurę nuo Kulmenų sodybų, prie kelio į Ropkojus¹⁵.

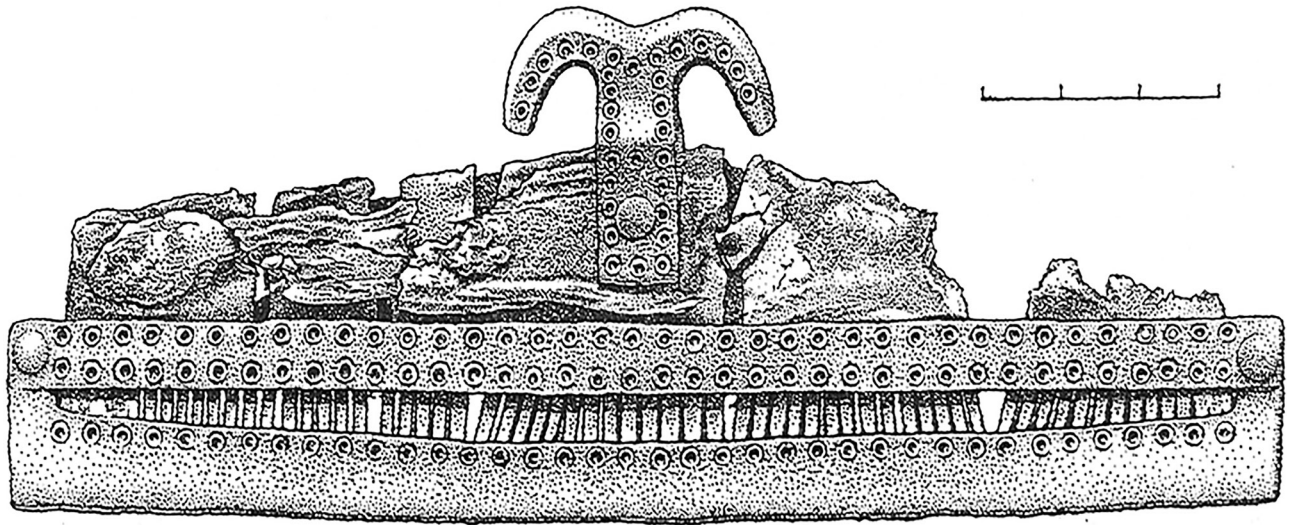

f 2 : 3

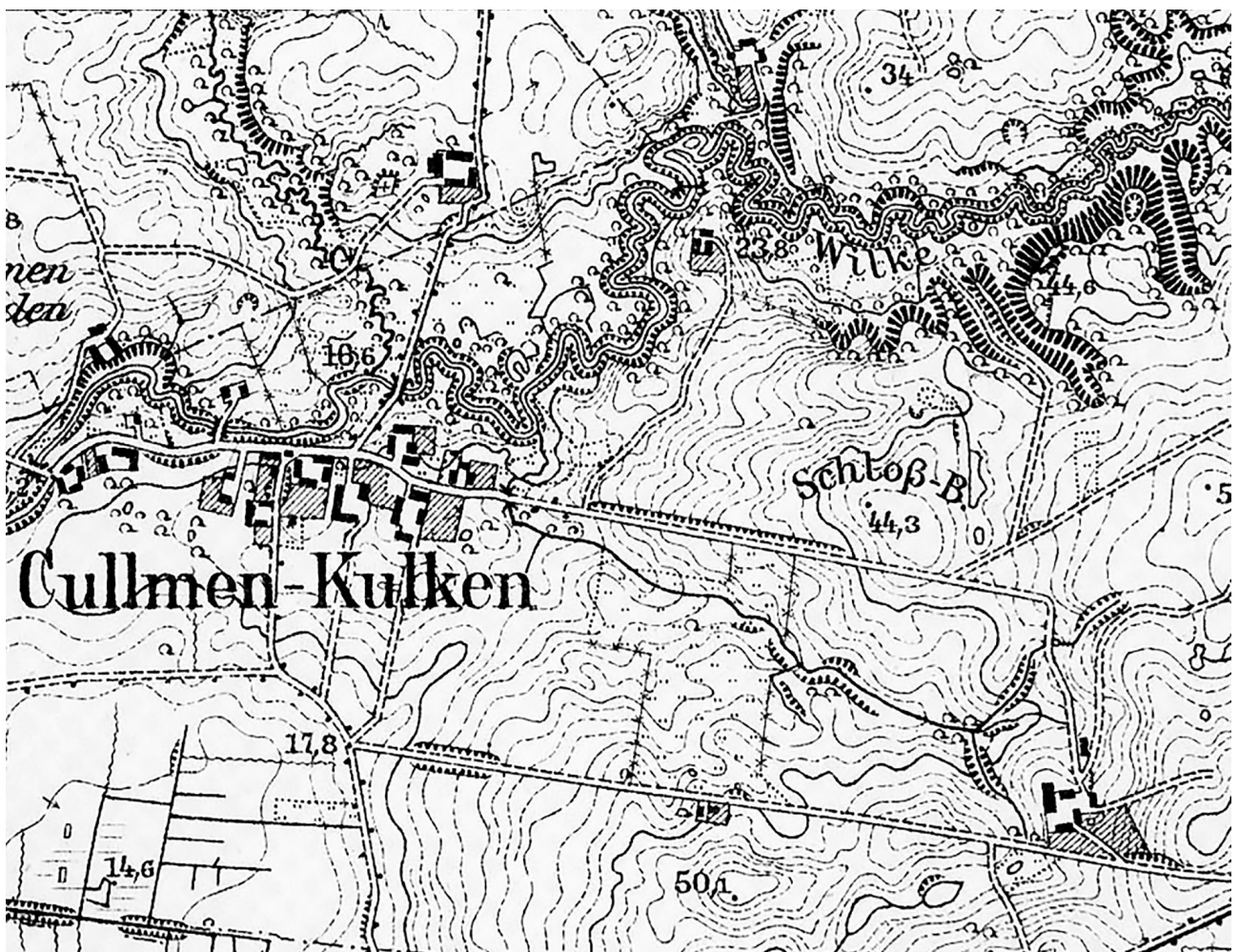
Kulmenuose rastas akmeninis kirvis. Piešinys iš knygos: Garte, Wilhelm. *Urgeschichte Ostpreussens*. Königsberg, 1929, S. 369

Fragmentas 1938 m. išleisto lietuviško M 1:100 000 topografinio žemėlapi (lapas „VILKYŠKIAI–VIEŠVILĖ. 1502“), kuriame įvardintas Kulmenų piliakalnis

Kreivėnų kapinyne, VII–VIII a. moters kape, rastos šukos su ornamentuotu futliaru. Jų korpusas padarytas iš kaulo, o dantukai, kabliukas ir futliaras – iš žalvario. Piešinys iš knygos: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius, 1998, p. 216

Fragmentas 1915 m. išleisto vokiško M 1:25000 topografinio žemėlapio (lapas „Willkischken. 66.“), kuriame Kulmenų piliakalnis pažymėtas, tačiau klaidingai. Iš Vytenio ir Junonos Almonaičių kartografijos (skaitmeninių kopijų) rinkinio

Sovietmečiu plėtotas gretimas Kentrių kaimas, kuris tapo centrine kolūkio gyvenvieta. Tuo tarpu Kulmenai vis „tirpo“. 1959 m. čia buvo 134, 1970 m. – 118, 1985 m. – 55 gyventojai¹⁶. Apie 2009 m. teko uždaryti devynis dešimtmečius kaime veikusią mokyklą. 2024 m. Kulmenuose testovėjo 7 sodybos, jose gyvenamą vietą buvo nurodę 24 žmonės, o faktiškai buvo 16 gyventojų¹⁷. Apie 2010 m. šio ir gretimų kaimų žemėse pradėtos statyti vėjo jėgainės, kurios drastiškai pakeitė apylinkių vietovaizdį.

Piliakalnio vieta, išvaizda, galima chronologija

Čia aprašomas piliakalnis yra ir greičiausiai nuo seno buvo Kulmenų (Kulmkulkių) sodžiaus žemėje. Tačiau kažkam kartą suklydus, jo vieta literatūroje dažnai nurodoma klaidingai – esą paminklas yra Kreivėnuose¹⁸. Iš tikrųjų šiam kaimui priklausę laukai prasideda maždaug kilometras į pietryčius nuo piliakalnio. Kita vertus, Kreivėnuose yra antroji archeologinio komplekso dalis – kapinynas. Šio straipsnio autoriaus nuomone, tinkamiausias šiuo atveju yra dvinaris pavadinimas, kuriame minimi abiejų kaimų vardai – Kulmenų (Kreivėnų).

Norint piliakalnį apžiūrėti, pirmiausia reikia atkakti į Kulmenus. Nuo kaimo centre susidariusios sankryžos rytų kryptimi veda siauras žvyrkelis. Nuriedėjus juo apie 1,1 km, belieka pasukti kairėn ir paėjėti dar 500 m šiaurėn (koordinatės: Š 55°11'42.6" R 22°01'36.5").

Piliakalnis įrengtas skardingame kairiajame Vilkės krante. Tai stambi, stačiašlaitė, maždaug 25 m virš upelio vandens lygio iškylanti kalva. Nuo aukštumos pusės iškastas gynybinis griovys, už jo kyla masyvus, labai status pylimas. Jo aukštis nuo aikštelės – apie 7,5 m, ilgis – 23 m. Matyti, jog žemesni pylimai buvusį pilies kiemą supo ir iš kitų pusių. Piliakalnio aikštelė gana erdvi, maždaug 50 m ilgio rytų – vakarų kryptimi, beveik 20 m pločio. Į pietryčius nuo kalno, apytikriai 1,5 ha plote, būta papilio gyvenvietės¹⁹. Piliakalnis bent nuo 1973-ųjų yra valstybės saugomas kultūros paminklas. 1982 m. apsauga suteikta ir papilio gyvenvietei²⁰.

Gaila, tačiau nemažą piliakalnio dalį yra nu-plovusi ir toliau ardo Vilké. Nors archeologai ir paveldosaugininkai dar 2004 m. konstatavo,

kad jos vagą reguliuoti būtina²¹, iki 2024-ųjų tai nebuvo padaryta. Senovės gyvenvietėje žaliuoja pieva, o piliakalnis apaugęs ažuolais, liepomis ir kitais lapuočiais. Tačiau, kai lapai nukrenta, matoma visa jo didybė.

Vokiečių kartografi norėjo pažymėti piliakalnį topografiniuose 1:25000 mastelio žemėlapiuose, kurie keliais variantais buvo išleisti 1915 m. Tačiau jie suklydo! Užrašas *Schloß-B.* yra ne ties piliakalniu, o į pietus nuo jo, ties čia esančia aukštuma²². „Pilkalnis“ įvardintas ir lietuviškame, majoro Petro Asminavičiaus nubraižytame, 1938 m. išleistame 1:10000 mastelio topografiniame žemėlapyje. Tiesa, specialiu ženklu piliakalnis jame nepažymėtas, tačiau kur jis yra, nurodo reljefo linijos. Užrašas šiuo atveju yra prie tikrosios piliakalnio vietos²³. Tikslus, 1993 m. nubraižytas archeologijos paminklo planas pateikiamas 2005 m. išleistame Lietuvos piliakalnių atlase²⁴.

Vienas pirmųjų piliakalnio tyrinėtojų, jį aplankęs apie 1890 m. – Vilius Kalvaitis. Jį labiausiai domino tautosaka, tačiau V. Kalvaitis pateikė ir piliakalnio vietos bei išorinio vaizdo aprašymą: „Kulmkulkių pilkalnis (Piktupėnų par., Tilž[ės] pav.) riogso šaurės pusėj nuo up[ės] Vilkės, apie 40 m nuo srovės išsikėles, su dide ant viršaus duobe. Jis yra, ypačiai pietuose, Vilkės pusėj, su ažuolais, liepomis, drebulėmis ir beržais tankiai apaugęs ir lapių bei opšrų apgyventas.“²⁵

Apie Kulmenų piliakalnį 1895 m. publikuotame darbe užsiminė vokiečių archeologas ir paminklosaugininkas Adolfas Bioticheris (*Boetticher*)²⁶. 1937 ir 1939 m. publikuotuose rytų Prūsijos archeologijos paminklų sąvaduose kiek plačiau jį aprašė kitas vokiečių archeologas Hansas Kromė (*Crome*)²⁷. 1936-ųjų rugsėjį Kulmenuose lankėsi Valstybės archeologijos komisijos darbuotojai. Jie piliakalnį nufotografavo, ranka nubraižė gana tikslią jo situacijos schemą. VAK specialistai užfiksavo, kad vietos žmonės archeologijos paminklą vadina Pilkalniu arba Aukštuoju kalnu, o piliakalnio gynybinį pylimą – Apieros kalnu²⁸.

1963 m. piliakalnį ir prie jo prigludusią gyvenvietę žvalgė Lietuvos istorijos instituto archeologai²⁹, tačiau rimtesni paminko tyrimai iki 2024-ųjų nebuvo atlikti. Tad kada ant piliakalnio buvo pastatyta ir kiek laiko stovėjo skalvių pilis, sunku pasakyti. Tačiau prisimintina, kad netoli nuo piliakalnio yra

Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnio aikštelė, žvelgiant iš vakarų. 2010 m. Vytenio Almonaičio nuotrauka

Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnis, žvelgiant iš pietryčių. 2010 m. Vytenio Almonaičio nuotrauka

Kreivėnų kapinynas. 1987 ir 1996–1998 m. jį kasinėjęs archeologas Valdemaras Šimėnas ištyrė 76 degintinius ir griautinius V–XII a. kapus su skalviams būdingomis įkapėmis³⁰. Tikėtina, kad kapinyne besiilsintys gentainiai ir supylė piliakalnį, surentė ant jo pilį ir kad tai įvyko dar I tūkstantmetyje. Sprendžiant iš formų, galima numanyti, jog piliakalnis buvo tobulinamas kryžiuočių agresijos išvakarėse, kad tuomet ant jo stovėjo viena iš stipriausių skalvių pilių. Deja, nei Petro Dusburgiečio kronikoje, nei kituose šaltiniuose jos vardas neminimas. Pilis greičiausiai buvo sunaikinta ar tiesiog apleista apie 1275–1280 m., kai Vokiečių ordinas užkariavo Skalvą.

Apylinkės gyventojai, kartą iš kartos perimdami istorinę atmintį, piliakalnį laikė ypatinga vieta, pasakodavo apie jį padavimus. Dar prieškarį ant piliakalnio vykdavo gegužinės, įvairūs suėjimai³¹.

Padavimai apie piliakalnį

Eduardo Gizevijaus (*Gisevius*) darbuose padavimų apie Kulmenų piliakalnį, rodos, nepaskelbta. Tačiau jų yra Jono Basanavičiaus sudarytoje, 1903 m. išleistoje rinktinėje „Iš gyvenimo vėlių ir velnių“. Joje publikuoti tautosakininko Viliaus Kalvaičio vietos lietuvininkų tarpe apie 1890 m. užrašyti tekstai³². Žemiau pateikiami padavimai iš 1998 m. išėjusio pakartotinio šios knygos leidimo³³.

„26. Kulmkulkių pilkalnis [...]. Netoli kalno ant kranto apie 3 m plati ir teip jau gili duobė su smailu dugnu liūgso ir per žemyn nuslinkimą didinas ir gilinas, kadang čia urva ėsanti. Kartą nekursai piemenuks išdrįso į tą duobę ilipt ir čon pradēm pragrimzdęs, nei vėžės nepalikdams. Naujoks, to kalno pons, pats man teipo pasakojo:

– Dar apie metą 1850 buvo kalno viršus su skylė ir mažais akmenačiais išgrįstu taku, kurų vieną kitą aš beganydams, su lazda išlupęs, džiaugsmingai pakalnui parisdavau, o daugel ir į minėtąją skylę įmesdavau: čon jie lyg į bedugnį nusiskambėdavo.

Pirm minėto laiko ėsą iš to kalno plytų, o kartą ir bylė [kirois] iššlinkus. Daugis yra matę ant piliakalno vidurdienį karves žolę beėdančias, o jas nuvaryt einant, jos iš po akių prapuldavo. O tankiai ir dvi mergeli pasirodydavo. Kertuvienė, gim[usi] Kalvaitytė, apie metą 1830 matydavus

tankiai 1–3 mergas ties Kulmkulkių pilkalnu Vilkės srovėje rytmečiais besiprausiant, šukuojantis ir įsipinant, o antpiet ir besimaudančias arba ir ant kalno vaikščojančias, o kitąkart ir pulkus žalnierių antpiet ir vakarais kalno viršum jodinėjančius ir vėl prapuolančius. Teipgi vėl kartais dvi ik šešias karves per pietus ant viršaus ėsančias matydavus, o kad ji tas nuvaryt eidavus, tai tos karvės jai iš po akių nesurandamai prapuldavusės.

Apie metą 1870 nekursai artojis, šalia pilkalno beardams, jaučius pastatęs, atsigulė ant kalno viršaus. Tuoj pajuto, lyg už kojų nutvertis ir žemyn plėšams. Jis pamislijo, jog merga, jau su priešpiečiais atėjusi, tai daro. Tam gi nesiliaujant, jis atsikus išvydo nekuri pona juoduose rūbuose šalia jo bestovintį. Tai tasai tolydžaus kai nebuves prapuolė.“

Mažosios Lietuvos tyrinėtojas Jonas Remeika, kaip pats nurodė, rėmėsi J. Basanavičiaus paskelbtais padavimais, tačiau panaudojo ir kitus šaltinius. Iš visų jų sukonstravo savąją padavimų pyne, kurią 1938 m. publikavo knygelėje „Ką kalneliai pasakoja“³⁴. Žemiau pateikiama didžioji J. Remeikos teksto dalis, išskyrus kelias pastraipas.

„Vilkės piliakalnis [...]. Žiloy senovėj ant šito kalno buvo pilis. Joje gyveno turtingas, galingas ir dievobaimingas kunigaikštis. Jis turėjo gražią dukterį. Daug kas norėjo jos sau per žmoną. Bet ji vis atsisakinėjo. Pagaliau pamilo ji vieną jaunuolį. Tėvai iškelė puikias vestuves.

Tie, kuriems nepasisekė jos širdies palenkti, sužinoję apie tai, atkeliavo su didele kariuomene ir apgulė pilį.

Jos tėvas pamatė pilies neišgelbėsias. Prašė dievų pagalbos. Bet jie atrodė nenorį jo išklaudyti. Jau mažos valandėlės betrūko, ir priešai būtų buvę pilyj. Kunigaikštis neteko kantrybės ir pradėjo plūsti dievus. Nespėjo nė baigti savo keiksmo, ir pilis su visais gyventojais trenksmingai nudundėjo į gilumą.

Sitame kalne ilgą laiką buvo matyti kiaura vieta. Tai buvęs prasmegusios pilies dūmtraukis. Jei kas mesdavo akmenį, galima būdavo girdėti, kaip jis į ugniakurą atsitrenkdavo. [...].

Vienam ūkininkui prisisapnavo, kad jis turįs šią pilį naktį, dvasių valandoj, eiti ir išvaduoti. Bet nepasisekė. Pilies gyventojai ir šiandien tebelaukia išvadavimo“.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Kulmenų (Kreivėnų) piliakalnis – didele kultūrine verte pasižymintis paminklas. Jis jau seniai ir gana plačiai aprašytas žinyne „Šiaurės Skalva“³⁵, bet yra nuošalioje vietoje, iki 2024-ųjų

nebuvo parengtas lankymui, todėl plačiajai visuomenei lieka mažai žinomas. Tiesa, periodiškai jį apžiūri paveldosaugininkai, retkarčiais aplanko ir pavieniai keliautojai, tačiau piliakalnis nusipelno žymiai didesnio dėmesio.

LITERATŪRA

1. Žemėlapiuose ir tekstuose vartojamos dvi šio upelio vardo formos – Vilka ir Vilkė: Pėteraitis Vilius. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992, p. 180–181; Vanagas, Aleksandras. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981, p. 384. Pirmybė dažniau teikiama formai Vilka, tačiau XIX a. pabaigoje Viliaus Kalvaičio užrašytuose tarmiškuose tekstuose (žiūrėti toliau), minima tik Vilkė. Pastaroji, tikėtina autentiškesnė, forma ir vartojama šiame tekste.
2. Pėteraitis, Vilius. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Vilnius, 1997, p. 204.
3. Pėteraitis, Vilius. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992, p. 110; Vanagas, Aleksandras. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981, p. 170.
4. Amtsbauern und Kölmer im nordlichen Ostpreussen um 1736. Bearb. Von Horst Kenkel. Hamburg, 1995, S. 115–116; Vileišis, Vincas. Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje. Kaunas, 1935, p. 236; Karte des Westlichen Russlands. Tilsit-Pojure. K-21. Herausgegeben von der Preußischen Landesaufnahme, 1920. Maßstab 1/100000 der natürl. Länge.
5. Gaerte, Wilhelm. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929, S. 369.
6. Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. Ats. redaktorius Mykolas Michelbertas. Vilnius, 1972, p. 115.
7. Scriptores rerum Prussicarum. Band 2. Hrsg. von Max Töppen, Theodor Hirsch, Ernst Strehlke. Leipzig, 1863. S. 670 (Anm. 6), 671, 673–677, Nr. 8, 9, 13, 14, 16, 17, 22, 23; Kraštas ir žmonės. Sudarė Juozas Jurginis ir Aalgirdas Šidlauskas. Vilnius, 1983, p. 11–12, 14–17, Nr. 8, 9, 13, 14, 16, 17, 22, 23.
8. Diehlmann, Hans Heinz. Die Türkensteuer im Herzogtum Preußen 1540. Band 3. Hamburg, 2008, S. 199–201, 239–242.
9. Amtsbauern und Kölmer im nordlichen Ostpreussen um 1736. Bearb. von Hors Kenkel. Hamburg, 1995, S. 116.
10. Vileišis, Vincas. Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje. Kaunas, 1935, p. 236.
11. Bagdonavičius, Vaclovas. Kultūrinė lietuvių jaunimo veikla Pagėgių krašte XX a. pirmoje pusėje. Rambynas. 2011, Nr. 1 (4), p. 35.
12. Juška, Albertas. Mažosios Lietuvos mokykla. Klaipėda, 2003, p. 507.
13. Klaipėdos krašto apgyventų vietų sąrašas. Klaipėda, 1926, p. 28–29.
14. 2003 03 28 ir 2010 04 25 autoriaus vykdytos žvalgybos duomenys.
15. 2002 11 14, 2007 04 13 ir 2015 09 11 autoriaus vykdytos žvalgybos duomenys.
16. Kulmenai. Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. IV. Vilnius, 1986, p. 425.
17. Pagėgių sav. Pagėgių seniūnijos 2024 04 03 šio straipsnio autoriui pateikti duomenys.
18. Remeika, Jonas. Ką kalneliai pasakoja. Klaipėda, 1938 (Kaunas, 1990), p. 88; Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. Vilnius, 1975, p. 86, Nr. 328; Tamulynas, Linas, Purvinas, Martynas. K. piliakalnis. Mažosios Lietuvos enciklopedija. T. II. Vilnius, 2003, p. 317.
19. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. Vilnius, 1975, p. 86–87, Nr. 328; Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Sudarė Zenonas Baubonis ir Gintautas Zabiela. T. II. Vilnius, 2005, p. 146.
20. Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius, 1973, p. 181, Nr. 1096; Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.). I dalis. Vilnius, 1993, p. 58, 62; <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search> (žiūrėta 2024 02 03).
21. Vaišvilas, Petras. Pagėgių savivaldybės urbanistinio paveldo apsauga. Mažosios Lietuvos kultūros paveldas. Sudarė Domas Kaunas. Vilnius, 2006, p. 337–338.
22. Willkischken. 66. Maßstab 1:25000 der natürlichen Länge. Königl. Preuß. Landesaufnahme 1913. Herausgegeben 1915; XI–11–B. Gruppe Kowno. Maßstab 25000 der natürlichen Länge. Bearbeitet i. d. Kartogr. Abt. d. Stellv. Generalstabes d. Armee 1915.
23. VILKYŠKIAI–VIEŠVILĖ. 1502. 1:100 000. Karo Topografijos Skyrius, 1938.
24. Lietuvos piliakalniai. Atlasas. Sudarė Zenonas Baubonis ir Gintautas Zabiela. T. II. Vilnius, 2005, p. 146.
25. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka. Vilnius, 1998, p. 268. Iš tikrųjų piliakalnis yra kairiajame, tai yra pietiniame Vilkės krante. Tad aprašydamas jo geografinę padėtį V. Kalvaitis klydo.
26. Boetticher, Adolf. Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen. Heft V, Litauen. Königsberg, 1895, S. 98.
27. Crome, Hans. Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreußen // Ostpreußen, 1937, Heft 3, S. 124; Crome, Hans. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens // Prussia. 1939, Band 32, S. 299.
28. lad.lt/archyvas-31824/ (žiūrėta 2023 06 26).
29. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. II. Piliakalniai. Vilnius, 1975, p. 86, Nr. 328.
30. Šimėnas, Valdemaras. Kreivėnų kapinynas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 90–91; Šimėnas, Valdemaras. Kreivėnų kapinyno tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 214–216; Šimėnas, Valdemaras. Kreivėnų kapinyno tyrinėjimai 1998 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 276–278.
31. Gretimame Kentrių kaime gyvenusio vietos gyventojų Vernerio Kiupelio (g. 1933 m.) pasakojimas, šio straipsnio autoriaus užrašytas 2004 02 05.
32. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. Chicago, 1903.
33. Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas ir Leonardas Sauka. Vilnius, 1998, p. 268–269, 534.
34. Remeika, Jonas. Ką kalneliai pasakoja. Klaipėda, 1938 (Kaunas, 1990), p. 50–51, 93.
35. Almonaitis, Vytėnis, Almonaitienė, Junona. Šiaurės Skalva: keliautojo po Pagėgių kraštą žinytas. Trečiasis atnaujintas ir papildytas leidimas. Kaunas, 2015, p. 158–159.

Prigimtinis prūsų tikėjimas ir vokiečių civilizacija

Diana STUNGURIENĖ

Šiauliai

Skiriama paminėti Didžiojo prūsų sukilimo (1260-1274) prieš Vokiečių ordiną (VO) pabaigą – 750 metų.

Vokiečių ordinas Prūsijoje buvo siautėjęs daugiau nei 30 metų, bet vietinių gyventojų garbingumas vis dar buvo stipriai jaučiamas, tai patvirtina vienas iš istorinių įvykių. Herkus Mantas¹, norėdamas išgelbėti į nelaisvę papuolusio riterio gyvybę, jo nežudo, jis meta burtus – prūsai šventai tikėjo, kad tai žinia iš aukščiau, kitaip sakant, dievų valia. Nors vyko žūt būtinė kova prieš smurtaujančius svetimšalius įsibrovėlius, bet kariai leidžiasi įkalbami net tris kartus mesti burtus, taip parodydami pasitikėjimą savo išrinktuoju vadu ir paklūsdami jo autoritetui. Galiausiai riteris Hirtzhalsas pats leidžiasi sudeginamas.

Ar gali būti aiškesnis prūsų kilnumo liudijimas? Vadas parodo savo žmogiškąjį orumą ir kariuomenę palaiko savo valdovą.

Senovinės žinios apie kraštą

Apie gintaro kraštą šiaurėje buvo žinota jau tolimiausioje senovėje. Iš ten finikiečiai atsigaubdavo stebuklingo akmens, turinčio slėpiną galią, kuriuo ne tik puošėsi, bet ir gydėsi. Pitėjas Masilietis² maždaug 325 m. pr. m. e.

įvykdė tiriamąją ekspediciją į šiaurės vakarų Europą. Jis pasakoja apie estuariją – negilią jūros įlanką, marias ir salą *Basilia* ar *Balisia*. Ir apie tai, kad ten jūra į krantą išmeta elektrono – taip buvo vadinamas gintaras. Pitėjo pranešimais pasinaudojęs romėnas Gajus Plinijus³ keliavo Baltijos jūros pakrante maždaug palei Sembą; gintarą jis vadino *glesum*.

Daug žinių apie senovės laikų šalį Baltijos rytinėje pakrantėje randama danų ir švedų užrašuose. Nemažai yra žinių, kurios pateiktos ir rytinių bei pietinių kaimynų. Kijevo vienuolis Nestoras apie 1100-uosius metus plačiai aprašo rusų ir lietuvių santykius.

Tacitas⁴ krašto gyventojus vadina *aestier*; go-tai – *aisten*⁵. Šis vardas kilęs iš gotiško žodžio *aistan* – „ko nors bijoti, ko paisyti, ką vertinti“. Ibrahimo ibn Jakubo pavartotas žodis *brūs* tikriausiai yra dabar žinomas prūsų vardas. Viename popiežiaus Jono XV (989–996m.) laikų dokumente *Pruzze* ir *Ruzze* paminėti kaip Lenkijos kaimyniniai kraštai. Nuo tų laikų prūsų vardas įvairiuose Vakarų Europos raštuose ima rodytis vis dažniau.

Iš paminėtų šaltinių matyti, kad prūsų vardu vadinti ne tik šiandieninių Rytprūsų, bet viso krašto tarp Vyslos žemupio ir Dauguvos gyventojai. Adomas Bremenietis rytinės Baltijos

pakrantės gyventojus ir gyventojus ryčiau Vyslos žemupio vadina sembais arba prūsais. Danų užrašuose iš karaliaus Valdemaro IV laikų (apie 1230 m.): Lietuva, Lamata, Kuršiai ir Žiemgaliai vadinami bendru Prūsų vardu⁶. Žodis prūsai kildintinas iš tos pačios šaknies, kaip ir lietuvių kalbos žodis *prusti* – *prūsta* – *prūso* – „tapti protingesniu, supratingesniu, šviestis, ugdytis“. Prūsų kalba yra ta pati lietuvių kalba.

Pavadinimo *lietuvis* šaknis tikriausiai yra lit-, ta pati, kurią turi vokiečių žodis *Leute* ir rusų *liūdi* – „žmonės“. Panašiai yra atsiradęs ir vokiečių vardas – *Deutschen* – iš šaknies *teut-*, kurią lietuvių kalba matome žodyje *tauta*.

Senieji pavadinimai, tokie kaip aisčiai, prūsai, gudai, – tai kaimynų priskirti vardai. Mokslas jau seniai šį kraštą vadina baltų arba aisčių kraštu, gyventojus – baltais arba aisčiais ir skiria nuo germanų, slavų bei kitų tautų.

Aisčių kultūra – senovės kraštas ir jo gyventojai nuo senovės buvo giriami. Iki XII šimtmečio nėra nė vienos žinutės, kuri kaip nors pračiau atsilieptų apie šią tautą. „Ji buvo aukštai iškilusi tarp kitų tautų.“⁷

Viskas pasikeitė XIII amžiuje, kai šiuose kraštuose ėmė rodytis krikščionybės skelbėjai, kai

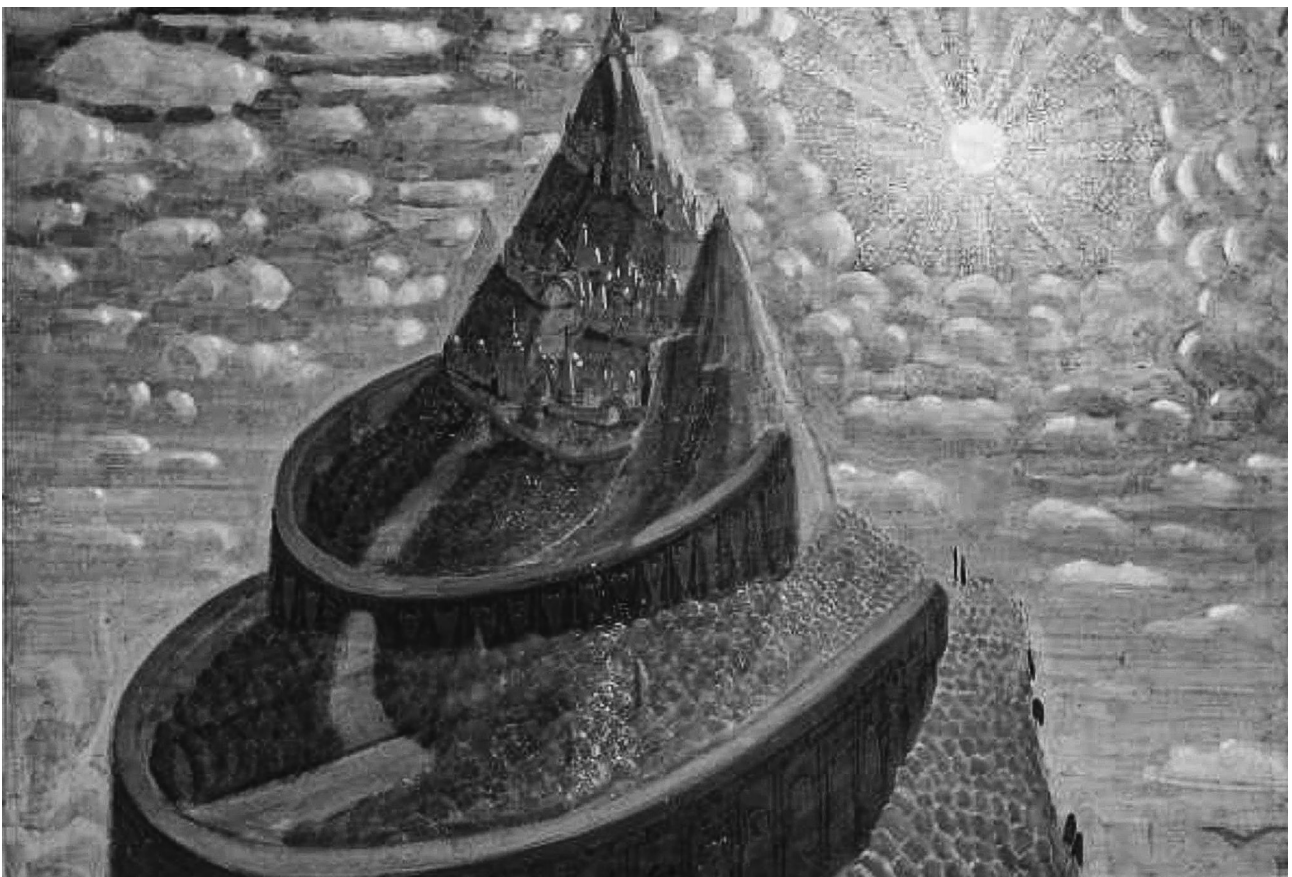
prasidėjo lenkų bei vokiečių puolimai, siekiant užvaldyti šitą kraštą. Tiek lenkų, tiek vokiečių pranešimuose ši sena tauta pradėta dergti, lyg taip būtų įgijama teisė ją pavergti arba net sunaikinti.

Prosenovinė aisčių religija

...kiekvienu tauta yra žmonijos sąnarys, atsiradęs Kūrėjo valia... / Vydūnas⁸

Stipriausia tautą vienijanti jėga, stipresnė ir už kalbą, nuo seno buvo ir yra jos religija. Tai nėra, kaip dabar įprasta manyti, nustatytų ceremonijų laikymasis, net nesuvokiant jų prasmės.

Visoms aisčių giminėms aukščiausias autoritetas visada buvo išmintingas religijos skelbėjas. Nuo jo priklausė ir visos tautos dvasinis-moralinis veidas, nes tikroji religijos paskirtis – formuoti tautos ir atskiro žmogaus gyvenseną bei brandinti tyriausią žmoniškumą. Senovės baltus-aisčius vienijo religinis bendrumas, vienoda vidinė nuostata, o tai yra priklausymas Didžiajam Slėpiniui arba dvasiniam pradui. Jie šventai tikėjo, kad žmogaus prigimtis arba kultūra, jo vidinis sielos dvasios pasaulis atsispindi jo žmoniškume,

M. K. Čiurlionis. Pasaka (Pilies pasaka)

jo gyvenimo būde, santykiuose su kitais žmonėmis, jo darbuose ir jo kūryboje. Šiandieninė kultūra, priešingai, stengiasi šį suvokimą užslopinti, tartum nuo to galėtų išnykti egzistuojąs slėpiningumas.

Pavyzdžiui, lietuviai žinojo, jog paukščiai skrisdami laikosi Pieno Kelio, nes jie tą žvaigždyną vadina Paukščių Taku. Lietuviams paukštis yra sielos, dvasinių dalykų simbolis, tai rodo ir daugelis antkapinių paminklų. O prisiminus, jog kiekvieno žmogaus likimas priklauso nuo žvaigždės, tai Paukščių Takas – kaip vėlių kelias⁹.

Dvasinės vertybės yra nepasveriamos, jos egzistuoja nepastebimai ir tik šimtmečius trunkančioje evoliucijoje atsiskleidžia tautos branda. Kiekvienas prūsų-lietuvių kilmės žmogus nuo vaikystės buvo auklėjamas ir mokomas, kad jis yra tik dalelė savo tautos, savo genties ir kad nuo to suvokimo priklauso jo paties gyvenimo taurumas. Tiek aisčiuose, tiek keltuose gyvavo mokymas apie žmogaus esybės nemirtingumą, atgimimą žemiškam gyvenimui bei daugelį kitų dalykų. Visose religinėse šventėse svarbiausias dalykas buvo amžinoji ugnis, kaip ir vedų ugnies kulte. Taip pat buvo mokoma, kad tautoje turi būti žmonės, kurių darbas yra rūpintis kultūra.

Kiekviena tauta kuria kultūrą. Mintis, kad esą tautų be kultūros, yra klaidinga. Kiekviena tauta turi savitą kultūrą, kokios neturi ir negali turėti jokia kita tauta. Tik kai kurių tautų kultūra yra užslopinta, o kai kurių dirbtinai iškelta. Nereta tauta neturi to, kuo kita taip nepaprastai didžiuojasi, užtat joje yra kai kas, ko jokia kita tauta negali sau prisiskirti.

Taip reiškėsi prosenovinė religija, tokios buvo jos nuostatos. O senovėje aisčiai buvo laikomi artimesnių ir tolimesnių kaimynų religijos skleidėjais.

Dėl nuolat patiriamų kančių prosenovinė aisčių religija pamažėle blanko. Ilgainiui išblėso prūsų savitumas, galiausiai išnyko šiuose žmonėse bet koks dvasinis bei moralinis siekis. Ankstesnį didvyriškumą, už laisvę net paaukojant gyvybę, sunku bebūvo įsivaizduoti. Nes viskas, kas prūsiška, viskas, kas prūsams iš seno buvo garbinga ir brangu, dabar tapo gėdinga. Dabar prūsai gyveno nebe patys sau, nebesiekdami žmogaus gyvenimo prasmės, tai yra tobulesnio žmoniškumo, o tapo priemone didinti užkariautojų galią ir turtą. Kokiu

didžiuliu saiku prūsams buvo atseikėta pažeminimo!

„Miškas byloja, kaip turėtų būti, ko jis laukia, ko tikisi iš žmogaus. Miškas pasakoja, kas skaudaus ar džiaugsminga kadaise vyko tėvynėje, seniai praėję laikai glūdi lapuose, šakose ir nubunda medžiams imant šlamėti. Dabartiniai medžiai miega anuometinių, senesnių medžių sėklose...“

Neapsakomų nelaimių istorija

„Pusės šimtmečio kruvinas darbas buvo užbaigtas, virš pagonybės griuvėsių pergalingai visiems laikams iškilo kryžius.“*

Kairiajame Vyslos krante, prie šiandieninės Torunės, kartkartėmis ėmė rodytis vyrai baltais apsiaustais, ant kurių buvo išsiuvinėtas juodas kryžius, iš po jo žybtelėjo aštraus kalavijo žaibas... „Ir kirto tas žaibas į lankas, į miškus, į namus ir pilis, į Baltų krašto žmonių gyvenvietes. Ir degino, žudė, naikino. Greitai nukrito nuo šių žmonių pečių ir baltasis apsiaustas su juodu kryžiumi. Nebepridengti pasirodė šalti šarvai ir nuogas kalavijas.“¹⁰

Su riterių atvykimu prie Vyslos baltams prasidėjo beveik 200 metų nepertraukiamas karas, prasidėjo neapsakomų nelaimių istorija, trukusi ištisus septynis šimtmečius. Baigiantis XII amžiui aisčių krašto šiaurėje pirmiausia pasirodė pirkliai iš šiaurės Vokietijos. Ir tik po jų atvyko dvasininkai ir kryžiuočiai. 1204 m. dvasininkai iš kalavijuočių subūrė ginkluotas pajėgas ir pradėjo karus, „kad atvestų į krikščionybę vietines tautas.“¹¹

Kodėl baltų kraštas vis buvo puolamas, paaiškinti sunku. Nėra čia iškasenų ar kitokių turtų. Ir vis tik „*veržiasi į šį kraštą kaip jūrų bangos svetimos tautos su savo užmačiom... Gal dar ir šiandien visai Europai aisčių kraštas ir tauta tebėra senovės slėpinys.*“¹²

Vadinamosios krikščioniškos tautos, kurios iš visų pusių stėjo nukariauti baltų, buvo priėmusios krikščioniškąją religiją. Religija, paremta šūkiu „už krikščionybę prieš pagonybę“, neturėjo tokių galių, kad išstumtų prosenovinę vietinių gyventojų religiją. Tuo galima paaiškinti žiojėjančią prarają tarp krikščionybės, tarp visuotinio užpuolikų žiaurumo ir daug tyresnio baltų žmoniškumo.

Vėliau užgimė kitas šūkis: „už kultūrą prieš nekultūringumą“. Tačiau išpuoliai prieš aisčių tautą yra aiškiausia kultūros priešybė.

Dr. Džonas Viljamas Pýrsonas¹³ savo veikale „Elektron“, p. 81, rašo: „Pradžioje prūsai rodė didelį pakantumą. Vargiai krikščionių dvasininkija ir vyriausybė tuo laiku būtų leidusi stabmeldžių dvasininkui, pradžioje tik išpėtam, arba ir be išpėjimo, toli po kraštą keliauti“. Pakantumas, kaip žinia, yra gebėjimas gerbti kitą ir mokėjimas tvardyti, tai aukštos asmeninės kultūros ženklas – tokie buvo prūsai.

Adomas Bremenietis rašo¹⁴: „tai yra labai humaniški žmonės, ištiesiantys pagalbos ranką patyrusiems laivo katastrofą ar piratų persekiojamiems. Aukso ir sidabro jie nevertina. Apskritai apie tos tautos papročius būtų galima daug ko pagirtino pasakyti, jeigu tik ji turėtų krikščionių tikėjimą. Krikščionių jie nesišalina, tik neleidžia prie šventųjų giraičių“.

Krikščioniškieji užpuolikai greit suprato žynius, vaidilutes esant baltų tautos dvasinės kultūros skelbėjais bei sergėtojais. Labai greitai jie buvo išnaikinti – kuriuos tik galėjo pasiekti, tuos ir nužudė. Vokiečių istorikas Dr. Paulius

Čäkertas¹⁵, savo knygoje „Dokumentai reformacijos istorijai“ (*Urkunden-buchzur Reformati- ons geschichte*) p. 11 rašo, kad „vokiečių riterių Ordinas kiek galėdamas išnaikino vaidelotus, o atversti jų į krikščionybę neįstengė“.

Ordino valstybės galia

Prūsų žemėse įsiviešpatavus Vokiečių ordiniui, visa krašto valdžia sutelkiama jo rankose – kalavijo dėka Ordinas tapo šio krašto valdovu. Anais laikais Ordino valstybė buvo laikoma geriausiai sutvarkyta Europos valstybė, nors Vokietijoje ir visoje Europoje buvo daugybė dalykų, rodančių visuotinai žemą žmonių dorovę. Higienai ir sanitarijai nebuvo visiškai skiriama dėmesio: nuolatiniai miestų palydovai buvo baisus dvokas, nešvarumų upės ir nuolatinės epidemijos. Visi šie negerumai prūsų žemėse atsirado jau pirmaisiais Ordino atvykimo metais. Kartu su Ordinu kraštą užplūdo elgetos ir iki tol čia negirdėtos-neregėtos

M. K. Čiurlionis. Aukuras

ligos. Steigiamos smuklės, karčemos – nuolatinės gėrimo ir svaiginimosi vietos; jų pilnas pildo išda. Atvykėliai pradeda auginti tabaką, o tai padėjo išgalėti bjauriam rūkymo įpročiui. Ir galiausiai, kaip pasekmė, didysis maras, 1710-1711 metais nusinešęs trečdalį Prūsijos gyventojų – 6–7 šimtus tūkstančių. Įdomu tai, kad keli dešimtmečiai prieš marą buvo uždraustos pirtys, kurios visados buvo statomos netoli sodų; tai rodė didelį vietinių gyventojų švaros poreikį. Uždraudus pirtis lietuviai maudėsi paslapčiomis. Tuo tarpu vokiečiai valstiečiai, reikia manyti, kad ir kitų Europos valstybių gyventojai, pirčių nežinojo.

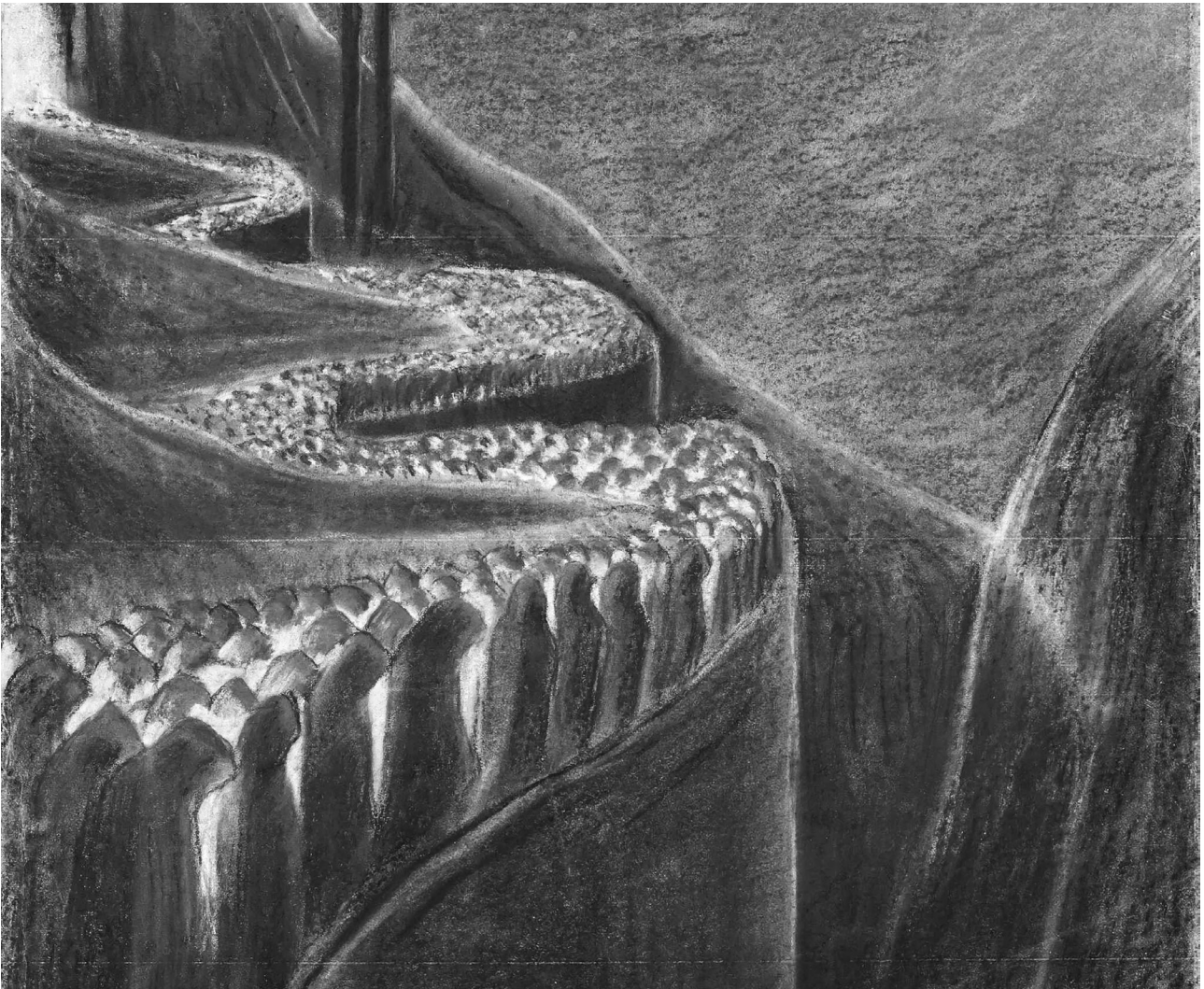
Nuoseklus prūsų tautos naikinimas

Išgalėjęs Ordino valdžiai, vietinių gyventojų gyvenimai buvo sudarkyti nuolatinės prievartos ir nepagarbos iš atėjūnų. Užsadarę beveik savųjų tarpe, nekeisdami įprastinio gyvenimo būdo, prūsai toliau laikėsi senųjų

tradicijų bei papročių, jei tik tai neužkliūda vo užkariautojams. Tiktai dabar jie nebeturėjo savo tarpe jokių vadų nei valdovų. Prūsiškai bekalbėjo tik senučiai. Pagaliau išnyko ir jie. Su paskutiniu savo atodūsiu jie nusinešė į amžiną tylą ir paskutinius šios aisčių tarmės, prūsų kalbos, garsus. Jų savitumas, susiklostęs per tūkstančius metų, nebegalėjo reikštis ir todėl po truputį nyko.

Kokiu didžiuliu saiku prūsams buvo atseikėta pažeminimo! Ordinas nepakentė, kad prūsai ar lietuviai gyventų arba tarnautų tame pačiame kaime su vokiečiais; vokiečiams buvo draudžiama miestuose, kaimuose ir smuklėse samdytis prūsą berną arba mergą; prūsams ir prūsėms baustinai draudžiama miestuose ir vokiečių kaimuose bei priemiesčiuose tarnauti arba pilstyti alų; nebuvo leidžiama kalbėti prūsiškai; jie ir jų palikuonys buvo prisieti ne prie žemės, o prie dvarininko asmens.

Jie nebeturėjo menkiausios apsisprendimo galimybės, to pirmojo žmoniškumo ženklų; jie

M. K. Čiurlionis. Laidotuvių simfonija. VI iš 7 paveikslų ciklo

tapo žemiausiu gyventojų sluoksniu. Riteriai nuosekliai siekė visiško prūsų tautos išnaikinimo. O kaip žinia, buvusį reikšmingumą visada praranda tai, kas atiduodama paniekai. Dažnai ir pats žmogus. Dabar krašte buvo girdėti tik vokiečių kalba.

Tačiau! Tačiau prūsiški garsai tebeaidi vietų bei žmonių varduose, nors vokiečių ir pakeistuose. Ir patys vokiečiai vadina save prūsais, o kraštą Prūsija – iš baltų genties prūsų vardo.

Tėvynė – lyg didis sielos slėpinys

„Mums ir mūsų tėvynės vertybėms nuplėšta šlovė, mokoma negerbti protėvių palikimo.“¹⁶

Šių dienų kultūrą įvairūs rašytojai vadina miesto kultūra. Ką tai reiškia? O tai reiškia su svetimėjusia gamtai kultūrą, kuri sąlygoja labai negilų pasaulio suvokimą ir vis didėjančią gamtos išnaudojimą.

Sėsli tauta, kokia ir yra prūsų-lietuvių tauta,

gyvena didesnėje santarvėje su gamta, o klajokliai linkę gamtos tvarką laužyti. Sėslios tautos žmonės dažnai laikomi labiau atsilikę nei klajokliai. O kintant vertybių skalei, vis svarbesnis darosi turto ir materialių gėrybių siekimas – keičiasi žmogaus mąstysena, išstumiama prigimtinė būtis. O tai vyksta tada, kai mažėja žmogaus ryšys su tėvyne, taip atsispindi ir atitrūkimas nuo gamtos, tokia klajoklių tautų kultūra ir vertybės. Žemė tarsi išslysta iš po jų kojų ir sąmonėje kyla aistra susižerti į rankas kuo daugiau turto. Betėvyniai vargiai nutuokia gyvenimo prasmę ir niekada nesuvokia savo paties esmės. Tėvynė jiems tampa vieta, kur jie gali kaupti turta, jį valdyti. Tėvynės praradimas ugdo materialinį mąstymą.

Tik tėvynėje išsiskleidžia giluminis arba dvasinis žmogaus gyvenimas, žmogui atveriamas tėvynės slėpinys. Tėvynė yra dirva žmoniškumui ugdyti, o praradus tėvynę, nutrūkus vidiniams saitams su ja, svetimoje šalyje žmogų apima neapsakomas ilgesys.

M. K. Čiurlionis. Saulė

Kad mūsų krašto seniausi gyventojai buvo baltų tauta, geriausias įrodymas – jos kalba. Tautos, kurios kaitalioja savo gyvenamąją vietą, keičia ir kalbą. Tai darosi ne tiek dėl naujos aplinkos, kiek dėl įsiliejančio svetimo kraujo. Lietuvių kalba, kurioje iki šiol baltų tautos kalba yra geriausiai išlikusi, iš visų Europos kalbų yra arčiausiai indoeuropiečių prokalbės.

Klajoklės tautos, prie kurių vokiečiai priskirtini kaip seniau, taip dar ir šiandien, pilnos vyriškų veržimūsi ir ieškojimo savybių. Tuo tarpu sėsliosios tautos išlaiko vyriškumo ir moteriškumo pusiausvyrą ir todėl gali pasiekti daugiau tikrojo žmoniškumo. Be to, sėslios tautos garsėja taikingumu.

Kalba – tai mūsų gyvenimo dalis, gyvenimo būdas, todėl paniekdami kalbą, kartu paniekiname savo tėvus ir protėvius, taip pat ir save. Kalba parodo žmogaus vidinį pasaulį. Kalbos ir sielos šaknys tos pačios – juo turtingesnis žmogaus vidinis pasaulis ir aukštesnis sąmoningumas, tuo sodriau ir gražiau skamba žodžiai, kokia kalba jie bebūtų tariami. Kiekvienos kalbos paskirtis yra reikšti žmoniškumą. Gimtoji kalba – tėvų kalba gali atverti gamtos paslaptis ir viso pasaulio sutvėrimą. Kuo žmoniškumas tikresnis, sąmoningesnis, tuo darnesnis kalbos skambesys.

Kalbos darnumą atskleidžia ir dainos skambesys. Kiekvienoje dainoje gyvena žmogaus širdis. Vokiečių dainose dainuoja vokiečių siela – garsiai, bet ne šiurkščiai, jausmingai, bet ne saldžiai. O lietuviška daina, vieniša ir

apleista, beveik visur ji jau nutilusi. Lietuvių kalba buvo nuolat niekinama ir niekinama ligi šiolei – vokiečiai šitą panieką rodė ilgus šimtmečius. Vokiečių kultūra griežtai stoji prieš lietuviškumą – kraują, būdą, mąstymą, tai, kas siejama su lietuvybe. To meto išsilavinę žmonės sakė, jog lietuvių kalba netinkanti „mūsų laikams“, todėl kad lietuvių kalba pagoniška kaip ir daina.

Jokia tauta nepašaukta būti griovėja ir naikintoja. Sunku suvokti, kas slypi giliau nei vokiečių-prūsų kova. Kokios keistos jėgos, užuot tvarkę, statę ir ugde, vokiečius pavertė griovėjais. Meilės religija tapo griovimo ir naikinimo ideologija, o vokiečių tauta tos ideologijos įkaitė. Teigdama, kad išpažįsta tikrąjį tikėjimą, vokiečių tauta tapo griovėja ir naikintoja, tarsi religijos nešėjai būtų susivieniję su pačiu velniu.

Sakoma, kad baltai neturėjo valstybės ir kad jie nežinojo, ką reiškia sutelkti savo tautines pajėgas į valstybę. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad baltų tautos šerdis, lietuviai, vis dėlto įstengė per trumpą laiką sukurti valstybę ir sutelkti gynybą, o Ordino valstybė, priešingai, bėgant laikui žlugo.

Kas geidžia tikrai pažinti tėvynę, turi pereiti ją pėsčiomis – taip jis pažins jos gamtą, jos istoriją, prisiglaus prie praeities / Vydūnas /

*

Straipsnyje panaudoti M. K. Čiurlionio (1875-1911) tapybos darbai (Pasaka, Saulė, Aukuras, Laidotuvių procesija) iš tinklaraščio <https://ciurlionis.eu/gallery/painting>

LITERATŪRA

1. Herkus Mantas – Didžiojo prūsų sukilimo (1260–1274 m.) žymiausias vadas, kilęs iš Notangos žemės, Mantų giminės. Žuvo 1273 m. rugpjūčio pabaigoje, kai kryžiuočiai jį susekė, paėmė nelaisvėn ir nužudė (pakorė).
2. Pitėjas Masilietis – senovės graikų geografas, keliautojas, astronomas bei matematikas.
3. Gajus Plinijus Vyresnysis (lot. Gaius Plinius Secundus; 23 m. – 79 m.) – romėnų gamtininkas, filosofas, rašytojas, istorikas.
4. Tacitas (56 m. – 117 m.), Romos imperijos rašytojas, istorikas ir politinis veikėjas.
5. Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių. Vaga, 2001 m., p. 200.
6. Ten pat, p. 201.
7. Ten pat, p. 213.
8. Ten pat, p. 249.
9. Ten pat, p. 231.
10. Ten pat, p. 256.
11. Ten pat, p. 254.
12. Ten pat p. 206.
13. Pierson John William, 1833–1899.
14. Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių. Vaga, 2001 m., p. 212.
15. Tschackert Paul, 1848–1911.
16. Vydūnas. Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių. Vaga, 2001 m., p. 114.

Elzė iš Raudonojo Kryžiaus. Naujas pasakojimas, paremtas senomis Klaipėdos ir Vilniaus istorijomis

Vytautas A. GOCENTAS

Klaipėda-Vilnius

I. Atrodė, kad griūna pasaulis, žemė slysta iš po kojų...

Elzė spėjo sugriebti mielus širdžiai laiškelių, daiktelių ir mergautinius aprėdus iš spintelės – sako, kad niekada nebegrišime... Metė žvilgsnį į rytmetinį langą – taip kaskart laukdavo saulutės patekėjimo po naktinio budėjimo tamsos ir ligonių klostymo, tvarkymo... Negi taip ir nebesugrišime... O tiek svajota, kad ir darbuosimės, ir įsimylėsime, ir šeimą kursime... Kur dabar visa tai pasitraukė? Kas mūsų laukia Vilniuje, kuris iš Lenkijos tik ką atgautas?!

Klaipėdos geležinkelio stotyje baigiama krauti Raudonojo kryžiaus ligoninės įranga, baldeliai ir kita manta... Plaikstosi anglies ir kažkokio neaiškumo rūgštis, sudegę garai ir dar nežinia kas... Sąstatas ir jo vagonai bei platformos ant tolimesnių stoties atšakų – lyg vagys, lyg čia neturėjome tikro gyvenimo geismo ar tikrų šaknų... Čia mūsų tėvų ir senolių kapai... Jie Miesto kapinėse, kurios apsnigusiam medyne visai greta stoties... Beje, stoties pavadinimas liko vienas – MEMEL, o KLAIPĖDA jau baltai uždažyta. Perono plytelėmis žygiuoja policininkų pora su raiščiais

V. A. Gocentas. Ritos Tarvydienės nuotrauka

ant rankovių – blizga akys, batų aulai.. Blizga taip šaltai, grasinančiai, kad nesinori viso to daugiau nė matyti... O neretai į ligoninę jų būdavo atlydimi miestelėnai – policininkų pareiga ir rūpestis lydėjo globojamus nelaiminguosius...

Elzė užtraukia keleivinio vagono lango užuolaidą ir sukniumba į savo pagalvę – kam jos mergystė, kam jos svajonės atiteks ten?! Ten, kur Vilnius, kur Vilniaus kraštas...*Ak, gražus dangau, tėviške gerųjų...* – kažkur pasąmonėje skamba gerai žinomos lietuvių evangelikų giesmės žodžiai ir melodija... Elzė su drauge mėgo

eiti į visas miesto bažnyčias, kad sekmadienį atsikvėptų nuo savaitės dienų ir naktų budėjimų – gailėstingųjų seserų darbo nė pradžios, nė pabaigos nebuvo... Tad sekmadienis, kai toks buvo laisvas nuo darbų ir budėjimų, atitekdamo bažnyčiai, giesmei, chorui... Ten buvo tokių pat jaunų merginų ir vaikinų, o dėka valdingo choro vadovo viskas stodavosi į vietas ir keliaudavo bažnyčios skliautais į aukštybes, nusileisdavo į susirinkusių maldininkų ausis ir širdis... O miesto Šaulių namuose triūbų orkestras šokdino ir nešė parketu kažkur už suvokimo ribų... Jaunystė, jos svajonės išgyveno ne tik maldų ir giesmių, bet ir ieškojimų, prisilietimų karšči, kažkokius dar nepatirtus jausmus, geismus...

Taigi, kad Elzės mergystė lyg gėlės žiedas skleidėsi tiek ligoninėje, tiek ir už jos ribų. Ir Miesto teatras, ir biblioteka – viskas laukė, kvietė, žadėjo naujus nuotykius. O vasara dovanojo dar ir maudynes jūroje – gal dar ir dar krūtinę užlies skaidri jūros banga, gal ji virs per nugarą ir pečius... *Ak, gražus dangau...* O kopos ir jūros horizontas, į uostą grįžtantys laivai... Ten – jūreiviai, ten meilės išsiilgę jauni vyriškiai...

Kodėl taip atsitiko, kad Klaipėdos Raudonojo kryžiaus ligoninė turi iškelti, atsiplėšti nuo viso to?! Pasaulis susipyko su protu – naujos erdvės reikia Trečiajam Reichui ir Lietuva turi atiduoti savo uostą, savo krantą, savo garsiąją ligoninę...

Po 1923 m. sukilimo Lietuvai atgavus Klaipėdos kraštą, medicinos pagalbą čia tradiciškai vis dar reglamentavo buvusios Vokietijos imperijos dekretai, laisva gydytojo praktika galėjo verstis tik Vokietijos universiteto diplomus turintys gydytojai, daugiausia ne lietuvių tautybės. Dėl medicinos paslaugų brangumo, kalbinio barjero, gydytojų kabinetų ir ligoninių stokos Klaipėdos bei Šiaurės vakarų Lietuvos krašto gyventojams lietuviams medicinos pagalbą gauti buvo sunku. Todėl Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija jos pirmininko daktaro R. Šliupo iniciatyva 1931 m. nutarė įsteigti Klaipėdoje gerai įrengtą ligoninę. Ligoninę projektavo inžinierius R. Steikūnas, jos statyba kainavo 1 mln. 150 tūkst. litų, dar apie 0,5 mln. litų kainavo tuometinė moderni įranga. Lėšas skyrė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija.

Klaipėdos Raudonojo Kryžiaus ligoninė atidaryta 1933 m. birželio 20 d. Ligoninės uždavinys buvo pagerinti ir padaryti prieinamesnę medicinos pagalbą Klaipėdos krašto ir Žemaitijos gyventojams. Pirmasis ligoninės direktorius buvo dr. J. Ciplijauskas (1887-1943). Įstaiga turėjo 100 lovų, veikė 3 skyriai: vidaus ligų, moterų ligų ir chirurgijos. 1936 m. buvo įkurtas ausų-nosies-gerklės skyrius ir ambulatorija. Ligoninėje dirbo 12 etatinių gydytojų ir 20 gailėstingųjų seserų bei akušerių. Nuo 1934 m. prie ligoninės veikė gailėstingųjų seserų kursai. Ligoninėje nuolat gydydavosi 140–160 ligonių, ji būdavo perpildyta. Todėl 1938 m. buvo pradėtas statyti gydomojo korpuso 4-as aukštas,

1933 m. birželio 22 d. atidaryta Klaipėdos Raudonojo Kryžiaus ligoninė. Po krašto 1939 m. aneksijos netrukus buvo uždaryta, o karo metais čia veikė karo jūreivių lazaretas. 1945-aisias čia pradėta kurti miesto ligoninė

kuris liko neužbaigtas dėl 1939 m. Vokietijos įvykdytos Klaipėdos krašto aneksijos, po kurios ligoninė netrukus buvo uždaryta. (Eilutės iš ligoninės istorijos).

Taip, dabar tai jau ligoninės istorija, o kas tuomet dėjosi jaunos merginos galvoje ir krūtinėje? Aš noriu sužinoti, jau šiek tiek ir žinau, nes ilgais Vilniaus vakarais klausiausi Elzės pasakojimų. Jie laisvai sklendė ir krito kažkur už kalvų Klaipėdos link – ten, vakaruose, kur į debesis krito ir saulės rutuliai...

Jos akys ir širdis vis sakė, kad tai ne tie vakarai, kai karšta saulė brido į vėsius jūros gelmes... O ir greta ne tas jūreivis, o tik Vilnijos krašto bernelis – ar jis buvo kur nukeliavęs toliau savo pušynų, smėlynų, molynų? Žinoma, pušynai ir čia buvo išlakūs, o Vingio parkas – paslaptingas ir apjuostas Neries žydru kaspinu... Ak, kad tuos merginos aprėdo kaspinus vis nori nurišti jausmingo vaikino virpantys piršteliai – ir ten, ir čia tie patys geismai, karščiai, virpesiai, pasižadėjimai... O kas gali pasakyti, ar tai tas vaikas, ar tai ta diena, jos svaigus vakaras?... Senoji motinėle pasiliko Klaipėdoje ar Mėmelyje – žinoma, ligoninėje yra kitos gailestingos seselės, yra ir patyrę gydytojai, bet ar jie gali atstoti motutės matymą, žinojimą, rūpestį...

Taigi, kaip augo, mokėsi ir tapo gailestinąja sesele Elzė? Sako, kad ir vardą ji gavo kaip tik tą, kuris mieste ir krašte buvo mylimas ir dažnai skambantis krikšto tėvų lūpse ir bažnyčios skliautuose. Tėvas – kiek praskūręs miestelėnas. Jis tarnavo pašte ir jau galėjo pasiturinčiai išlaikyti šeimą, kurioje tėvų meilės ir rūpesčio lydimi augo keturi vaikai – Marta, Elzė, Vilius ir Olga. Taigi, vaikystė iki mokyklos prabėgo netoli gražiųjų, karališkųjų pašto rūmų. Ten ir upė buvo pašonėje – kiek kartų ji buvo perplaukta, nors pradžioje atrodė lyg plačioji, lyg Nemunas, Prieglius ar Dunojus. Tie pavadinimai skambėjo iš pasakų ar net dainelių... O per Klaipėdą, pro jos įmonėmis apstotus krantus tekėjo Danė... Tik užmiestyje ir pačiame miesto centre galėjai pamatyti jos veidus – vandenys visuomet atspindi tave ir dangų... Kokia aš, kas aš, kam aš...

Apie tai pasakojo ir pasakojo Elzė, o saulutė krito į Vilniaus vakarus – tai galėjai matyti nuo Užupio kalvų stačių...

II. Reikia įsikurti, dirbti ir vėl gyventi...

Elzė atsikelia, prausiasi, šukuoja žvilgančius ir švara kvepiančius plaukus – mažas puodelis *kafijos*, kaip tai buvo įprasta ir Klaipėdoje, kai keldavosi ir ruošdavosi į darbą ar budėjimą Raudonojo kryžiaus ligoninėje, kuri dabar Vilniaus viduryje – Tiltu gatvė greta Neries vandens kaspino, o ryte ir sekmdienį čia puikiai girdimi beveik visų Vilniaus bažnyčių varpų skambesiai – sukyla ir nenori nurimti. Arkikatedra gali visus varpus pergaleti, bet ir ji įsilieja į bendrą Viešpaties garbinimą...

Elzė skuba iš Vilnios pakrantėje prigludusio namelio į didelį ligoninės pastatą – jis nėra toks ištaigingas ar naujas kaip Klaipėdoje, bet kitur nebuvo kaip kurtis Raudonojo kryžiaus ligoninei, pabėgusiai iš Trečiojo Reicho ultimatumo atplėštos Klaipėdos ir krašto... Elzė visko nesupranta, o ir nėra kada tą viską įkirsti iki galo...

Pasaulio valdytojai Berlyne ir Maskvoje taip nori, o kitų kraštų gyventojai turi tik priimti, sutikti ir gyventi naujose tvarkose, vietose, sąlygose...

Ką sako istorijos ir šiandienos pasakojimai apie Raudonojo kryžiaus ligoninės pastatus Vilniuje? Jie yra ne tik II pasaulinio karo aušros, bet ir Lietuvos Atgimimo netekčių pastatai, kuriuose gydytojai ir visas slaugių būrys gelbėjo miestelėnus ne tik iš kasdieninių ligų gniaužtų, bet ir iš svetimų nekviestų kariškių sužeidimų...

Viena iš tokių Vilniaus centro vietų – Raudonojo kryžiaus ligoninės kompleksas, išpaustas tarp Radvilų, Tiltu bei Žygimantų gatvių. Šios patalpos tuštauja nuo 2013-tų metų (...). Didžiulėje teritorijoje buvo ir poliklinika, ir ginekologijos, akušerijos skyriai, ir parkas – netgi Juozapo Tiškevičiaus žiemos rūmų priestatas-oranžerija, gerai matoma nuo upės. Dabar visa tai stovi apleista, aptvarta statybine tvora, nenaudojama ir nepelnytai pamiršta. Dalis komplekso pastatų – sovietiniai, dėžutinės architektūros, dalis – senesni, XX a. pradžios. Visi jie tarpusavyje sujungti rūšiais bei požeminiais koridoriais, kuriais galima pereiti nuo vieno komplekso krašto iki kito. Norint viską sąžiningai apeiti, prireiks bent poros valandų, tačiau patalpos labai panašios, užtenka pamatyti rūsius bei senąjį korpusą.

Rašinio autoriai suintriguoja ir tęsia:

O mes nusileiskime žemyn, į rūsius. Visus pastatus tarpusavyje sujungia tunelių tinklas. Čia praėjimų, pralindimų, techninių tunelių tokia gauša, kad norui esant nekiltų problemų pasislėpti.

Iškopkime iš pastato skliautuotų ir kitoikių rūsijų, iš laiko ir metų datos. Sugrįžkime į anuomet, į 1939 metus.

Elzė po darbo skuba į repeticiją – ji ir vėl surado savo vietą chore. Senamiesčio Vokiečių gatvėje yra evangelikų bažnytelė – už metalinių vartų, kiemo gilumoje daili barokinė Johano Kristupo Glaubico sutvarkyta bažnytelė ir daili, ir gerai skambanti – ir varpas, ir vargonai, ir choras čia atsiskleidžia visu gražumu.

Čia norisi ateiti. Ir Elzė ateina į visas repeticijas ir pamaldas kada tai leidžia darbas ir budėjimai Raudonojo kryžiaus ligoninėje. Žinoma, žmogus, jaunas žmogus, gyvas ne tik darbu ir pamaldomis. Vilnius turi miesto salę, kurioje koncertai veja koncertus, o teatrų gausybė – tik spėk sužinoti, kur ir kada reikia nueiti, kad išgyventum teatro ar koncertų stebuklus, kurie atsiveria čia ir dabar...

Kai nėra repeticijų, pamaldų, koncertų, spektaklių, Elzė eina į pasimatymą su Vilnijos krašto berneliu – ilgai nieko nesakau, kad aš taip pat esu atkeliavęs iš to paties Klaipėdos krašto, o vieną vakarą ir aš gaunu galimybę ne tik klausti, bet pasipasakoti.

Aš, kaip ir Elzės brolis, – Vilius. Mano tėvai 1939 m. norėjo keliauti į Lietuvą, bet kiti dar maži vaikai – mano du broliai Jonas ir Jurgis – bei sunkiai įgytas namelis Klaipėdos pietinėje dalyje, Smeltėje, sustabdė lietuviškos šeimos persikėlimą į Lietuvą iš atplėšto Klaipėdos krašto.

Taigi, mes abu klaipėdiškiai. Elzė mane ir į pamaldas nusiveda – jos grožis ir paprastumas viską sutvarko ir sustato į vietas. Aš sėdžiu pamaldose, rankose laikau giesmių knygas siaurikes. Ten vokiškos giesmės, kuriose yra ir lietuvininkams žinomos giesmės. Ji gieda chore – balkone prie vargonų, o aš su parapija – apačioje. Ir ji, ir aš giedame Viešpačiui, o gal vienas kitam...

III. Post Scriptum.

Taip, 1941 metų birželis sustabdo Elzės ir Viliaus istoriją. Į Vilnių įžengia Trečiojo Reicho *vermacht* daliniai. Elzė lieka Vilniuje ir toliau dirba Raudonojo kryžiaus ligoninėje, o Vilius sėda ant dviračio ir mina pedalus į Rytus – neilgai trukus tą dviratininką pasiveja strimgalviais besiritantis vasaros frontas ir jis jau šaukstinis – Raudonosios armijos kareivis...

Kareivis nebepamato savo vaiko užgimimo – tik išsineša žinią, kad Elzė ne viena, o su jo vaikelio po širdimi. *Ak, gražus dangau*, ar galima atsukti laiką ir sustabdyti karą? Deja, ne. Ir Vilius metų metus kyla ir krinta frontų apkasuose... Ateina toji diena, kai reikia atsimiti Vilnių iš *vermacht*. Vilius žino, kad mieste – Elzė, o ir jo vaikas...

Taip turėjo būti, kad į Elzės glėbį jis atiteks be sąmonės – ne iš meilės, ilgesio, o sužeistas. Į Raudonojo kryžiaus ligoninės priėmimo skyrių įvežė *Studebeker* sunkvežimiu. Suraišiotą, apskurusį, bet su gyvybe, o tai svarbiausia. Elzė lyg ir jautė, kad reikia eiti į kiemą ir pasitikti naują sužeistųjų karių grupę – vieną kartą turi būti ir Vilius.

Ak, gražus dangau, sunkvežimyje – Vilius... Kokia laimė – Vilius gyvas. O mažasis Viliukas turės tėvą... Žinoma, jis turėjo tėvą, bet dabar jau akivaizdžiai!

Viešpatie Dieve, dėkui – Vilius pasveiko. Ne tik pasveiko – daugybė sužeidimų ir jis komisuojamas. Elzė vežasi Vilių į savo namelį prie Vilnios upelio.

Kaži, ką čia dar galima papasakoti ar pasakyti. Tai yra gyvenimas, karas ir taika. Tai yra gyvenimo geismas ir džiaugsmas. Po devynių mėnesių Viliukas jau turėjo sesutę. Krikšto tėvai pasitarė su tėvais dėl krikšto vardo. Jūs turbūt jau nuspėjote – Vilniuje buvo pakrikštyta Elzė, jaunesnioji Viliaus sesutė.

Ar čia taip ir buvo? Aš norėjau papasakoti, ką labai norėjosi papasakoti, o ar tikėti – Jūsų priedermė.

Aš buvau sąžiningas, įsimylėjęs ir laimingas. Būkite ir Jūs laimingi. Pagarbiai ir su labomis, saulėtomis dienomis – Jūsų Vilius.

*Pradėta rašyti Klaipėdoje, o pabaigta Vilniuje
2021-01-16, pirmadienis*

Rašytoja Šarlotė Kaizer (*Charlotte Keyser*)

Birutė SERVIENĖ

Šilutė

Šalia Nemuno, didžiausios Lietuvos vandens arterijos, gyvenusių žmonių kasdienybė dar XX a. pradžioje buvo neatsiejama nuo medienos verslo, sielių plukdymo. Su medienos verslo klestėjimu arba smukimu buvo glaudžiai susijęs miestelių augimas, ekonominė gerovė. Rusnės sala, sanplovinė lyguma, Nemuno deltos dalis, ypač jautriai reaguodavo į šiuos pokyčius.

Rusnės gyvenvietė nuo pat įsikūrimo iki XIX a. antros pusės buvo svarbiausia plačių apylinkių gyvenvietė. Ji buvo didelės parapijos centras, plotu prilygusios prieškarinės Šilutės apskrčiai. Vėliau įsisteigusios Verdainės, Šakūnų, Karklės, Špukų ir kt. parapijos išaugo iš jos filijų. Tiesa, apskrities centru Rusnė netapo – miestelio geografinė padėtis buvo nepatogi dėl kylančių potvynių ir nuošalumo nuo pagrindinių kelių. Nepaisant to, Rusnė išliko antra svarbiausia ir didžiausia prieškarinės Šilutės apskrities gyvenvieta.

Rusnė ypač ėmė plėstis po 1762 m., kai Nemunu ir Kuršių mariomis buvo pradėta plukdyti miško medžiaga iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir

Nuotrauka iš <https://kulturstiftung.org/biographien/keyser-charlotte/>

Rusijos į Klaipėdą. Kad bangos mariose ties Ventės ragu neišardytų sielių, jie Rusnėje būdavo perrišami. Rudenį, nespėjus sielių nuplukdyti į Klaipėdą, jie turėdavo žiemoti Rusnėje. Dėl šių nepatogumų Klaipėdos pirkliai jau nuo 1765 m. ėmė rūpintis, kad tarp Minijos ir Kuršių marių būtų iškastas kanalas ir taip aplenkiamas pavojingas Ventės ragas. Ypač tuo susirūpinta po 1862 m., kai audros išardė sielius, o medienos pirkliai patyrė apie 70 000 talerių nuostolį. Po šios nelaimės rimtai pradėta rūpintis kanalo iškasimu tarp Minijos ir Kuršių marių. Tai buvo padaryta tik 1873 m., nuo to laiko Rusnės reikšmė ėmė mažėti. O paskutiniams Rusnės ekspeditoriams ir medienos pirkliais teliko tik stebėti medienos verslo smukimą.

Vienas tokių paskutiniųjų medienos ekspeditorių buvo Viljamas Keyser`is, kuris sėlai išaugino dukrą, būsimą rašytoją, pedagogę, kultūros veikėją, dailininkę Šarlotę Kaizer (Charlotte Keyser).

Šarlotė Kaizer (*Charlotte Keyser*) gimė 1890 metais liepos 2 dieną Rusnėje prie Atmatos, namas tebestovi ir dabar, medienos ekspedicinės

įmonės bendrasavininkio Vilhelmo Kaizer (*Viljamo Keyserio*) šeimoje, kurioje be rašytojos augo dar dvi mergaitės. Sename ir dideliame gimtajame Šarlotės Kaizer name (statytame 1870–1880) dar gyveno Šveinbergerių ir Engelių šeimos. Prie namų augo didžiulis sodas su rožynu.

1890 m. mirus tėvui motina su dukromis (Šarlotei buvo šešeri metai) išsikėlė gyventi į Tilžę. Baigusi Tilžės gimnaziją, Karaliaučiaus meno akademijoje studijavo braižybą ir meną. Po studijų ilgus metus dirbo dailės mokytoja Tilžės gimnazijoje, kol galiausiai dėl sveikatos problemų ji buvo priversta atsisakyti mėgstamo darbo. Gyvendama Tilžėje, ji dažnai lankėsi gimtoje Rusnėje, ypač vasaromis, apsistodama gimtajame name pas Šveinbergus (Schweinberg) arba pas p. Engelius. 1944 m. vasarą, artėjant frontui, Šarlotė Kaizer pasitraukė į Vakarų, palikdama savo butą Roonstrasse 2, Tilžėje. Ji apsistojo Oldenburgo mieste pas draugę, pas kurią prabuvo iki karo pabaigos. Po to ji buvo pasiųsta į mažą kaimelį kaip karo pabėgėlė. Nuo 1948 m. rašytoja apsigyveno Oldenburge, kur gyveno iki gyvenimo pabaigos. 1953 m. pas ją

Namas Rusnėje, kuriame gimė rašytoja. Nuotrauka iš https://de.wikipedia.org/wiki/Charlotte_Keyser#/media/Datei:Geburtshaus_von_Charlotte_Keyser.JPG

iš sovietų zonos atvyko sesuo Katharina Bock, kuri mirė 1963 m.

1966 m. sulaukusi 76 metų, Šarlotė Kaizer (*Charlotte Keyser*) gavo Rytų Prūsijos valstybinės asociacijos kultūros premiją, dėl silpnos sveikatos negalėjo dalyvauti premijos įteikimo renginyje. Rašytoja mirė 1966 m. rugsėjo 23 d. savo bute Oldenburge, palaidota Šv. Gertrūdės kapinėse (*vok. Gertrudenhofe*) Oldenburge.

Visi rašiusieji apie Šarlotę Kaizer pažymi, kad tai buvusi labai geros širdies asmenybė. Tai atskleidžia ir vienas jos poelgių, kai ji priglaudė karo metu nuo tėvų pasimetusį vaiką (vilko vaikas), kilusį iš Rytprūsių. Šarlotė Kaizer juo labai rūpinosi, suteikė gerą išsilavinimą. Glaudžius santykius su „savo“ Norbertu ji palaikė iki pat mirties.

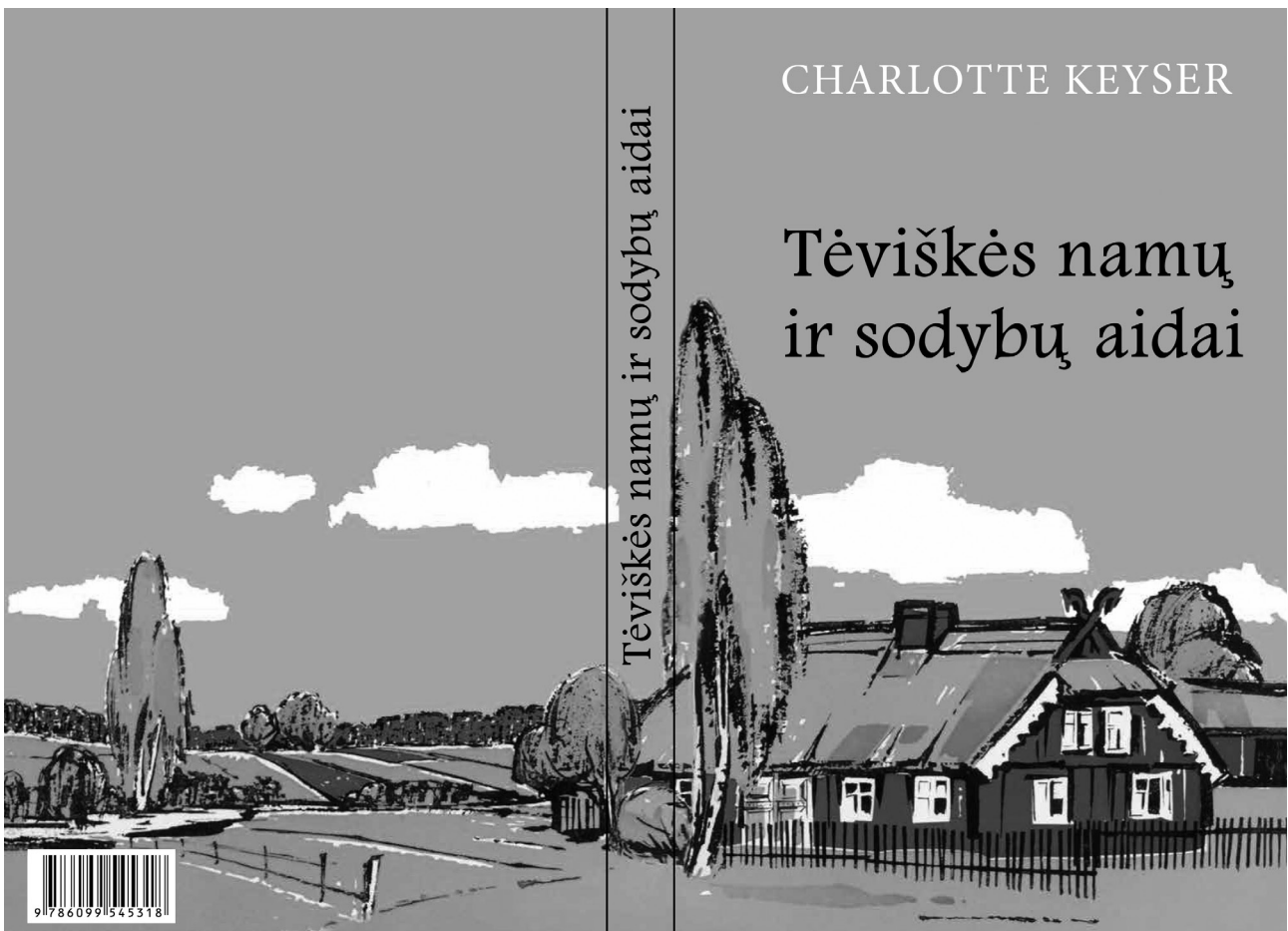
Šarlotė Kaizer artimai draugavo su žymiausia Rytprūsių vokiečių poete, Karaliaučiaus universiteto garbės daktare Agnes Miegel (1879–1964). Miegel protėviai kilę iš senosios Prūsos, save kildino iš prūsų. Dviejų didžiųjų moterų draugystė tęsėsi iki pat gyvenimo pabaigos.

Meilė ir šiluma, kurią ji jautė vaikystėje, atsispindi jos romanų rašymo stiliuje, o atmintin giliai įstrigę patirti išpūdžiai, perteikti prisiminimuose, išspausdintuose žurnaluose, laikraščiuose „*Memeler Dampfboot*“ 1967m., „*Ostpreussenblatt*“ 1955 m. ir kt.

Šarlotė Kaizer (*Charlotte Keyser*) rašyti pradėjo gana vėlai. Kūrybinis rašytojos palikimas – penkios knygos (šeštoji liko nepublikuota), dainų rinkinys, nemažai apsakymų ir apybraižų, kurios buvo spausdinamos laikraščiuose, žurnaluose, kalendoriuose. Dominuojanti tema – gimtinė, jos žmonės ir jų likimai. Rašytojos apsakymai buvo įtraukti į Rytprūsių autorių antologijas.

Pirmiausia parašė ir išleido vokiečių žemaičių tarpe parašytą dainų rinkinį „*Pas mus namie*“ / „*Bi ons to Hus*“ 1937 m., 1954 m. pakartotinis leidimas. 47 puslapių leidinyje 22 dainos. Muziką dainoms parašė pati autorė. Ir istorijas, ir dainas iš šios knygos keletą kartų transliavo Karaliaučiaus radijas (*Königsberger Rundfunk*). Kai kurios rinkinio dainos buvo įtrauktos į kitus dainynus.

1939 metais išleistas dviejų novelių apie

1962 m. išleista knyga „Tėviškės namų ir sodybų aidai“ 2014 m. išversta į lietuvių kalbą

Nemuno deltą rinkinys „Tyliuose kaimuose“ / „*In stillen Dörfern*“. Po karo jis nebuvo naujai išleistas. Nors tai ir mažos apimties kūrinys, bet jo vertė įamžinant gimtojo Klaipėdos krašto gamtą ir žmones yra didelė.

1940 m. buvo išspausdintas didžiausias autorės darbas – Klaipėdos krašto šeimos romanas „Ir vis naujos dienos“ / „*Und immer neue Tage*“, kuriame aprašyti Jociškių dvarelyje vykę tikri ir rašytojos pramanyti įvykiai, žmonių likimai nuo didžiojo maro metų (1710 m.) Mažojoje Lietuvoje iki XIX a. pradžios. Dauguma kritikų pripažįsta, kad tai svarbiausias autorės darbas. Už šį kūrinių Karaliaučiaus universitetas paskyrė Gėtės fondo Herderio premiją. Iki 1966 m. pasirodė 12 šios knygos leidimų bendru 80 000 egzempliorių tiražu.

1948 m. pasirodė naujas leidinys, šeimos epas „Žingsniai per slenkstį“ / „*Schritte über die Schwelle*“. Romano veiksmas vyksta Tilžės apylinkėse, po didžiojo maro (XVIII a.). Per dvylika metų leidyba kartota net keturis kartus.

Klaipėdos krašto vietovės atpažįstamos ir 1953 m. pasirodžiusiame 3 apsakymų rinkinyje „Ir tada prašviesėjo“ / „*Und dann wurde es hell*“. Be to, 1957–1960 m. parašytas romanas „Veidrodžio gilumoje“ / „*In der Tiefe des Spiegels*“ liko nepublikuotas.

1962 m. pasirodo knyga „Tėviškės namų ir sodybų aidai“ / „*Von Hausern und Hofen daheim klingt es nach*“. Knyga, pasakojanti Klaipėdos krašto – Rusnės, Nidos, Tilžės, Mingės ir Kintų apylinkių – žmonių gyvenimo istorijas. 2014 m. išversta į lietuvių kalbą. Vertė Irena Tumavičiūtė. Tai pirmoji lietuvių kalba išleista autorės knyga.

Rašytojos Šarlotės Kaizer romanuose lietuviška tematika vos juntama, tačiau jos apstu novelėse ir apsakymuose, kuriuos rašytoja atrinko ir išleido knygoje „Tyliuose kaimuose“ bei „Tėviškės namų ir sodybų aidai“.

Šarlotės Kaizer širdies kalba, žinoma, ne maivymasis ir ne išradimas, ji kalba paprastais, aiškiais sakiniais, ji turi aštrų mąstymo protą ir lauką, laiko patikrintą išmintį, žino daug patarlių ir priežodžių, turi sveiką humoro jausmą, savo kalba piešia stubinančius vaizdinius ir palyginimus. Šarlotė buvo talentinga dailininkė, knygos „Tėviškės namų ir sodybų aidai“ iliustracijos yra jos pačios sukurtos.

Aplinkoje, kurioje augo rašytoja, buvo daug dainuojama ir juokaujama. Šarlotė mylėjo dainas ir mėgo jas dainuoti. Draugai rašė: „O dainas dainuoja iš širdies gelmių, po sunkių išgyvenimų, su tėvynės ilgesiu krūtinėje, bet puikia nuotaika“. Heinrichas A. Kurschaitis pavadino ją vaisingiausia tėvynės rašytoja, kurios kūriniai neleido pamiršti gimtųjų vietų. Visų jos darbų bendras tiražas siekia 100 000 egzempliorių. Rašytojos kūryba Vokietijoje mėgstama iki šiol.

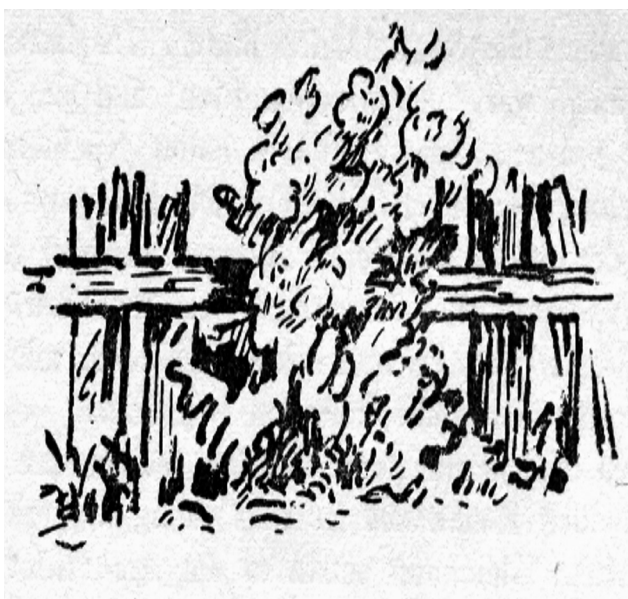
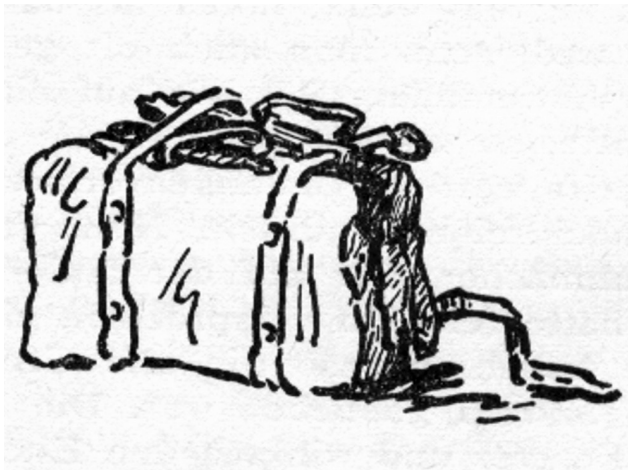
Šarlotė Kaizer savo kūrybiniu palikimu suteikė daug vertingų ir taip reikalingų žinių apie medienos bei sielių pardavimo verslą, buvo aktyvi jau nebeegzistuojančio Jociškių dvaro, gyvavusio šalia Kintų, istorijos tyrinėtoja:

„Kadangi Rusnėje mūsų tėvas turėjo medienos ekspedicijos įmonę, kurią valdė kartu su dalininku, mums, trims seserims, šis vandens judėjimas buvo įprastas, savaime suprantamas dalykas, keliantis betgi gyvą susidomėjimą. Kas kartą mes su smalsumu ir savotišku tyliu baimingumu stebėdavome kiekvieną svetimą keistą asmenį, atplaukusį upėmis ir dažnai einantį per kiemą į kontorą. Juos vadino „šimkais“ arba „poliakais“. Jie visada atrodė labai apaugę gaurais ir mums buvo baisūs, nors jie nepaliaujamai ramiai vykdavo savo keliu. Šitie rusų sielininkai nešiojo kelnes iš tvirtos nebalintos drobės, virš jų – marškinius su raudonu diržu. Ant krūtinės po marškiniiais jie nešiojo mažą kryželį kaip apsaugančią šventenybę. Jų nepakeičiamiausias turtas buvo stori balti avikailiai, su kuriais šie keisti žmonės nesiskirdavo ir vasarą. Jiems jų greičiausiai reikėjo dėl šaltų naktų. Sieliai buvo valdomi didžiuliu ilgu irklu, kuris judėjo reguliariais mostais pirmyn ir atgal. Sielius srauniu vandens keliu atplukdydavo net nuo Desnos ir iš Volynės. Jais gabeno rankomis aptašytas keturšones sijas, dažniausiai – sunkius ažuolinius pabėgius ir pušinius, eglinius bei alksninius rąstus...“

Suskaičiavus ir išmatavus medžius, sutvarkius reikalus su žydų makleriais, medienos atvykdavo vokiečių sielininkų igula – medienos škiperis ir aštuoni vyrai. Jie pertvarkydavo palaidus medžius į garlaiviui-vilkikui tinkamą ilgį ir plotį žymiai siauresniam vandens keliui iki Klaipėdos.

Mūsų kieme stovinčio kluono dešinėje ir

Knygai „Tėviškės namų ir sodybų aidai“ autorės sukurtos iliustracijos

kairėje pusėje buvo ilgos pašiūrės, kurios turėjo 12 kamarių. Dešimt iš jų buvo vadina- mos sielininkų kamaromis. Jose žiemos metu buvo saugojami sielininkų įrankiai. Ten buvo galima pamatyti nepriekaištingai sukrautas aukštas grandinių krūvas, virves, kobinius, irklus, žibintus, žibalo indus ir įvairius ama- to įrankius. O burės kabojo per visą savo ilgį ir plotį tolimoje, aukštoje ir tamsioje pastogė- je, kuri mums, vaikams, buvo baisi vieta.

Dėl didelio medienos verslo ekspedito- riams dažniausiai reikėjo dar kitų pagalbi- ninkų. Tada į pagalbą ateidavo „bendrinin- kai“, kuriais būdavo pasiturintys ūkininkai ir žvejybos savininkai iš kaimyninių kaimų. Jie atvykdavo su savais sielininkų įrankiais ir sava įgula. „Bendrininkai“ mielai įteikda- vo ekspeditoriui garbės dovaną ir atnešdavo, ką pasiūlydavo metų laikas: lašišų, nėgių ir medų. Aš prisimenu vienas Kalėdas, per ku- rias mano mama bejėgiškai stovėjo prieš 12 didžiulių vėgėlių (tai tokia žuvų rūšis, kuri turbūt tik mariose gyvena). Mūsų verslo dali- ninkų virtuvėje taip pat buvo toks pat didelis vėgėlių laimikis. Pagalvokit: dvidešimt ke- turios vėgėlės dviem šeimoms! O šventiniai kepsniai jau buvo paruošti. Tarnaitės buvo

ne mažiau bejėgės kaip ir namų šeimininkės. Taip žuvis buvo išdalintos į visas keturias puses.“ (Versta teksto dalis iš Šarlotės Kaizer (Charlotte Keyser) prisiminimų, išspausdintų laikraštyje „Memeler Dampfboot“ 1967 m.)

„Mano gimtinė yra Rusnė, Nemuno deltos sala. Bet kai aš galvoju apie žodį „gimtinė“, tai su šia sąvoka susijungia daug daugiau negu žalias Lankos kraštas su pažįstamais dideliais mediniais namais už apsauginių pylimų. Juos turėjo Atmatos upė, aukštais krūmais apžėlusiais krantais, Skirvytės upė, su įvairiomis ūkininkų sodybomis upės pa- krantėse, taip pat mažas Pakalnės upelis, juodu, po milžiniškomis medžių lajomis mirguliuojančiu vandeniu. Tai sąvokai pri- klauso žvilgsnis į marių pusę per neaprepiamas pievas ir už neapsakomų tolybių plona blanki Kuršių Nerijos juosta. Tam priklauso ir mirguliuojanti šviesa, kokia ji gali būti tik vandeningose vietovėse, tas skaidrus, miglo- tas ūkanos sluoksnis, kuris kraštovaizdžio paveikslą padaro tokį magišką, ir vėlyvo- mis nakties valandomis dėl besislepiančios saulės šviesos atsirandantis nepakartojamas spalvų žaismas ir neįprasta šviesa, apimanti medžių lajas bei namų stogus, upes ir kitas

Šarlotės Kaizer darbo kambarys. Nuotrauka iš <https://kulturstiftung.org/biographien/keyser-charlotte>

kranto puses. Taip pat ir mediena, daugybė medienos plačioje Atmos upėje bei stovyklavietėse, priklausė tam ir diskinių pjūklų dainos lentpjūvėse, tai tikras įkvėpimas šio mažo žemės kampelio galijs pasirodyti. O viskas sukasi apie medieną. Iš toliau, iš Rusijos vidurio, ateina ji, pripildo plačią upę ir parūpina gyvenimą bei judėjimą krantuose ir prie vandens. Žmogus mato ilgose vorose plaukiančius sielius, baidokus ir reiserines valtis, vilkikus ir krovines valtis...

Mano jaunystės kraštas – tai didelė erdvė, nesibaigiančios ir tuo pačiu uždarnos savyje platybės. Atrodo, lyg tose palaimintose platybėse nebūtų buvę jokių kitų epochų mano gyvenime. Vėlesni gyvenimo metai – man taip atrodo – yra tik periodas, tik daugybė atskirų gyvenimų, o plati erdvė yra pradingusi. Turbūt ji pradingo dėl to, kad metus būname kelyje, o žvilgsnį kreipiame labiau į gylį, į sielos erdvę, kurios vaikystėje mes neturime.

Man šios platumos pasireiškė visur: aplinkoje, kraštovaizdyje ir dienos valandose. Kiemas, sodas ir namas – viskas turėjo šiuos tolius ir kartu – šiltą šviesumą. Kai aš po daugelio metų ėjau tyliais sodo takais, jie plytėjo užkloti šešėlių, o sodo erdvė nebeatrodė tokia didelė. O gal tik medžiai ir krūmai užaugo tokie aukšti bei tankūs ir todėl šešėliai taip pat sunkesni bei ilgesni?“

Rašytojos kūryba ne sykį ragina skaitytoją leistis kelionėn, pačiam savo akimis išvyti, o išvydus pajauti. Laikas rašytojos kūryboje

teka įvairiomis kryptimis: smelkiasi į maro laikus, lėtame upės tėkmės vandenyje išdinamas žmogaus laikas, jo perspektyva kasdienybėje ir būtyje.

Kultūrinis veiklos įprasminimas:

1944 m. už nuopelnus kultūrai Šarlotė Kaizer (Charlotte Keyser) apdovanota Johanno Gottfriedo von Herderio (vok. Herderpreis) premija už romaną „Ir visada naujos dienos“ (1939 m.) ir apsakymą „Tyluose kaimuose“ (1940 m.).

1950 m. įteiktas Federalinis kryžius (vok. Bundesverdienstkreuz) už nuopelnus menui.

1960 m. įteiktas Oldenburgo miesto aukso medalis.

1966 m. rašytojai įteikta Rytų Prūsijos valstybinės asociacijos kultūros premija.

2013 m. prie rašytojos gimtojo namo Rusnėje buvo pritvirtinta memorialinė lenta.

2014 m. knyga „Tėviškės namų ir sodybų aidai“ / „Von Hausern und Hofen daheim klingt es nach“, išleista 1962 m., pasakojanti apie krašto gyvenimą, išversta į lietuvių kalbą.

2025 m. liepos 2 dieną minėsime rašytojos Šarlotės Kaizer (Charlotte Keyser) 135-ąsias gimimo metines.

Rusnėje gimusios ir čia jaunystės metus praleidusios rašytojos Šarlotės Kaizer literatūrinė kūryba Lietuvos žmonėms mažai pažįstama, išversta ir publikuota viena knyga!!!

LITERATŪRA

1. Visuotinė Lietuvių enciklopedija www.vle.lt
2. Dana Junutienė „Laiko sąskambiai“, Šilutė, 2005.
3. Autobiografinis tekstas, išspausdintas laikraštyje „Memeler Dampfboot“ / MD 1967 04 05, nr. 7.
4. <https://www.mle.lt/straipsniai/charlotte-keyser>
5. <https://www.lrytas.lt/zyme/charlotte-keyser> (2013-08-03)
6. https://www.silokarcema.lt/naujiena/14275_is-medines-rusnes-praeities-mediniu-namu-kelione-i-nida.html
7. https://de.wikipedia.org/wiki/Charlotte_Keyser
8. https://www.kulturzentrum-ostpreussen.de/kalenderblatt_detail.php?id=57
9. https://www.silokarcema.lt/naujiena/14275_is-medines-rusnes-praeities-mediniu-namu-kelione-i-nida.html

Mažlietuvių kulinarinis paveldas gaivinamas Mociškiuose

Daiva BARTKIENĖ

Jurbarkas

Netoli Vilkyškių, pačiame Karšuvos girios pakraštyje, įsikūręs Mociškių palivarkas – Mažosios Lietuvos tradicijas ir paveldą puoselėjanti kaimo turizmo sodyba. Prieš du dešimtmečius seniai negyvenamoje sodybvietėje pradėjęs kurtis Sigitas Stonys planavo pasiūlyti svečiams poilsį prie Jūros upės, vandens pramogas, miško ošimo skleidžiamą ramybę, grybus ir uogas. Bet unikali vieta padiktavo ir unikalią idėją – atkurti šio krašto kulinarinį paveldą, pasiūlyti atvykstantiems paragauti niekur kitur negaminamų Mažosios Lietuvos patiekalų. Ir štai jau bene dešimtmetis, kai Rasa ir Sigitas ne tik sukasi virtuvėje, bet ir pasakoja savo svečiams apie mažlietuvių valgius ir tradicijas.

Grižo prie savo šaknų

Miško pakraštyje, gerokai už Mociškių kaimo, žemės sklypą 1920 metais nusipirko ūkininkas Jorgas (Jurgis) Budrius, su broliu atsikraustęs iš anapus Nemuno. Stambus ūkininkas, kurio brolis buvo kaimo seniūnu, čia pasistatė gražią sodybą, tačiau karui baigiantis kartu su vokiečių kilmės lietuvių bendruomene pasitraukė į Vokietiją. Iki pat 1951 metų sodyba buvo negyvenama, joje įsikūrę žmonės

Rasa ir Sigitas Stoniai. Renaldo Malycho nuotrauka

rado apleistus pastatus ir krūmais užžėlusį kiemą. Likimo ratui pasisukus praėjusio šimtmečio pabaigoje ši vieta ir vėl liko be šeiminkų.

2004 metais sena sodyba susidomėjo Sigitas, ieškojęs nuošalesnės vietos švenčių, poilsio ir pramogų organizavimui. Pamažu kaimo turizmo sodyba tapo mažlietuviškos kultūros ir istorijos centru, puoselėjančiu šio krašto tradicijas ir paveldą.

„Devyni iš dešimties mūsų svečių klausia, kas

yra palivarkas. Aiškiname, kad tai didelio dvaro ūkinis-ekonominis vienetas. Šioje vietoje palivarko niekada nėra buvę – artimiausias veikė Vėžininkų kaime, kur buvo laikomos Šereiklaukio dvarininkų avys, bet kad šis istorinis pavadinimas nepasimirštų, sodybą pavadiname Mociškių palivarku“, – patikina Sigitas.

Abu sodybos šeimininkai turi mažlietuviškų šaknų. Netoliese, už prieš 600 metų buvusios Melno taikos sutartimi nustatytos sienos, Pryšmantų kaime, „ant rubežiaus“ buvo graži Rasos senelių sodyba, kurią senelis Jonas paveldėjo iš savo krikšto tėvo. Sigitas šeima gyveno ir jis pats gimė viename iš Šereiklaukio dvaro spirito gamykloje įrengtų butų. Nors po kelerių metų tėvai iš dvaro išsikėlė, Sigitas pas čia gyvenusią tetą Adolfiną praleisdavo visas vaikystės vasaras, todėl iki šiol negali atsistebėti šios vietos didybe: gerai atsimena įspūdingus, paslapties gaubiamus pastatus, gražuolį parką, vadinamą Bitynu, ir sodą, į kurį kolūkio ūkvedys vaikų neįleisdavo, bet pats mielai vaišindavo juos skaniausiais obuoliais. Tada tai buvo didelis, beveik 200 gyventojų turintis kaimas.

Visam kraštui svarbiu ekonomikos centru Šereiklaukio dvaras buvo nuo XVI a. iki Antrojo

pasaulinio karo. Buvo nuolat plečiamas, turėjo parką, alėjų ir tvenkinių sistemą, spirito varyklą, vandens malūną, tvartus, žirgyną. Nors savininkai keitėsi, dvaras visada priklausė Prūsijos visuomenės ir politikos veikėjams. Dvaro valdytojų šeimoje gimęs Heinrichas Teodoras Von Šionas inicijavo baudžios panaikinimo projektą, pagal kurį 1807 m. buvo išleistas atitinkamas įsakas, vadinamasis Spalio ediktas.

1824 m. sujungus Vakarų Prūsiją su Rytų Prūsija, H. T. Šionas vadovavo abiem provincijoms. Abi provincijos 1824–1877 m. laikotarpiu vadinamos Prūsijos provincija, kurios vyresniuju prezidentu H. T. Šionas buvo beveik du dešimtmečius. Jo prezidentavimo laikais buvo išleistas pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys, mezgėsi lietuvių periodinė spauda.

S. Stonys neabejoja, kad Šereiklaukyje, kuris buvo tapęs vienu iš didžiausių Rytprūsių ekonominiu centru, rinkdavosi svarbiausi Prūsijos valstybės asmenys – čia buvo rengiamos medžioklės ir pobūviai, verslo ir politikos elitas aptardavo svarbiausias valstybės ir pasaulio aktualijas. Žinoma, kad jiems buvo gaminami ypatingi pietūs, tiekiami skaniausi užkandžiai ir desertai.

Mociškių palivarkas iš paukščio skrydžio. Renaldo Malycha nuotrauka

Lietuvoje nežinomas „užsienis“

Mociškių palivarke lankosi ne tik pavieniai keliautojai iš Lietuvos, bet ir turistų grupės. Daugelis plaukia Jūros upe baidarėmis – sodyboje jų yra tiek, kad gali susodinti apie 80 keliautojų. Sulaukiama svečių iš Vokietijos, Anglijos, kaimyninės Lenkijos, Latvijos, būta jų ir iš saulėtosios Turkijos. Tačiau didžiausią išpūdį sodybos šeimininkams paliko iš Japonijos atkeliavusi universiteto dėstytoja, kuri atvyko surinkti savo studentui medžiagą apie rašytoją romano „Lietuviški fortepijonai“ autorių Johanę Bobrovskį.

Sigitas – kvalifikuotas gidas, savo svečiams visada pasiūlo artimiausią pažinti šį unikalų kraštą, įtikina moteris bent kartą per gyvenimą aplankyti savo medį – Raganų eglę, pasižvalgyti nuo legendinio Rambyno kalno, išbandyti jėgas plaukiant baidarėmis Jūros upe, išsikepti stovyklavietėje mėsos kepsnį arba sugrįžus į sodybą pasisotinti mažlietuviškais pietumis, o gal sudalyvauti valdininko ar dvaro pono vaišėse.

Sodybos šeimininkai turi daugiau nei 100 bičių šeimų ir mielai kviečia svečius dalyvauti edukacijoje „Bitininkystė Mažojoje Lietuvoje“, kur supažindina su bitininkystės įrankiais ir aviliais, kviečia paragauti kelių rūšių medaus ir sveikų įvairių skonių desertų su uogomis ir riešutais. Gera stebėti stikliniame avilyje triūsiančias biteles, ant avilio sienelių pajusti jų skleidžiamą šilumą ir vibruojančią energiją. Įdomu stebėti, kaip skaidriame medsukyje gintariniais lašeliais išsuktas medus patenka į stiklinius indelius. Daugelis dar nori išgirsti ir edukacijos „Bičių produktai sveikatai ir grožiui“ patarimus, atskleidžiančius bičių duonelės, žiedadulkių naudą, pienelio gydomąsias savybes, ten pat pasigaminti kremą ar balzamą kūnui. Sigitas tvirtina, kad šį užsiėmimą ypač mėgsta merginos, rengiančios draugėms gimtadienio šventes ar mergvakarius.

Bet pačios įdomiausios ir populiariausios Mociškių palivarke yra kulinarinio paveldo edukacijos, į kurias turistus veža net kelionių agentūros. Jose jau yra dalyvavusios kartvelų, prancūzų grupės, bet daugiausia žmonių, tikina S. Stonys, čia atvyksta iš „didžiosios“ Lietuvos. Penktasis šalies regionas, kurio egzistavimo sovietinė valdžia nepripažino, daugeliui dar ir dabar yra atradimas, todėl sustabdyti prie 1422 m. Melno taika nustatytos valstybinės sienos ties Smalininkais visi nustemba pamatę vokiečių „muitininkus“, griežtai įsakančius parodyti, ką veža, ir pasakyti, ko važiuoja.

„Bet jei tą muitinę keliautojai sėkmingai praeina, jie čia atranda daug naujų dalykų“, – tikina S. Stonys, su malonumu svečiams pasakojantis apie šimtmečius Lietuvai nepriklausiusį kraštą, įdomią jo architektūrą, tradicijas, ir, žinoma, patiekalus, kurie čia buvo gaminami.

Perėmė Vakarų Europos gyvenimo būdą

Sigitas sako, kad surinkti po kruopelę Mažosios Lietuvos kulinarinį paveldą ir atkurti šimtmečius šio krašto žmonių mėgstamų valgių receptus nebuvo sunku, nes viskas vyko savaime. Nuo 16 metų Šereiklaukio dvare gyveno S. Stonio mama, perėmusi šio krašto žmonių gyvenimo būdą, jos keptų spurgų „su skylute“ kvapas iki šiol tebežadina vaikystės prisiminimus.

„Daugelis dalykų, kurie buvo daromi mūsų šeimoje, buvo perimti iš čia gyvenančių žmonių, o visiškai specifinius, pavyzdžiui, štrudelio, mažlietuviško šiupinio receptus, išgryninome su senosiomis šio krašto šeimininkėmis – šišioniškėmis“, – pasakojo Sigitas.

Vilkyškių seniūnu septynerius metus dirbęs verslininkas prisimena, kad šio šimtmečio pradžioje iš 2400 seniūnijos gyventojų, tikrų šišioniškių, gimusių prieš karą ir likusių čia, tebuvo gal 15. Didžioji dalis jų nenorėjo kalbėti apie praeitį. Skaudūs karo metų išbandymai priverė juos visam laikui atmintin nugarazdinti jaunystės prisiminimus, bet šešis vietinius gyventojus S. Stoniui pavyko prakalbinti. Penkios moterys ir vienas vyriškis pamažu, neskubant tuometiniam seniūnui, kuriuo pasitikėjo, pasakojo, ką ir kaip darė šiame krašte gyvenę jų tėvai ir seneliai.

Gyvenimas čia buvo kitoks nei visoje Lietuvoje. Melno taikos sutartimi nustatyta siena skyrė Rytus nuo Vakarų Europos. Jei didžiąją Lietuvos dalį alino ir skurdino carinės Rusijos priespauda, tai Mažoji Lietuva priklausė Vakarams. Čia pagaminta produkcija siauruku gabinama iki Pagėgių ar Tilžės, perkraunama į didžiuosius vagonus ir po kelių parų atsidurdavo Berlyne, o iš ten įvairios prekės per kelias dienas būdavo atvežamos atgal į Pagėgius, Vilkyškius, Viešvilę, Smalininkus.

Kitaip nei visoje Lietuvoje, šiame krašte buvo naudojama labai daug įvairiausių prieskonių. Miesto ir kaimo virtuvė šiek tiek skyrėsi, tačiau smuklėse, karčemose visada buvo galima įsigyti įvairiausių prieskonių, o dalį prieskoninių

Tradicinio Mažosios Lietuvos štrudelio įdarui reikės obuolių, apelsinų, razinų, cukraus, cinamono. Renaldo Malycho nuotrauka

Vėliau įdaras susukamas į plonai iškočiotos sluoksniuotos tešlos lakštą. Renaldo Malycho nuotrauka

Štriudelis patiekiamas svečiams kartu su kafiya. Renaldo. Malycho nuotrauka

Kafiya gaminama iš qžuolo gilių. Renaldo Malycho nuotrauka

žolelių – bazilikus, mairūnus – vietiniai gyventojai augindavo patys. Pasak S. Stonio, Mažoji Lietuva buvo vieta, kur „špariukai“ – šparagai augo ne gėlių darželiuose, o buvo auginami maistui. Jie iki šiol žaliuoja miške užsilikusiose nebegyvenamose kaimo sodybvietėse.

Net bulvė, S. Stonio duomenimis, į šį kraštą buvo atvežta gerokai anksčiau nei kitur. „Skaičiau, kad stambus ūkininkas iš Žemaitijos – nuo Telšių ar Skuodo, atvažiavęs į Klaipėdos turgų nusipirko šešias bulves. Parsivežęs dvi išsivirė paragauti, o kitas pasodino. Reikia tik įsivaizduoti, kiek tos bulvės kainavo, kad net stambus ūkininkas galėjo nusipirkti vos kelias“, – stebėjosi Mociškių palivarko šeimininkas.

Šis siauras, dabar Mažąja Lietuva vadinamas ruoželis, anksčiau priklausęs Prūsijai, vėliau Vokietijai, ir dabar skiriasi savo architektūra, papročiais. Prūsijos laikotarpiu kraštas buvo gerokai turtingesnis nei tuometinė Lietuva. Čia pirmiau nei kitur atėdavo technologijos, todėl jis buvo gerokai patrauklesnis ieškantiems uždarbio žmonėms nei kiti Lietuvos regionai. Iš Lietuvos žmonės į Mažąją Lietuvą važiuodavo užsidirbti, nes čia buvo aukštesnis pragyvenimo lygis, turtingesni ūkiai samdinams mokėjo didesnius atlyginimus nei tuometėje Lietuvoje.

Be abejo, samdiniai iš didžiosios Lietuvos atsiveždavo ir savo maisto ruošimo tradicijas. Lietuvės moterys šio krašto šeimininkes išmokė spausti baltą varškės sūrį. Iš pradžių šišioniškės juokdavosi, matydamos valgant gliužę, nes varškė čia buvo naudojama lydytam ir brandintam sūriui kėžiui gaminti. „Bet kai lietuviai nematydavo, ir patys valgydami girdavo, kad labai skanu. Kas be ko, mūsiškiai prieš lietuvius pasipuikuodavo“, – juokėsi Sigitas.

Mociškių palivarko šeimininkus kepti štrudelį mokinusi šišioniškė močiutė Ketė prisiminė, kad tiek jos mama, tiek omama (močiutė) keptavo ir beigelius, bet sakydavo, kad tai ne jų, o žydų valgis. Ir štrudelis, Sigitos manymu, yra austriškas patiekalas, atvežtas į Mažąją Lietuvą iš Zalcburgo krašto protestantų, dėl tikėjimo skirtumų negalėjusių likti savo tėvynėje. Jie užpildė po 1709–1711 metais kraštą nusiaubusio maro ištuštėjusius Rytprūsių kaimus – 1736 metais vien Šereiklaukio valsčiuje apsigyveno 176 zalcburgiečiai. Vilkyškiuose stovi paminklas į kraštą atvykusių zalcburgiečių atminimui.

Popiečio tradicija – kafija su kuchenu

Mums žinoma labiausiai paplitusi šio krašto tradicija – ketvirtos valandos po pietų tijos ir kafijos gėrimas. Visa šeimyna susirinkdavo prie stalo išgerti popiečio kafijos arba tijos, skanau-davo kucheną (pyragą), užklydusį svečią vaišindavo medaus gėrimu „Meškinu“, kuris ir dabar yra gaminamas Vokietijoje mažlietuvišku pavadinimu Meschkinnes (Bärenfang). Buvo kepami įvairūs pyragai, dažniausiai štrudelis – vyniotinis su obuolių ir razinų įdaru.

Močiutė Ketė, mokinusi Rasą kepti šį skanėstą, pirmiausia pareikalavo gerų miltų. Nupirkęs pačių balčiausių ir brangiausių, Sigitas išgirdo, kad iš tokių miltų niekas neišeis – neverta net pradėti. Tiko tik viso grūdo miltai, kuriuos patrynusi tarp pirštų senoji kepėja trumpai pareiškė: „Šitie geri“.

„Mokant kepimo paslapčių buvo aiškinama, į ką razinas mirkyti ir kokių prieskonių į obuolių įdarą dėti, bet kai paklausėme, kaip paruošti vanilinį padažą, kurį ant štrudelio pila austrai, pasipiktino: sako, aš taip kečiau visą gyvenimą, taip kepė mano mama ir omama, o tu kaip nori, taip kepk. Aišku, Rasa kepa taip, kaip mokė senoji šišioniškė, bet kartais pasvarstome, koks tas štrudelis turėtų būti iš tikrųjų“, – neslėpė Sigitas.

Turtingose šeimose kafija buvo verdama iš tikrų kavos pupelių, tik tuo metu jos būdavo parduodamos neskrudintos. Kiekviena šeima turėdavo savo kavos pupelių skrudinimo „aparata“ – specialią keptuvę, ir šeimininkė žinojo, kiek laiko laikyti ją ant ugnies, kol įvyks pirmas, o paskui ir antras skilimas, kol pupelės įgaus tinkamą spalvą ir kvapą.

Neturtingos šeimos negalėjo sau leisti kasdien mėgautis brangių kavos pupelių kafija, tai ją taupydavo šventėms, o kasdienai gamindavo kafiją iš ažuolo gilių, miežių ar cikorijos. Bet susėdę popiečio kafijos ar tijos, būtinai išpildavo po šlakelį pačių gaminto „Meškiniu“ – medaus gėrimo, kurio receptas buvo užrašytas XVI a. pradžioje, bet gaminamas dar seniau.

„Atvažiavę gimtųjų vietų lankyti vokiečiai ir dabar teiraujasi, ar begamina kas šį gėrimą. Žinau, kad daug kas jo ir dabar susitaiso iš degtinės, medaus ir žolelių antpilo“, – pasakojo S. Stonys.

„Meškinis“ išvertus iš vokiečių kalbos reiškia „spąstus meškoms gaudyti“, todėl Mociškių palivarko šeimininkai mano, kad šis saldus gėrimas

Tradicinis šūpinys. Renaldo Malycho nuotrauka

Mociškių palivarke galima paskanauti tradicinių Mažosios Lietuvos patiekalų. Renaldo Malycho nuotrauka

ir buvo „sukurtas“ meškoms gaudyti. Bet paragavę sutaisytų „saldžių spąstų“, meškų gaudytojai nusprendė ir patys pasimėgauti svaiginančiu gėrimu.

Šiame krašte naminės degtinės niekas negamino ir stipriais gėrimais nepiktnaudžiavo – krašto gyventojai buvo įpratę laikytis įstatymų, kurie jiems prilygo garbės žodžiui.

Pietūs pagal būrą, valdininką arba poną

Šio krašto vizitinė kortelė, žinoma, yra šiupinys. Lietuvininkams, kurie nebuvo tokie turtinigi kaip vokiečiai, turėję čia savo dvarus, tai buvo kasdienis patiekalas – dar Kristijonas Donelaitis savo poemoje „Metai“ rašė, kad nevalia tingėti, reikia žirnius pasisėti. Todėl ir savo svečius, atvykusius į Mažosios Lietuvos kulinarinio paveldo edukaciją, Mociškių palivarko šeimininkai dažniausiai vaišina šiupiniu.

Mažlietuviškas *šiupins* nuo kitų regionų šiupinių skiriasi dviem sudėtinėmis dalimis – niekur kitur į šiupinį nededa paršiuko šnipuko ir uodegos galiuko, o čia jie yra būtini. Ir verdamas jis kitaip nei, pavyzdžiui, aplink Priekulę.

Vilkyškių apylinkių šeimininkės mėsą pirmiausia apkepavo keptuvėje, dėdavo į puodą ir ilgokai virdavo. Iš vakaro pamerktus žirnius, pupeles, perlines ir avižines kruopas – jų būtinai turi būti bent dviejų rūšių – sudėdavo tada, kai mėsa jau būdavo gerokai apvirusi, o tada ilgai troškino ant lėtos ugnies. Priekulėje jį gamindavo kitaip: išvirdavo mėsą, ją išgriebdavo, ir tuomet dėdavo virti kruopas, žirnius, pupeles. Kai viskas suvirdavo, krėsdavo į dubenį košę ir ant viršaus uždėdavo mėsą.

„Receptūrose parašyta, kad į šiupinį reikia dėti rainujų žirnių, nes verdant jie neišsileidžia. O jūs pabandykite jų kur nors rasti! Dar būtinai reikia vokiškų šebalbonų – margujų pupelių. Teko pavargti, kol visas sudėtinės dalis susiradome“, – juokiasi Rasa, dėl rainujų žirnių apvažiavusi visą Lietuvą.

Jei Mociškių palivarke šiupinio verdama dideliame svečių būriui, jis verdamas ant laužo ir įgauti gardų dūmų kvapą. Kaip reikalauja tradicijos, svečiai vaišinami ir popiečio kafija su kuchenu.

Pasiturinčiai gyvenantys mažlietuviai valgydavo geresnį maistą. Šiame krašte ypač populiarius buvo šnicelis. Ne tas, kurį sovietmečiu valgyklose

gamindavo iš duonos ir maltos mėsos, o tikras, kiaulės taukuose virtas plonai išmuštos veršienos arba šviesios kiaulienos gabalas, koks yra patiekiamas Austrijoje. Tokį šnicelį Mociškių palivarko kuchmeistrės patiekia svečiams, atvykusiems į „Valdininko pietus“.

„Valdininko pareigos Mažojoje Lietuvoje buvo gerai apmokamos, jie turėdavo „tarnybinių transportą“ – dviratį, buvo išleistas net patvarkymas, kad valdininku gali būti tik vienas iš šeimos narių. Valdininkai susitikdavo aptarti svarbių reikalų – pasišnekėti, kas girdėti, kaip viršininkai gyvena, kokių svarbių nurodymų galima artimiausiu laiku sulaukti, ir, žinoma, kartu papietauti. Tai ir mes tokius skanius ir sočius pietus, kokius valgydavo valdininkai, dabar gaminame – atvažiavę svarbūs svečiai valgo ypatingą šio krašto šnicelį. Pasiteisindami, kad baigėsi kavos pupelės ar sugedo skrudyklė, atnešame jiems paragauti gilių kafijos, pateikiame štrudelio, pasiūlome atsigaivinti sula“, – pasakojo S. Stonys.

Norintiems pasimėgauti dvaro prabanga, Mociškių palivarke rengiami „Dvaro pono pietūs“. Stalas dengiamas balta staltiese, iš komodos ištraukiami senoviniai indai, tiekiamas žvėrienos kepsnys su daug keptų daržovių. Prie jų būtinai turi būti ir šparagų, kurie visada būdavo auginami dvarų ir turtingų šeimų daržuose.

Po tokių sočių, prabanga spindinčių pietų, svečiai klausosi Mociškių palivarko šeimininkų pasakojimų, pajvairintų tikrais faktais, iš kartos į kartą perduodamomis legendomis, mažlietuvių istorijomis ir skaudžiais senųjų gyventojų prisiminimais.

Rasa ir Sigitas Stoniai įsitikinę, kartu su atgaivintu kulinariniu paveldu grįžta ir šio krašto tradicijos, kurių ne vieną dešimtmetį nežinojo po karo persikėlusios, gyvenimą čia praleidusios šeimos. Kartais tie pasakojimai sukuria stebuklus. Vienoje edukacijoje dalyvavusi moteris Mociškių palivarko šeimininkams papasakojo tebeturinti indus, kuriuos jos tėtis netoliese esančiame miške rado užkastus dėžėje, todėl gali būti, kad tie indai buvo šios arba gretimos sodybos nuosavybė.

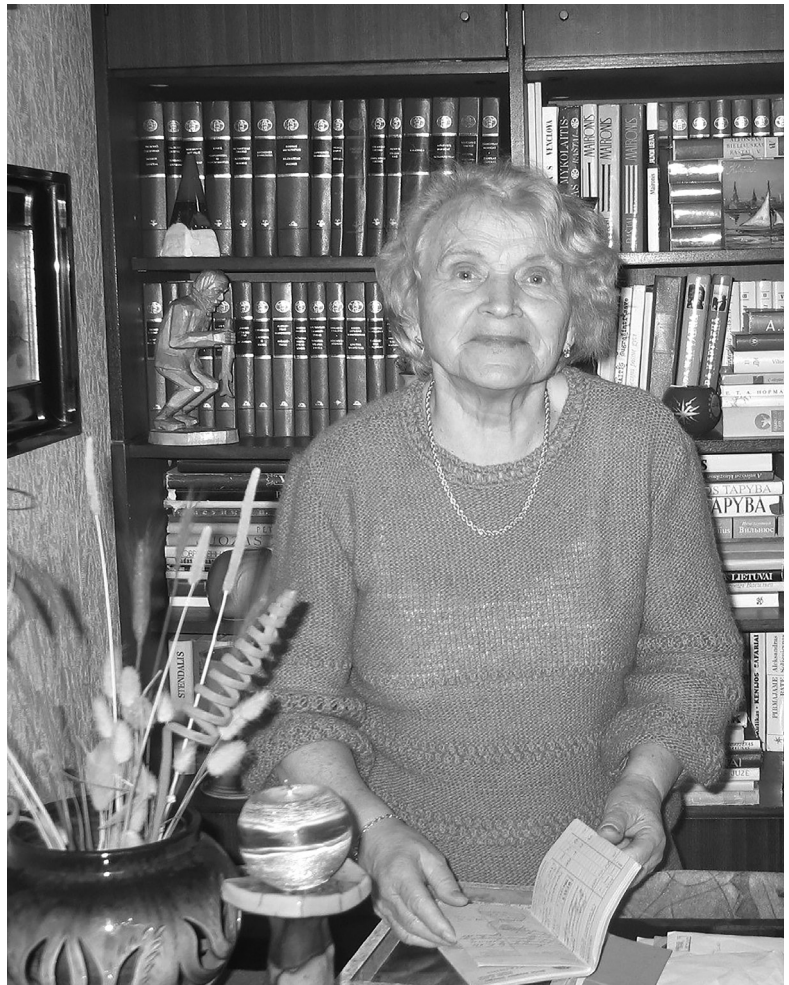
Dabar jie puikuoja ant „Dvaro pono pietų“ stalo ir primena, kokią turtingą Mažosios Lietuvos visuomenę sunaikino į šį kraštą įsiveržę okupantai.

Išlikimo tarpsnio muziejininkė

Egidijus BACEVIČIUS

Klaipėda–Calberwisch

Vyresnės kartos šilutiškiai miesto muziejų prisimena kaip dviejų aukštų mūrinių su jaukia veranda, puošniomis koklinėmis krosnimis ir drožinėtais laiptais¹. Pastatas penkis dešimtmečius buvo miesto kultūrinio gyvenimo ir Lietuvos muziejininkystės raidos dalis. Šioje įstaigoje kultūrinę švietėjišką veiklą vykdė kultūrininkė-muziejininkė *Danutė Lukoševičiūtė-Narbutienė*. Nenuilstančiu rūpesčiu ir atida ženklintas gyvenimas primena 1956–1987 m. muziejaus ir miestelio įvykius, juolab, kad įstaiga išgyveno veiklos pakilimo ir sąstingio bei grėsmingo nuopuolio laikotarpius: ne kartą bandyta uždaryti, darbuotojai buvo atleisti; dar kiek, ir miesto kultūrinis gyvenimas būtų pakrypęs kita linkme. Atkakliosios muziejininkės D. Narbutienės parengtais istoriniais ir kraštiečių tautodailės rinkiniais bandyta priminti apie miestelio žymiausias asmenybes, krašto praeities ūkio raidos ir kultūrinio gyvenimo įvykius, rodyta tauresnės Šilokarčemos dvaro ir miestiečių gyventojų

Danutė Narbutienė. Sauliaus Sodonio nuotrauka, 2007

būties galimybė. Muziejininkės išugdyta miesto praeičiai neabejingų šilutiškių karta, pasitikusi Lietuvos Sąjūdžio ir Atgimimo metus, karta, kūrusi šiandienos miesto ir krašto kultūrinį kraštovaizdį bei klojanti pamatą ateičiai. Garbiosios šilutiškės palikimas yra pamario kraštotyros judėjimo istorijos dalis, atskleidžianti muziejaus rinkinio kilmę ir liudijanti asmenybės pasirinkimus permainingų laikų verpetuose^{2, 3, 4}.

Iš Milaičių į Šilutę, arba kaip „Tapau knygos žmogumi“

Bronislava Danutė gimė 1930 metais Tauragės – Jurbarko rajone, Eržvilko – Pašaltuonio apylinkių Milaičių kaime. Vytautas ir Monika Lukoševičiai – didžiažemiai ūkininkai – augino Ireną, Danutę, Nijolę ir vyresnėlį Eduardą (Adą). Gyveno dvarelyje, todėl po karo buvo laikyti „liaudies išnaudotojais“ ir buvo priversti slapstyti nuo sovietinės valdžios persekiojimų, gelbėjosi nuo

„gegužės mėnesio trėmimų“ (žr. Judita Pažerecienė, *Dingusio Milaičių dvaro istorija*, 2013)^{2, 3}.

1948 m. rudenį tėvas atvyko į Šilutę ir apsigyveno namelyje Pievų gatvėje. Danutė čia lankė Pirmąją vidurinę mokyklą. Kitų metų kovo mėnesį, per šv. Velykas, į Milaičius sugrįžusį tėvą ir mamą bei Kaune buvusį brolių ir seseris suėmė ir kaip daugelį Lietuvos gyventojų ištrėmė į Sibirą. Danutė Šilutėje gyvenusi neregistruota, tai apie ją pareigūnai nesužinojo ir taip ši išvengė tremties. Likusią vieną neviltingą akimirką gelbėjo ir globojo tėvų namų šeimininkė Petronėlė Urbutytė – ji pamaitindavo ir suteikdavo nakvynę, esant būtinybei patardavo. Visgi grėsmė nuolat tvyrojusi – tai buvo to laiko kasdienybė. Kad globėjams nesukeltų nemalonumų „už nepalankių valstybei asmenų slapstymą“, teko išeiti ir ieškotis naujo prieglobsčio. Pradžioje dar bandė tęsti mokslus mokykloje, tačiau nuolat būdavo nepavalgiusi. Kartą taip nusilpo, kad klasėje per pamoką nualpo. Pradėjus teirautis, kur gyvenanti ir kas jos

Senojo Šilutės muziejaus patalpos – iki 2005 metų jame saugoti ir rodomi rinkiniai. 1961–1981 m. čia gyveno muziejininkė. Eugenijaus Skipičio nuotrauka

tėvai, visa tiesa išaiškėjo. Tačiau vienos į Sibirą siųsti nesiryžo, pašalinta iš mokyklos ieškojosi saugios priebėgos išgyventi. Tą kartą pagalbos ranką ištiesė draugės Marytė Bardauskaitė ir Jūratė Liukaitytė bei klasės auklėtoja. 1950 m. rugpjūčio 15 d. buvo įdarbinta Kultūros skyriaus Sausgalvių klubo skaityklos vedėja. Bendradarbė išmokė raštvedybos pagrindų, skaičiuoti skaitliukais, rinkti raštus mašinėle, vesti dalykinių susirašinėjimų apskaitas. 1952 m. birželio 5 d. Danutė paskirta dirbti naujai atidarytos Vaikų bibliotekos padalinio vedėja (pastatas greta buvusių Šilutės kultūros namų pirmame aukšte, šand. Lietuvininkų gatvės pabaigoje), dirbo iki 1954 vasario pabaigos. Tačiau vietiniams komjaunuoliams vis kliūdavusi „pasiturinčios ūkininkės dukros“ praeitis, kamantinėjo, kaip išvengė bausmės ir kodėl šalinosi nuo partinės veiklos. Neapsikentusi įtarinėjimų, Kultūros skyriaus vedėja O. Odincova pasiūlė grįžti dirbti paprasta bibliotekos darbuotoja Petreliuose (Ventė), kur mažiau kliūsianti partinukams. Netrukus atsirado galimybė įsidarbinti Kraštotyros muziejuje. Tokia tad buvusi ikimuzejinio darbo patirtis^{2,3}.

Gyvenimas po muziejaus stogu

Turėdama tvirtesnę pagrindą ir jausdamasi saugiau, Danutė baigė mokslus vakarinėje Šilutės Darbo jaunimo vidurinėje mokykloje. Įsidarbinant muziejuje buvo iškelta sąlyga – baigti aukštąją mokyklą, tad 1964–1968 metais neakivaizdiniu būdu mokėsi Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultete, Istorijos skyriuje. 1966 m. susituokė su Motiejumi Narbutu (1934–2005), susilaukė sūnaus Igno. Pradžioje gyvenimo sąlygos buvusios labai atšiaurios, tad pirmą žiemą „prasikankinusi“ kambarėlyje Vilų gatvės namo palėpėje išsiprašė leidimo gyventi tarnybiniame bute, muziejaus pastato antrame aukšte, kur su šeimomis gyveno ankstesnieji direktoriai, ten prabuvo iki 1981-ųjų metų pradžios, kol gavo butą daugiabučiame name.

Pradžia Šilutės kraštotyros muziejuje

1956 m. kovo 17 d. pradėjo dirbti laikina muziejaus direktore, o nuo liepos 8 d. dirbo mokslinė bendradarbe, kartu surinkinių tvarkytoja ir salės prižiūrėtoja. Muziejnininkės žinojo, kad didesnė dalis rinkinio yra iš H. Šojaus dvaro,

tad pagrindinis darbas buvo jį aprašyti ir ruošti nuolatines bei progines parodas, tačiau „tarybinei gerovei šlovinti“. Darbo valandų neskaičiuodavo: atlikdavo ir tai, ką „užkraudavo viršaus“, pvz., prižiūrėjo šalia muziejaus pastato stovėjusią „rajono garbės lentą“ – Danutė gražiai piešusi, tad daug kam galėjusi patalkinti.

Privaloma veiklos dalis buvo gegužės 9 d. susitikimai su Antrojo pasaulinio karo veteranais, gamyklos darbo pirmūnais, kolūkiečiais. Muziejnininkę tėvišku rūpesčiu globojo kraštiečiai, tuometinis kultūros ministras Juozas Banaitis. Jis pažinojo tremtinių dukrą – ne kartą buvo atvykęs į Šilutę ir kaip nepartinę užtarė prieš KGB veikėjų priekabas. Vėlesniais metais Šilutės kraštotyros muziejui pagelbėjo tuometinis Kultūros skyriaus vedėjas Antanas Mažeika – esant reikalui nedelsdamas paskambindavo, kam reikia, ir viską sutvarkydavo.

Darbas su etnologijos pirmeiviais

Krašto praeitį D. Narbutienė atrado palankiai susiklosčius kelioms aplinkybėms. 1956 m. liepos mėnesį dalyvavo istorijos instituto etnografo, mokslinio darbuotojo Vacio Miliaus (1926–2005) savaitę rengtoje etnografinėje ekspedicijoje Rusnėje. Melioracijos valdyba suteikė lėktuvą („kukurūzniką“), tad matė ir fotografavo salą bei Nemuno žemupį iš viršaus. Daugiausia domėtasi pamario gyvensenos ypatumais: rinko ir aprašė žemės ūkio ir žvejybos padargus, maisto gaminimo įrangą, rankdarbius. Apie tai skelbė pirmuosius straipsnelius rajoninėje spaudoje (Lukoševičiūtė, 1957, 1958)⁴. Klaipėdos kraštotyros muziejaus mokslinis bendradarbis Vytautas Kaltenis atrado „krašto grynuolių“ Augustą Dėvelaitį (1897–1968) – „Dievo žodžio sakytoją ir žveją iš Šyškrantės“. Į magnetinę juostelę įrašė dainų ir pasakojimų, nutikimų iš žvejų gyvenimo pavandenių krašte. Pradėjus neakivaizdines istorijos mokslų studijas Vilniaus universitete, prasidėjo graži pažintis su mokslinio darbo vadove profesore Prane Dundulienė (1910–1991). Rašydama diplominį darbą bendravo su Rusnės žvejais ir tapo krašto žvejybos ypatumų žinove. 1964 m. rugsėjo mėnesį Šyškrantės kaime lankėsi Estijos etnologas, kultūros istorikas, profesorius Ants Viires (1918–2015) su žmona dailininke Evi Tihemets bei dviem studentais. Knygoje aprašė ir Rusnės apylinkių ratines susisiekimo priemones, kurios gretintos su estiškėmis.

Etnografinė ekspedicija 1959 m. gegužės 15 d. pakelėje už Vorusnės kaimo ant tilto, vedančio į Rusnę. Danutės Narbutienės nuotraukų rinkinys, perduotas Šilutės muziejui

Šyškrantės kaimas, Rusnė. Danutė Lukoševičiūtė kartu su Madlena ir Augustu Dėvelaičiu, trečias iš dešinės Estijos MA etnologas, kultūros istorikas, profesorius Ants Viires, jo žmona dailininkė Evi Tihemets, studentai ir kiti neatpažinti dalyviai. Iš Igno Narbuto rinkinio

Ezopo pasakėčios žemaitiškai

Vertybiniam asmenybės tapsmui buvusi svarbi netiesioginė pažintis su Šilokarčemos dvaro savininko, apskrities Landšafto direktoriaus, vėliau filosofijos garbės daktaro Hugo Scheu gyvenimu ir veikla. To meto žinyuose apie šią asmenybę nutylėta ir nuopelnai krašto gerovei ir kultūrai neatskleisti. Apie 1959 m. iš rusniškio (?) E.[rnsto?] *Gailiaus* (asmenvardžių pasitikslinti nepavyko – aut. past.) įsigijo 1912 m. Heidelberge išleistą knygą „*Žemaitische Tierfaben oder Pasakos apie Paukščius*“. Gautas tik I skyrius (t. y. ketvirtadalis knygos, sąsiuvinis; jis rodomas Etnografinėje parodoje – aut. past.). Muziejininkai manė, kad tai pamario tautosakos rinktinė. Knyga parengta 1882 m. pagal iš Smeltės kilusio laikrodžių meistro, Rusijos vienuolių ugdytinio Jons Matevič // *Matjevitsch* lietuvių kalba atpasakotus „*Ezopo ir Fedro pasakėčių*“ perdarus bei penkis nežinomos kilmės pasakojimus (anekdotus). Knygos priede yra kirčiuotų žodžių žodynas bei sąsajos su pasakėčiomis; atskirame skyriuje Tilžės gimnazijos mokytojo Aleksandro Kuršaičio pasakėčių vertimas į vokiečių kalbą ir paaiškinimai. Ilgą laiką nesisekė perprasti savito knygos turinio perdavimo: „žodžiai užrašyti lyg ir lietuviški (žemaitiški)“, tačiau kliuvo nepažįstami žodyno ženklai, nežinomos nuorodos. Kalbininkų aplinkui nebuvo, tad pasiklausti nebuvo ko; knyga perprasta tik iš dalies. Pasakėčių skaitymo bandymas buvęs postūmiu domėtis leidėjo veiklos ištakomis, o per tai atrasti pamario praeitį. Vėliau bendraujant su kultūros ir mokslo atstovais, užuomina apie bandytas perskaityti „pasakėčias „žemaitiškai“ kaskart vis kilsteldavo šilutiškės išprusimo kartelę pašnekovų akyse“.

Kraštiečių palikimas saugyklose

Pastangas gausinti ir saugoti pamario krašto praeities daiktinius paliudijimus šiandien mena krašto vertybe tapę muziejaus rinkiniai. Daugiausiai tai 1956–1958 m. į Vokietiją gyventi persikėlusiu krašto senbuvių palikimas. Žvalgomoiose kelionėse į Vainuto, Žemaičių Naumiesčio ir Kintų apylinkes sudarė be priežiūros likusių pastatų ir ūkių pasportizaciją. Kita dalis vertybių įsigijamos „dovanų“ ar perkamos, pvz., moliniai puodai, ūkio ir buities reikmenys, puošnūs baldai – visi su įsigijimo „pakvitavimais“

(paliudijimo lapeliais). „Iš Rusnės parvežėme daugiau nei 500 upinės žūklės reikmenų, įrangos gyvulių prižiūrai, lauko darbams ir buityje. 1968 m. muziejaus rinkiniai papildyti net 3493 saugomų muziejinių vienetų“. Muziejaus penkiasdešimtmečio proga, apibendrindama savo darbo metus, D. Narbutienė prisiminė, kad rinkinys nuo 718 saugomų vienetų pasipildė iki 45 tūkstančių. Be valdžios paramos ir talkininkų tiek nebūtume surinkę (Sodonis, 2007)⁴.

Patirties sėmėmės pas kaimynus

Tai buvo „Lietuvos muziejų renesanso, aukščiausio pakilimo sovietmečiu laikai“. Patirties sėmėsi Tauragėje dirbdama su muziejininku Juliu Dirveliniu. „Palangos Gintaro muziejuje 1963 m. tvarkė naują parodą su Jonaičiu Mertinu, įrengė parodą „Gintaro kelias“, panaudoti „mūsų (Šilutės kraštotyros) muziejaus“ iškastiniai senkapių gintaro karoliai (Lukoševičiūtė, 1963). 1965 m. lapkričio 23–25 d. vyko į pažintinę išvyką į Venstpilį. Žemaičių Naumiesčio muziejaus parodą sutvarkė per dvi savaites. Telšiuose Žemaitijos etnografinio regiono istorijos muziejuje „Alka“ dirbo išvien kartu su vyr. moksliniu bendradarbiu Petru Snarskiu.

Kūrėme nuolatinę parodą

Muziejininkų galimybės buvusios menkos, todėl susitelkta į senienų rinkimą, išsaugojimą ir rodymą – pažinimas (tyrimai) paliktas ateities kartoms. „Ekspонатų konservavimo nevykdėme, neturėjome pakankamai galimybių. Kita vertus, vyriausybės nurodymu, nuo 1956 m. liepos 16 d. Šilutės kraštotyros muziejus veikė kaip Klaipėdos kraštotyros muziejaus padalinys, o tai nebuvo naudinga muziejui, nes visuomet likdavome nuošalėje.“ Veikė kaip išmanydamas. Atskirų muziejinių baldų neturėjo, tad pačios braižė, įsigydavo medžiagų, o Šilutės meistrai gamino stelažus, spintas ir kitus dėklus. Daugiausia senųjų ekspонатų turi D. Narbutienės pirminio aprašo numerius. Pagal juos galima atkurti visą rinkinio kilmės ir papildymo eigą. Žemdirbystės įranga rodyta I aukšte, gretimais Hugo Šojaus rinkinių. Žvejybos įranga ir valtys laikytos priestate ir medinėje daržinėje, dalis rinkinių kieme po stogine. Šio etnografinio rinkinio pagrindu iš dalies parašytas diplominis darbas ir žūklės būklės Rusnėje apžvalga (Lukoševičiūtė–Narbutienė, 1968).

„Anuomet galėjome sudėlioti bet koki krašto gyventojų buities vaizdelį: audimo staklių kambarys, audinių pavyzdžiai; maisto ruoša, žūklė ir pan.“

Gelbėjo „dvaro“ baldus

Didelis muziejininkų pasiekimas – išsaugoti Švėkšnos ir kitų dvarų interjero baldai. Išlikę prierašai, koku būdu jie buvo išsaugoti ir kaip surinkti. Pokariu dvaro baldai ir senienos buvo išsklaidytos po įvairias įstaigas. Todėl rinktos žinios ir imtasi žygių „senienoms susigražinti“. Miesto finansų skyriaus darbuotojai naudojami dvaro baldais. Po draugiškų pokalbių pavyko juos susigražinti. Pavykdavo susigražinti tik iš valdiškų įstaigų (ir ne be vyriausybės paraginimo). Asmeniniuose namų ūkiuose ilgam priglautus baldus sugražindavome tik po savininkų mirties, kai giminaičiai visgi ryždavosi atiduoti ar parduoti muziejui buvusias dvaro vertybes.

Iki 1961 m. eksponatai – miestiečio baldai – saugoti ant aukšto, kol kieme esantis tvartas iš pagrindų perstatytas, įrengta nauja muziejinė erdvė. Nuo 1996 m. dvaro baldai stovėjo pirmojo aukšto kambariulyje, „Miestiečio buities parodoje“. Kita dalis saugota palėpėje, kur „laukta geresnių laikų“. Juolab, tai buvo laikas, kai vertingiausi eksponatai galėjo būti tiesiog nusavinti ir išvežti į Vilnių ar kitą turtingesnę muziejų. Šilutiškiai juos išsaugojo mieste. Vargas buvo su vidine pastato aplinka: iš trijų krosnių šildė tik viena, pirmojo aukšto kambariulyje būdavo nuolat drėgna. Tai buvo silpniausiaji muziejaus ūkio vieta, ja iš dalies galima buvo pateisinanti eksponatų išvežimą.

Paveikslų, senų spausdinių ir pinigų rinkinys

Antrame seno pastato aukšte buvo sausiau, todėl čia saugoti paveikslai ir archeologinės senienos bei žemėlapiai. Taip pat laikyti XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Prūsijos (Vokietijos) bei tarpukario Lietuvos pinigai. Jie traukė žinovus. Būta, kad vertingesnius eksponatus bandė vogti. Apie 1980-uosius metus (tiksliai pašnekovė neprisiminė, tačiau tai paliudijo ir kita to meto muziejininkė) buvo atvykęs toks „numizmatas iš Vilniaus“, „išmanė, ką daro“. Kelias dienas gretimame kambariulyje ant aukšto „tyrė“ mūsų pinigų rinkinį. Vėliau buvo pastebėta, kad pažeistos („nulaužtos“) apsaugos plombos, o mūsų pinigų kolekcijos originalus sukeitė su atsivežtinėmis

„pigienomis“. D. Narbutienė kreipėsi į vadovybę, tad išvežtas vertybes pavyko susigražinti.

Dalis senienų ir „smulkmenų akiai pamaloninti“ įsigytos išvykose į Sovieto (Tilžės) ir Tauragės turgus (Panemunėje), kur buvo galima nusipirkti iš atvežtų prieškarinio miestiečių išlikusių senųjų namų apyvokos daiktų, paveikslų, indų ir vokiškųjų baldų. Tokias tikslines išvykas vadinome „pasibaraklinėti“ (nuo rus. k. žodžio barachlo – duženos), tai yra įsigyti muziejinių smulkmenų ir kitų senienų.

Numylėtinis vilkas ir ragų rinkinys

Kieme stovėjusioje daržinėje buvo malkos ir miesto melioracijos valdybos dujų balionai. Iki 1961 m. čia buvo saugota žymioji briedžio iškamša, kuri apie 1975 metus nurašyta (ją sugriaužė kandys ir kiti kailiagraužiai); gretimais stovėjusios bradininė valtis ir ungurinių venterių lankai. 2010 metais per audrą daržinė nugriuvo ir neatstatyta. Pirmame aukšte galinėje patalpoje apie 1970 m. įrengta pastato „kišenė“ – gamtos mylėtojų skyrius. Medinėse įstiklintose spintose buvo urvinių žąsų, kuolingų, želmaninių žąsų, uodeguotųjų zylių ir kitų paukščių iškamšos, jų lizdai su kiaušiniiais ir gamtos retenybės: vabzdžiai, varlės ir paprastoji angis arba marguolė. Gretimais ant pietinių sienų kabojo stirnų ir elnių ragai, šalia briedžio ragų krėslas („ragų vainikas“) ir įspūdingo dydžio afrikinio buivolo ragai, įsigyti 1949 metais. Tauro europinio (*Bos primigenius*) ragas įsigytas 1962 m. spalio 24 d. Jį perdavė [Eduardas] Lukoševičius, Danutės brolio mokytojo „dovana iš gimtinės“. 1976 m. muziejus dovanų gavo tauro ragą. Briedžio galvą su ragais padarė Kintų girininkijos medžiotojas Antanas Janušauskas. Nuo lankytojų dėmesio labiausiai „kentėjo“ ragai: „nuzulinti tiesiog bolavo iš toli“. Ekspozicijos įžymybė buvo vilko iškamša (1958) ir lapė. Moksleiviai juos ypač mėgo: kailį „nuglostė“ iki visai nupešiojo, ir apskurusį žvėrelį teko keisti kitu – vilkai anuomet Lietuvoje buvo retenybė. Pagalbos buvo kreiptasi į Šilutės medžiotojus ir 1992 m. jie mums parūpino naują žvėrelį. „Taigi, kiek gamtininkų ir neabejingų gamtai ir gyvūnams išugdėme“.

Džiovinti augalai nesudomino

Didesnė dalis džiovintų augalų rinkinio (herbariumo) per karo ir pokario suirutės buvo

gerai išsilaikiusi. Drėgmės ir pelėsių pažeisti tik keli lakštai. Danutės veiklos laikotarpiu rodyti pavyzdžiai pirmo aukšto Gamtos skyriuje. Likusieji saugoti sudėti stirtoje, palėpės „dėžėse“, vakariniame kambaryje, greta žemėlapių ir knygų. Vasarą čia gerai išildavo, vėdindavosi, tad sąlygos trapiam medžiagai buvusios patenkinamos. Anuomet augalų rinkinio visuma nesuprasta – iš kur tie augalai ir kokiam tikslui, kas juos surinko? Lietuvos botanikai rinkinio nežinojo, nelabai buvo apie jį skelbtasi. Muziejinkės augalo žymos lapeliuose pastebėjo sunkiai įskaitoma rašysena parašytus augalų

pavadinimus vokiečių ir lotynų kalba (rankraštis plunksna – aut. pastaba) ir senuosius vietovardžius, liudijusius rinkėjo augalų ir vietos pažinimo lygį. Bandyta ant kelių dažnesnių, lengviau atpažįstamų augalų klijuoti languoto („matematikos“) popieriaus augalų žymos lapelius, „lietuviškas etiketes“ su augalo pavadinimais. „Augalais bandėme sudominti lankytojus, – tačiau, kur tau! – Argi pilkų džiovintų augalų liekanomis ką pritrauksi?! Apie nenorinčius ir nesmalsius, abejingus lankytojus sakydavo: „Jei nesidomi, tai (ir) neįpūsi““³.

Šilutės miesto laisvalaikio ir pramogų centro saviveiklos choro „Verdainė“ pasirodymas. Danutė pirmos eilės viduryje. Nuotrauka iš asmeninio rinkinio

Duoklė valdžiai

D. Narbutienė prisiminė, kad niekuomet nebuvo galima atsiplaiduoti – nevalia buvo atlaidžiau žiūrėti į valstybines ar rajono sukaktis, gegužės 9-osios parodas, primiršti šlovinti miesto darbo pirmūnų ir gamybinių susivienijimų pasiekimų. Per metus sovietiniais laikais būdavo parengiamos dvi–trys parodos, vykdavo susitikimai su karo veteranais bei įmonių atstovais. Metų planuose žymėtos „Raudonosios parodos“ rengtos itin kruopščiai ir dėmesingai, nes visuomet susilaukdavo padidinto valdžios atstovų dėmesio. Medžiagą 1966 m. parodai (valstybinės santvarkos sukaktis) rinko Vilniuje ir Klaipėdoje specialiuose archyvuose. Pagal jas vertinta visa veikla ir ugdomojo – idėjinio darbo nuopelnai.

Bičiulių kultūrininkų pagalba

Viską anuomet valdė Komunistų partija. Kadangi D. Narbutienė buvo nepartinė, „dvarelis savininko ir dar tremtinio dukra“, tai jei tik kas sužinodavo, tai ir kliūdavo. Susirinkimuose neleisdavo balsuoti: visiems matant liepdavo išeiti iš salės. Direktorių F. Maksvytį tiesiog „išginė“ iš darbo KGB tarnybos atstovai. Ne kartą kamantinėjo ir ją, minėjo ir kėslus išginti „eiti pirmtako keliais“. Todėl reikėjo nemažų pastangų atsilaikyti. Vienas pernelyg uolus Švietimo inspektorius grasino išmesti iš darbo ir to kryptingai siekęs, tačiau viską kuo puikiausiai suprasdamas užtarė partijos sekretorius Stasys Šidlauskas: „Genutės skyriaus neliesti, netrukdykite mergaitėms dirbti – tegu tik sau dirba“. Tad turėdamos tokią bičiulių globą ir patirtį, darbus tęsė toliau.

Kartą vos neįkliuvome

Prieš kiekvieną parodą būdavo ruošiami turinio aprašymai, suderinami su miesto Komunistų partijos komitetu. Kad nebūtų kokių netikėtumų, prieš parodą pirmiausia viską apžiūrėdavo vadovai ir tik tuomet pasirašydavo – „leidžiama“. Tačiau ir čia neapsieita be nutikimų. Kartą, apie 1966 m., surengė parodą „Švietimo laimėjimai rajone“. Iš seno šilutiškio Jono Kybranco (1897–1967) pasiskolintas buvusio Klaipėdos krašto mokyklų žemėlapis, kuriame sužymėtos visos mokyklos. Vietiniai „prižiūrėtojai“ ėjo ir praėjo, o štai *glavlit'o* cenzūrai užkliuvo: skaičiavo ir suskaičiavo, kiek mokyklų būta prieškarui

ir kiek veikia po karo – santykis buvęs ne Tarybų valdžios naudai... Išgelbėjo tai, kad parodos turinys jau buvo patvirtintas vietos valdžios pareigūno³.

„Tautodailininkų gyvenimas – atgaiva sielai“

Greta tarybinės gamyklos pasiekimų ir karo veteranų žygių šlovinimo rengtos didžiulės Žemaitijos meistrų dailės ir rankdarbių parodos. Šiai veiklai valdžia pinigų negailėjo ir dosniai rėmė. Liaudies meno draugijos D. Narbutienė skyriui vadovavo nuo 1966 metų. 1988 m. Tautodailininkų sąjungoje veikė 26 rajono nariai, kurie kasmet rengdavo po 5 – 6 vietines ir autorines parodas (iš *Šilutės kraštas*, 2000)³. Kai kurių parodų pasisekimas buvęs didžiulis: meistrai garsino Šilutės vardą visoje Tarybų Sąjungoje: parodos vežtos į Leningradą (šiandien Sankt Peterburgas), Maskvą ir dar toliau į plačiosios šalies Rytus. „Sekdavosi surasti viduriuką, greta galėjai skrynią ar kokią spintą pastatyti“. Buvo sumaniusi daugelį metų rinktą medžiagą apie Šilutės tautodailininkus atskira knygele išleisti, tačiau sumanymas liko neįgyvendintas.

Paskutiniai veiklos metai

Žinias apie darbo muziejuje metus apibendrinio darbe „Šilutės muziejaus istorija“ (Narbutienė, Mackevičiūtė, 1982), dar vėliau savo nuotraukas perdavė muziejaus saugyklai. 1985 m. rugsėjo mėnesį muziejinės kelionės metu į Žemaičių Naumiestį vyko parsivežti koklių ir avarijoje patyrė sunkių kūno sužalojimų. Iki kitų metų vasaros išgulėjo ligoninėje. Per tuos mėnesius atitrūko nuo muziejaus reikalų – tai buvo paskutiniai darbo muziejuje metai.

Turiningos dienos su „Verdaine“

Nuo 1988 m. kovo 8 d. iki 1993 m. gegužės 1 d., kol išėjo į pensiją, Danutė dirbo Šilutės vakarinės (pamaininės) bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos mokytoja. Tačiau visas laikas buvo kupinas veiklos, buvo nuolatos užsiėmusi: dainavo Šilutės kultūros ir pramogų centro saviveiklos ansamblio „Verdainė“ chore, buvo Šilutės tautodailininkų sąjungos pirmininke, rengė kasmetines kraštiečių rankdarbių ir dailės parodas, džiaugėsi atsinaujinusi muziejumi ir buvo dažna miesto renginių dalyvė.

Muziejaus rinkinio gausa liudija įgyvendintus darbuotojų tikslus ir paklotą tvirtą pagrindą šiandienos Šilutės muziejui. Danutę mena muziejaus saugyklų įrašai apskaitos knygose ir metinės veiklos ataskaitos. Jos išpuoselėta aplinka išugdė sūnaus Igno pomėgius ir lėmė tolesnį gyvenimo veiklos pasirinkimą. Šio poveiko ne-

išvengė Klaipėdos miesto ir apskrities istorijos žinovas, kraštotyrininkas ir leidėjas, anksčiau Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus fotografas Kęstutis Demereckas. Prisimintas Šilutės rajono kraštotyros judėjimo dalyvės gyvenimas ir veikla bus pavyzdžiu ir įkvėpimo šaltiniu praeities tyrėjams.

LITERATŪRA

1. Lietuvininkų g. 36 (anksčiau 32 Partizanų gatvės namas); tai 1889 m. statytas arklių pirklio Adalberto Jozefo Ritensos šeimos vasaros rezidencija. Šilutės H. Šojaus muziejus nuo 2016 m. perkeltas į buvusio dvaro pastatus, Lietuvininkų g. 4.
2. Bronislava Danutė Narbutienė-Lukoševičiūtė (1930–2022). [Prisiminimai apie darbą Šilutės rajoninėje bibliotekoje 1951–1956 metais]: [rankraštinis tekstas, Šilutė, 2022 m.]. Šilutės rajono savivaldybės Fridricho Bajoraičio viešoji biblioteka. Bibliotekininkystės ir kraštotyros skyrius. 1–3 A4 formato lapai rudu tušinuku ir 1a–3a A4 formato lapai (kartojasi ir papildymai) pilku tušinuku.
3. Pokalbis apie Šilutės muziejų sovietmečio metais ir kraštotyrą: „Išsaugoti tai mes išsaugojome ir net pagausinome eksponatų kiekį, tačiau, ar mokėsite juos tinkamai „prakalbinti“. Tai užduotis ateities kartoms“. (Danutės-Lukoševičiūtės-Narbutienės 1956–1987 m. (2021 m.) prisiminimai užrašyti 2022–06–10 Šilutėje Egidijaus Bacevičiaus. Neaiškias vietas patikslino sūnus Ignas ir šilutiškiai kultūrininkai.
4. Šios ir kitos darbų nuorodos aprašytos 2022 m. autoriaus parengtoje Danutės Lukoševičiūtės-Narbutienės (1930–2022 m.) bibliografijoje, saugomoje Šilutės savivaldybės viešosios Fridricho Bajoraičio bibliotekos kraštotyros skyriuje.

MRF MEDIJU
RĖMIMO
FONDAS

Mokyklos aplinka – tarsi atversta gamtos knyga

Marytė GEČIENĖ

Vilkyškiai

Jau 42 metus dirbu biologijos mokytoja, iš jų 36-erius – Vilkyškių Johaneso Bobrovskio gimnazijoje. Supratau, jog gerus santykius su mokiniais padeda kurti bendri kūrybiniai projektai. Kadangi mėgstu keliauti, įvairiose šalyse tenka aplankyti įvairių sodų su edukacinėmis erdvėmis, pastebėjau, jog sodai atlieka ne tik estetinę, bet ir ugdomąją funkciją.

Edukacinės erdvės – tiek gamtinės, tiek mokyklos pastato vidaus, tiek virtualios, skaitmeninės vietos, kuriose mokiniai gali mokytis, tobulėti. Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai numato dalį ugdymo proceso organizuoti ne pamokų forma, už mokyklos ribų, tačiau tokių išvykų negali būti daug, nes riboti finansiniai ir laiko ištekliai. Įkūrus mokyklos aplinkoje nedideles edukacines erdves galima bet kada stebėti, fiksuoti gamtos reiškinius, organizmus ir jų įvairovę, susipažinti su sausumos ir vandens augalija ir gyvūnija.

Pagėgių savivaldybės Vilkyškių Johaneso Bobrovskio gimnazija nuo 2017 metų kuria vidaus ir lauko edukacines erdves. Lauko ugdymosi sodą mokiniai pavadino „Hortus aeterna. Amžinasis sodas“. Jame įrengtos 26 ugdymosi erdvės, tokios kaip „Raganos sodelis“, „Istorijos sodelis“, Paukščių sodas“, Vandens augalų

Biologijos mokytoja Marytė Gečienė. Kazimiero Gečiaus nuotrauka

sodas“, „Aukštapelkė“, Samanų sodas“, „Grybų karas“, „Žalieji milžinai“, J. Bobrovskio pievelė, „G. Mendelio kiemelis“, „Vaisių sodas“, „Alpių kalnų sodelis“, „Nariuotakojai“, Augalų istorijos sodas“ ir kt. Erdvės nuolat kuriamos, tad jų skaičius kinta. 2018, 2020 ir 2022 metais tapome Nacionalinio edukacinių erdvių konkurso, kurį organizavo Lietuvos mokinių neformaliojo švietimo centras, nugalėtojais. Plačiau norėčiau papasakoti apie samanų ir vandens augalų sodus.

Samanų sodas

Samanos – sporiniai augalai, kurių Lietuvoje priskaičiuojama apie 450 rūšių: apie 335 rūšys lapsamanių (Jukonienė I., 2003) ir apie 105 kerpamanių (Naujalis J. ir kt., 1995). Tai paprastos sandaros augalai, neturintys šaknų, žiedų, apytakos indų. Jos turi paprastą stiebą, lapus, dauginasi sporomis.

Samanų sodą pirmą kartą pamačiau Estijoje, Tartu botanikos sode. Tada kilo idėja nors mažytį sodelį įkurti gimnazijos aplinkoje. Pasiūlius mokiniams tokį projektinį darbą, susidomėjo ir jie. Edukacinė erdvė „Samanų sodas“ – mokinių Austėjos Jonkaitytės, Agnės Galkauskaitės, Guodos Eičaitės projektinio darbo rezultatas. Jį įkūrėme 2020 metais pavėsingoje gimnazijos sodo vietoje, nes joms reikalinga drėgmė, saulėtoje vietoje samanos išnyksta. Jį įkurti nebuvo lengva, bet su mokinių, gimnazijos ūkinio personalo, administracijos pagalba atlikti sunkieji darbai: atvežti dideli akmenys, iškasta vieta ir įrengtas baseinėlis. O samanas užveisti nesunku, kadangi jos neturi šaknų, o tik plaukelių pavidalo rizoidus, tai jas atsargiai nuimame rankomis ar mentele nuo paviršiaus ir patiesiame ant paruoštos žemės, palaistome. Dirvožemis samanom būtinai rūgštokas (pH apie 5,5). Samanos visiškai įsitvirtina maždaug per mėnesį. Samanų sodo aplinka dekoruota dideliais akmenimis, kad šviečiant saulei sudarytų pavėšį. Mažesni akmenys sudėti kaip grindinys, kad ant samanų sodo reikalui esant būtų galima užlipti. Centre įrengtas baseinėlis, kuriame kaupiamas lietaus vanduo, nubėgantis nuo stogo lietvamzdžiu. Vanduo palaiko samanom reikalingą drėgmę. Kelias samanų rūšis parnešėme iš miško (gegužlinį, atžalinę gūžtvę), o kitas radome mokyklos aplinkoje. Aplink samanų sodą pasodinome pavėšį mėgstančių augalų (paparčių, melsvių, brunerų,

auskarėlių), kad vasarą rytinė ir vakarinė saulė taip neišdžiovintų samanų. Samanų sodą įrengėme rudenį, o pavasarį samanų specialistė Asta Uselienė padėjo apibūdinti samanas ir kartu su moksleivėmis nustatė apie 20 jų rūšių (gegužlinis, lapūnė, dygutė, rausvutė, trumpė, grimija ir kt.). Vėliau pasodinta kerpsamanė maršantija pasirodė esanti labai agresyvi, lengvai plėtėsi, išstumdamas kitas samanas. Samanų sodui reikia priežiūros – išrauname pasisėjančius žolinius augalus. Pastebėjome, jog samanos keičia augimo vietas, prisitaikydamos prie šviesos ir drėgmės poreikių. Samanos auga net ant akmenų.

Samanų sodas praverčia mokantis biologijos. 7 klasėje mokomasi apie samanų sandarą, dauginimąsi, reikšmę, vaidmenį gamtoje. Tyrinėdami vaikai mokosi atpažinti Lietuvos samanas ir apibūdinti jas. Galima mikroskopu stebėti samanų lapelių ląsteles – tam tinka lapūnė. Dygutę galima atpažinti prilietus delnu viršūnę – ji tikrai dygi. 12 klasėje mokydamiesi temos „Augalų įvairovė. Samanos“ moksleiviai palygina samanų, sporinių induočių, plikasėklių ir gaubtasėklių augalų sandarą – apytakinius audinius ir vegetatyvinius organus, kaip samanų sandara lemia šių augalų paplitimą. Sužinoma apie samanų lytinį dauginimąsi – sporangėje susidariusiomis sporomis. Mokomasi apibūdinti augalų sporofito ir gametofito kartas, palyginti samanų ir žiedinių augalų gyvenimo ciklus ir susieti su šių augalų paplitimu.

Gamtoje samanos labai svarbios. Tankūs samanų kilimai sugeria daug atmosferinio vandens ir palaiko reikalingą drėgmę miško augalams, grybams. Jos fotosintetina ir pagamina deguonį, yra svarbios dirvožemiui susidaryti.

Sodininkai dažnai keikia samanas, kai jos auga vejoje. Bet iš kitos pusės jos turi ir privalumų: jei vieta pavėsinga, ten žolė ir neaugs, o samanos sudarys gražią žalumą. Leidžiant augti samanom, nereikės jų naikinti. Nereikės pjauti žolės kas savaitę – samanos užauga neaukštos. Samanų sodas žalias ištisus metus, o ypač jų žaluma išryškėja rudenį ir pavasarį. Tokiame sode sau vietą randa daug laukinės gyvybės. Samanų nepuola kenkėjai nei ligos, jos pakenčia itin žemą temperatūrą, nedidelį mindžiojimą. Sudarydamos purų kilimą, samanos neleis įsitvirtinti kitiems nepageidaujamiems augalams. Jei karšiais nuo sausros samanos pageltonavo, atsiradus drėgmei, jos vėl atsigaus.

A. Uselienė moko pažinti samanas. Marytės Gečienės nuotrauka

Samanų rūšys nustatomos mikroskopo pagalba. Marytės Gečienės nuotrauka

Minkštučiai samanų patalai. Marytės Gečienės nuotrauka

Mokyklos baseinėlyje apsigyvenęs tritonas. Marytės Gečienės nuotrauka

Dusia - vandens vabalas. Marytės Gečienės nuotrauka

Vandens sodo augalai patenkinti. Marytės Gečienės nuotrauka

Liaudies išmintis sako: kai samanos prie medžio ima drėkti – netrukus lis. O jei kamanė po samana lenda – audra artėja.

Vandens augalų sodas

Įvairių augalų auginimas mažose talpose yra labai paplitęs įvairiose šalyse. Konteinerinė sodininkystė, kartais dar vadinama „vazonine sodininkyste“, kai augalai auginami talpoje-konteineryje, nereikalauja daug priežiūros. Vanduo tampa vis aktualesniu ir svarbesniu ekologiniu bei estetiniu elementu soduose. Įvairiose talpose lauke augantys augalai gali džiuginti visą šiltąjį metų sezoną. Aplinką puošia nuolat kintančios jų formos ir spalvos. Augalai bei jų priviliojami laumžirgiai, drugeliai gali būti puiki poilsio aplinkos formavimo bei edukacinė priemonė tiek suaugusiems, tiek vaikams.

Vandens augalų sodas gimnazijos aplinkoje įkurtas 2022 metais. Tai buvo 8 klasės mokinių projektas, kurio rezultatas – 5 baseinėliai, iš jų – 4 su vandens augalais, o vienas skirtas mini aukštapelkei. Įrengdami aukštapelkę, į baseinėlių pripylėme rūgščių durpių ir paklojome kiminių, o su jais ir kitų aukštapelkės augalų. Kitose talpose auga panirė, plūduriuojantys ir pakrantėje augantys augalai. Per vasarą prisiveisė įvairių vabzdžių, vėžiagyvių, sraigčių, net buožgalvių. Svarbu baseinėliuose palaikyti tinkamą vandens lygį, kartais apvalyti nuo siūlinių dumblių. Mokiniais ypač patinka stebėti gyvybę šiuose vandens ežerėliuose. Jie jau žino, kad plūdea turi vieną šaknelę, o daugiašaknė maurė – daug, pajuto, kodėl alijošinis aštrys taip vadinamas, sužinojo, jog skendenis yra vabzdžiaėdis augalas. Čia auga balinis ajeras, balinis asiūklis, pelkinė puriena, viksvos, duonis, strėlialapė papliauška, meldas, plūduriuojančioji plūdė, vandenplūkis, skėtinis bėžis, dumblialaiškis, elodėja. Gamtoje vienoje vietoje tokios rūšių įvairovės ne visada rasi, o čia turime šalia, galima kasdien stebėti, kaip šie augalai auga, žydi, kaip žiemoja.

O kiek įspūdžių vaikams buvo ši pavasarį!

Atbėgo penktokai ir sako, jog baseinėliuose plaukioja driežiukas. Na, einame žiūrėti, žinome, kad driežai vandenyje negyvena. Priėję pamatėme, jog ten apsigyveno paprastieji tritonai. Jie čia susirinko tuoktuvėms ir vaikų paleidimui į pasaulį! Kiek atradimo džiaugsmo, nuostabos išsiaiškinus, jog tai uodeguotas varliagyvis. Išmokome net dveilį: „Jūs negalvokite, kad aš sveriu tris tonas, aš esu tik paprastas tritonas.“

Tokios edukacinės erdvės ne tik taupo laiko, finansinius resursus, bet pamokos mokiniams yra įdomesnės, vyksta ugdymas per patyrimą, susiejamos įgytos žinios su praktiniais elementais, ugdomi emociniai, socialiniai įgūdžiai, kūrybiškumas, stiprinami tarpdalykiniai ryšiai.

Žinoma, susiduriama ir su iššūkiais: sodą reikia tvarkyti, augalus prižiūrėti, patręšti. O visa, kaip tai bus, būtina aptarti su įstaigos vadovais.

Kas kitaip negu mokantis klasėje?

- Naujose erdvėse mokymasis įdomesnis, produktyvesnis.

- Teorinės žinios pritaikomos praktikoje.
- Tenkinamas mokinių smalsumas.
- Adekvačiau suvokiama ir vertinama realybė.
- Aktyviai atliekamos užduotys.
- Mokinys tampa atsakingesnis už mokymąsi.
- Mokomasi per patyrimą;
- Didesnės integravimo galimybės.
- Mokiniai sudominami ir įtraukiami į veiklas.

- Sprendžiami probleminiai klausimai ir ugdomas kritinis mąstymas.

- Nuolat ugdomos bendražmogiškos vertybės.

- Ugdomasi remiantis įvairiais pojūčiais, nes objektus galima paliesti, pauostyti, pamatyti, kartais paragauti, išgirsti.

Gimnazijos edukacinės erdvės – tarsi atvers-ta gamtos knyga, kurią gali mokytis skaityti kiekvienas. Tai knyga, vedanti nuo vieno atradimo malonumo prie kito. Užsukti ir apžiūrėti erdves galite visada, sodas atviras lankytojams.

Tarp senųjų Ankerių sodybų Rusnėje (Nemuno g. 23 ir Nemuno g. 25) auga didžiulis medis. Tai apie 220-230 metų vinkšna. Jos apimtis 1,3 m aukštyje 5,20 m, aukštis apie 26 metrus. Tai vienas aukščiausių ir seniausių šios veislės medžių Lietuvoje. Kultūros eksperto rusniškio Kęstučio Demerecko manymu, ji greičiausiai pasodinta kuriant sodybų aplinką. Daugelis kitų sodybos aplinkos medžių sovietmečiu išpjauti. Medis iki šiol gyvybingas. Dianos Milašauskienės nuotrauka

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

VILKYŠKIŲ
PIENINĖ

© Rambynas, 2024. ISSN 2029-0756 Rengėjas (leidėjas): Pagėgių krašto draugija „Sandūra“, įm. k. 178054566, a. s. LT327300010097269819 Swedbank, AB, kodas 73000. Adresas: Mokyklos g. 13, Rukų k., LT-99302, Pagėgių savivaldybė. Apimtis 8 sp. l. Tiražas 500 egz. Leidžiamas du kartus per metus. Vyr. redaktorė Diana Milašauskienė, el. p. sandura6@gmail.com, dizainerė-maketuotoja Kristina Kazlauskienė, kalbos redaktorė Jolanta Kasiliauskienė. Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25c, Vilnius, LT-03153, Lietuva. Visa medžiaga (rašiniai), pateikta žurnale „Rambynas“, yra Pagėgių krašto draugijos „Sandūra“ nuosavybė. Žurnalo straipsnius kopijuojant ir platinant būtina nuoroda. Redakcijos nuomonė gali nesutapti su autorių nuomone. Projektą iš dalies finansuoja Medijų rėmimo fondas 6,6 tūkst. eurų suma. www.zurnalasrambynas.lt